

«Претендент зрікався своїх матеріальних благ на користь бідних або їхніх родичів. Цим він показував, що звільняється від пристрасей до своєї сім'ї, не керується почуттями більше, ніж обов'язком, і, закриваючи своє серце для батьків, позбавляючи себе надії звернутися до них у разі необхідності, таким чином ізолює себе повністю»

(Шарль Лом'є, «Історія ордену єзуїтів»)

Дмитро Дроздовський

«ПАН ІЗ САКВОЯЖЕМ»

Пам'яті Романа Лубківського

«Вам телефонує забутий галицький поет Роман Лубківський»...

Часто розмова з Романом Мар'яновичем починалася саме так. Ця формула скромності засвідчує справдешню внутрішню культуру, вихованість і особливу делікатність Романа Лубківського, який у «ближньому колі» був іншим, ніж, за Юнгом, його Персона в іпостасях рушія львівського спілчанського життя, Надзвичайного і Повноважного Посла, одного з очільників львівської перекладацької школи. У тому «зовнішньому» світі Роман Мар'янович міг справляти враження суворого «керівника», але в душі він був людиною шляхетності та інтелігентності, йому завжди боліли несправедливість та образи. Як людина творча, безперечно, часом він і сам міг зопалу сказати щось критично, коли йому здавалося, що рівень неадекватності перейшов припустиму межу і хтось повів себе не зовсім етично. Проте сам від того потім «хворів», переживав і в листах писав про те, у скількох людей він хотів би перепросити за те, що, можливо, був занадто різким під час якоїсь дискусії.

Роман Лубківський – письменник, перекладач, державний і громадський діяч, культуролог. Саме за ініціативи Романа Лубківського започатковано традицію складення присяги Президентами України на Пересопницькому Євангелії.

Народився Роман Мар'янович Лубківський 10 серпня 1941 р. у с. Острівець на Тернопільщині. 1963 року закінчив філологічний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. Працював заступником головного редактора журналу «Жовтень» (від 1990 р. – «Дзвін»), з 1976 р. – член Спілки письменників України. Протягом 1980–1992 рр. – голова Львівської організації Спілки письменників України, член виконавчої ради українського відділення ПЕН-клубу, делегат Установчого з'їзду Руху. У 1990–1994 рр. – Народний депутат України. Протягом 1992–1995 рр. перебував на дипломатичній роботі: Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській і Словацькій Федеративній Республіці. Протягом 2006–2007 рр. – голова Комітету з Національної премії імені Тараса Шевченка. За злою іронією долі, серце Романа Мар'яновича зупинилося 23 жовтня, коли в Києві відбувались урочистості у зв'язку з 80-річчям нинішнього голови Комітету Бориса Олійника. Р. Лубківський тяжко пережив своє розлучення з Шевченківським комітетом. Сподівався на його реформування разом із М. Матіос. Проте цього не сталося. Зрештою, здійснити кардинальні кроки у плані добору творів не вдалося і наступникові – Миколі Жулинському, який також потрапив «під прес» Банкової, тільки уже за часів В.Януковича.

Р. Лубківський – автор численних поетичних збірок і видань перекладів. Кавалер Ордена «За заслуги» II і III ступенів. У далекому 1977 році здобуває звання «заслужений діяч культури Польщі». Нагороджений цією відзнакою за перекладацьку діяльність

Обкладинка листівки Р. Лубківського

і популяризацію в Україні польської літератури. У 1979 р. здобуває літературну премію імені Павла Тичини. 1984 р. – премію імені Вітезслава Незвала Чеського літературного фонду. У 1988 р. – лауреат премії імені Павола Гвездослава за оригінальну та перекладацьку творчість, відданість культурі словацького народу. Нарешті, в 1992 р. стає лауреатом найвищої державної відзнаки України – Національна премія України імені Тараса Шевченка. У 2008 р. – лауреат Премії імені Максима Рильського та премії *Arg Translationis* від журналу «Всесвіт» за переклад з чеської мови драми Вацлава Фріча «Іван Мазепа».

Р. Лубківський завжди надзвичайно шанобливо ставився до колег, не любив пліток і «ударів у спину», яких навіть протягом останнього року було чимало – передусім через вибори голови Львівської організації Національної спілки письменників України, оскільки подав і свою кандидатуру. Було прикро бачити, як ті, хто вчора шанували тебе, коли ти був «при посаді», сьогодні вдавалися до підлих методів боротьби.

Коли відбулася прикрість із львівським «обговоренням» роману «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, Роман Лубківський одним із перших потелефонував Ліні Василівні й вибачився від усього Львова за неетичну поведінку з боку кількох критиків, які перетворили публічне обговорення на «болото», в якому «криголам Ліна Костенко» не ходить. І цей дзвінок був абсолютно щирою потребою письменника вибачитися за молодших колег і за все місто, добрим духом якого був Роман Лубківський. По-іншому цей письменник не уявляв свого життя.

Він з особливим пістетом ставився до колег старших, які упродовж життя були для Романа Мар'яновича справжніми авторитетами в літературі й перекладацтві. Він прагнув підтримувати молодших і любив бути в епіцентрі культурно-мистецького життя, яке часто «дарувало» чимало прикрощів. Багато зробив для популяризації творчості Юліуша Словацького в Україні. Щороку брав участь у міжнародних літературних читаннях в обласному літературно-меморіальному музеї Ю. Словацького у Кременці, куди в 2002 р. повернулися дух і творчість видатного митця польсько-українського пограниччя. Разом із колегами-літературознавцями й перекладачами (Дмитром Павличком, Сергієм Гальченком, Ігорем Павлюком та ін.) він був одним із тих, хто спричинився до формування важливого польсько-українського мистецького діалогу на базі музею Словацького.

Особливою у творчій лабораторії письменника і перекладача була постать Маркіяна Шашкевича, ідеї якого суголосні, як вважав Р. Лубківським, Шевченковим імперативам і настановам. В одному інтерв'ю він зауважив: «Постать Маркіяна Шашкевича стоїть близько до особистості Тараса Шевченка, тому що вони, як два великі сучасники, знали про діяльність один одного, але в житті не зустрічалися, бо землі України були поділені між імперіями, які привласнили собі право на територію, на історію, на культуру. Тому, як Шевченко, так і Шашкевич виконували одну визвольну місію, але кожен по-своєму. Шашкевич помер дуже молодим – у 32 роки. Шевченко був відправлений царською імперією на заслання і теж помер порівняно молодим. Але вони залишили спадщину, яка надзвичайно цікава і подібна між собою». У березні 2012 р. у Львівському національному університеті імені Івана Франка відбулася презентація видання «Камертон Шашкевича», яке підготував Р. Лубківський.

Пригадую, як зі своєрідним неудаваним острахом він, чудовий перекладач і знавець української мови, дізнався про те, що у спеціальному польському номері журналу «Всесвіт» можуть бути надруковані переклади Галчинського, які підготувала Ліна Костенко. На жаль, Ліна Василівна так і не передала перекладів, а Р. Лубківський, який переклав з Галчинського чимало, вважав, що кращих перекладів, ніж ті, які зробила свого часу Ліна Костенко, немає. Саме Р. Лубківський був тим, хто «підкинув» ідею польського числа, знайшовши підтримку у Надзвичайного і Повноважного Посла Польщі в Україні Генриком Літвіном. Роман Лубківський був людиною внутрішнього аристократизму, порядності та естетичної витонченості. Про це свідчить усе у ньому й навколо нього: манера говорити, хода, екслібрис, епістолярний стиль, стиль телефонних розмов; ті, з ким він як перекладач провадив творчий діалог упродовж усього життя. Іван Денисюк в одному з листів писав мені про добрих галицьких духів. І Роман Мар'янович, безперечно, належав саме до таких, а водночас був і охоронцем культурної та історичної пам'яті міста Лева.

Крім того, Р. Лубківський мав чудовий естетичний слух. У перекладах його приваблювали і тексти епічні, і водночас такі, у яких є «подвійне дно», щось, що мало вияви дотепу, життєлюбства, іронії, дерзання. Звичайно, він є неперевершеним відтворювачем Ю. Словацького. Але поряд із цим «великим поетом» Польщі він усе життя провадив особливий діалог із Галчинським, поетом «підривним» і іронічним. Галчинський мав особливу рецепцію як у польській літературі, так і в українському перекладацтві та літературознавстві. Володимир Моренець досить точно вловив у Галчинського це діонісійство, в особливий спосіб поєднане з аполлонівським струменем. Спеціальне польське число «Всесвіту» відкривається Галчинським у перекладі Р. Лубківського. Рефреном у цьому тексті відлунюють слова «Зачарована бричка. / Зачарований кучер. / Зачарований кінь». В оригіналі маємо «ZACZAROWANA DOROŻKA / ZACZAROWANY DOROŻKARZ / ZACZAROWANY KOŃ». Останнє слово – «кінь» – ніби поштовх до розламування читацьких очікувань, бо ж у перших двох рядках маємо спільнокореневі слова. На цьому побудована іронія у Галчинського. Коли ми працювали над цим номером спільно з Анною Лазар, координаторкою числа і заступницею директора Польського Інституту в Києві, щоразу, розгортаючи журнал, вона з особливою інтонацією промовляла ці слова у перекладі Р. Лубківського, що має особливу магічність. Галчинський – це духовний побратим «забутого галицького поета». Лубківський – із сузір'я Галчинського.

Це слово «забутий» відлунує особливим боєм, який протягом життя, зокрема і в останні роки, відчував митець. Працездатність Романа Мар'яновича була Франковою. А, проте, йому судилося жити в особливо складному часі – часто неуважному до тих, хто працює, щоб зберегти пам'ять культури і наблизити свою культуру до іншої.

Р. Лубківський був ретранслятором пам'яті, він вільно почував себе у польській, словацькій, чеській і сербській культурах. Пригадую, він розповідав про свою подорож до Греції, яка відбулася кілька років тому. Доторкання до афінського світу, розуміння джерел античної культури через перебування у географічній колиці європейських цивілізацій справило сильне враження. Р. Лубківський був європейцем на ґрунті українському. Він ніби ішов услід за ідеями М. Драгоманова, який реформував на той час заскорузлий галицький світ, розворушивши й розбурхавши його. Р. Лубківський розумів, що перекладацька робота надзвичайно важлива, щоб вивести українську культуру зі стану загумінковості. Проте він працював із центральноевропейським літературним ареалом, показуючи, що цей світ близький українському світогляду.

У 1987 р. в журналі «Всесвіт» (№8) була надрукована стаття Флоріана Неуважного про творчість Романа Лубківського – «Він творить самобутню поезію...». Ця назва справді може бути формулою, яка визначає поетичний світогляд Р. Лубківського. Подібно до Галчинського, він хотів дерзати. Проте, як на мене, найбільше дерзання вдавалося саме у перекладах. Поетичний світ Р. Лубківський часто елегійний, меланхолійний і вкорінений у глибоке сприйняття сакрального, божественного.

Р. Лубківський – перекладач із сербохорватської (сербської) – Десанки Максимовича, словацької – Мірослава Валека, Яна Замбора, Властіміла Ковальчика, Мікулаша Ковача, Маріана Ковачика, Войтеха Мігаліка, Андрея Плавки, Штефана Стражая, Любомира Фелдека, Міхаїла Худа, Яна Шімоновича; чеської – Карела Боушека, Вілема Завади (в 1964 р. його поезія була представлена українською в перекладі Ліни Костенко). 1973 р. у «Всесвіті» друкується добірка перекладів Констани Ільдефонса Галчинського (разом із В. Шевчуком, В. Сагайдаком, О. Карпенком). Чи не кожний переклад супроводжує стаття «від перекладача» – літературний портрет письменника, літературознавчі й перекладацькі зауваги до творчості зарубіжного письменника. У 1978 р. виходить його рецензія на чеське видання перекладів Тараса Шевченка.

На поштовій листівці, яку отримав від Романа Лубківського 24 серпня 2015 р., – чоловік із саквожем, що крокує містом Лева, подібний до самого митця. «Забутий галицький поет» пожартував: «пан із саквожем – Ваш («Всесвіту») співець Роман Лубківський». Здається, він уже тоді відчував, що незабаром може настати час збиратися в дорогу. Роман Мар'янович із нетерпінням чекав львівського Форуму, проте нам так і не судилося зустрітися у Львові. Він справді був тим «паном із саквожем», який мандрував світами й завжди залишався українським письменником і знавцем українського слова.

Земна мандрівка скінчилася – настав час зустрічі зі Словацьким і Галчинським.

Шарль ЛОМ'Є

ІСТОРІЯ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ

ПАРИЖ, 1826

З французької переклала Валентина Шевченко

Організація єзуїтів була справою людини, думки якої не завжди були здоровими. Їхні ж конституції були витвором генія. Зараз я перейду до їх аналізу.

Аналіз конституцій єзуїтів

Товариство проголошує, що його мета – не тільки працювати з Божою допомогою для спасіння та вдосконалення своїх членів, а й докласти всіх зусиль у роботі з тією ж допомогою для спасіння та вдосконалення ближнього.

Від перекладача

Пропонуємо увазі читачів уривок з книги французького історика 19 ст. Ш. Лом'є, в якій аналізується діяльність ордену від часів його зародження до його заборони у 1773 р. Римським Папою Климентом XIV. Всупереч думці автора про недоцільність існування ордену в історично іншій час, його діяльність було поновлено 1814 р. Існує він і нині. Товариство Ісуса має великі капіталовкладення в промисловості різних країн (Італія, Франція, Іспанія, Швейцарія, Німеччина), контролює корпорації та банки деяких країн (зокрема США), відіграє велику роль у дипломатичній та ідеологічній діяльності католицької церкви. 1990 р. Товариство Ісуса святкувало 450-річчя своєї діяльності. Орден є найчисленнішим у католицькому світі. Кількість його членів на 1990 р. розподілялася так: Латинська Америка – 1850; Центральна Америка – 1746; Африка – 1150; Близький Схід – 3497; Далекий Схід – 1878; Центральна Європа – 1519; Західна Європа – 3243; Східна Європа – 1189; Іспанія – 2616; Італія – 1107; США – 4823. Разом – 24 618 осіб.

У минулому активну діяльність єзуїти проводили і в Україні. Зокрема, засновували свої школи, які в нас називалися колегіями. У різні часи було 23 таких учбових закладів – у Києві (із 1647 р.), Львові, Перемишлі, Бресті, Вінниці, Барі, Шаргороді та ін. містах тодішньої України. Ярославська колегія (Західна Галичина) могла похвалитися тим, що в ній навчалося 600 учнів, серед яких і майбутній гетьман України Богдан Хмельницький. В Одесі єзуїт абат Ніколь відав навчально-виховними питаннями. За його планом 1817 р. створили Рішельєвський ліцей, у якому згодом посаду директора посів відомий український педагог і вчений І.С. Орлай. З ініціативи хірурга і просвітителя М.І. Пирогова 1865 р. Рішельєвський ліцей перетворено на Новоросійський університет. Нині – це Одеський університет.

Рівень викладання в єзуїтських учбових закладах був досить високий як на той час. Проте туди приймали переважно синів української шляхти, дворян, багатих купців, що не відповідало демократичним поглядам українського народу та ідеям прогресивних українських педагогів. До того ж вони були вогнищами насильницького запровадження католицизму, латинізації та полонізації України, що викликало спротив українського народу, завдяки якому єзуїтам не вдалося поширити свій вплив на теренах України.

Щоб вірніше досягти цієї мети, давали три обітниць: бідності, доброчесності та послуху.

Крім трьох обітниць Товариство сповідувало ще й обітницю послуху суверенному понтифікові (теперішньому чи майбутньому) як вікарію Ісуса Христа.

Члени Товариства поділялися на чотири класи.

Перший, найвищий, складався з тих, хто дав обітницю постриження, прийняв чотири обітниць після необхідних випробувань і послушництва. Ці люди мали бути освіченими, вирізнятися гарною поведінкою і над ними було здійснено таїнство священства.

До другого класу входили коад'ютори, які були другими за своїм значенням як у духовному, так і мирському житті Товариства. Вони приймали тільки перші три обітниць.

Третій клас складали учні. Їх приймали до Товариства після вивчення їхніх нахилів і здібностей до наук, якщо вважали їх гідними такої милості. Учні піддавали випробуванням, вони проходили новіціат, приймали перші три обітниць та добровільно брали зобов'язання в той вищий клас Товариства, в який їх захочуть прийняти.

До четвертого класу приймали всіх, кому Товариство ще не визначило місця у вищих класах і які зобов'язувалися увійти до будьякого вищого класу за визначенням настоятеля.

Перед тим як бути допущеним до сповіді чи до простих обов'язків коад'ютора або учня, кандидат мав пройти новіціат протягом двох повних років. Щоб перейти в одну з вищих категорій, учні мали зачекати ще рік після навчання. Настоятель міг продовжити час випробувань, якщо вважав необхідним. Упродовж перших двох років навчання учні не носили одягу Товариства.

Новіціатові передував час випробувань.

Кандидат протягом дванадцяти – п'ятнадцяти днів запрошувався до роздумів, ознайомлення з обов'язками послушництва, яке він бажав прийняти, а також з конституціями Товариства та апостольськими посланнями Папи, які їх схвалювали. Якщо він підтверджував своє бажання, його зараховували до будинку як послушника.

Прийняття новіціату здійснювалося за таких необхідних умов: кандидат не міг бути відлученим від церкви з причини зречення віри або приєднання до якоїсь розкольникської організації, засудженим за якусь еретичну думку, не мав викликати підозри в ересі у публічних висловлюваннях, не міг бути покараним відлученням від церкви, не повинен був бути вбивцею або мати в суспільстві репутацію безчесної людини, грішника. Однак у ставленні до безчесності робилися винятки залежно від місця її прояву. І якщо

безчесна людина переховувалася в одній із дуже далеких країн і, здавалося, повністю віддавалася служінню Богові, її можна було прийняти до Товариства. Але в такому разі воно мало подвоїти свою пильність щодо нього протягом новіціату та іспитів. Кандидатові в новіціат заборонялося бути членом якогось іншого релігійного ордену, жити в послушанні настоятеля іншого ордену, приховувати сутність самітника під одягом ченця, вступати в шлюбні зв'язки, користуватися сервітутом, і, зрештою, мати хворобу, яка послаблює розум, чи мати ближнього, враженого таким недугом.

Якщо претендент не був винним у жодному із згаданих звинувачень, його зобов'язували відповідати на певне коло питань: про своє народження, батька й матір, родичів, сім'ю, приватні справи, смаки, схильності, здібності. Він мав звітувати про свою власну поведінку – релігійну, суспільну, особисту, відповісти, чи покладається він без будьяких сумнівів у питаннях віри та доктрини на ухвали Товариства, врештірешт, чи конче він вирішив покинути світ, аби йти за Ісусом Христом.

Іспит тривав, і до відома кандидата доводили, що Товариство приймає до свого лона тільки тих, хто відрікається від будьяких тілесних потреб і голосу крові. Віднині кандидат має почати відмовлятися від власної волі та жити в послуху настоятелів у будинку послушництва або в коледжі ордену. Він повинен відмовитися від матеріальних благ – від тих, якими володіє зараз, і від тих, які можуть бути у нього в майбутньому. Власні кошти йому треба використати на те, щоб повернути свої борги, якщо вони є, або ж віддати їх як милостиню й витратити на боговгодні справи. Якщо ж із якихось поважних причин він не зречеться своїх матеріальних благ відразу, перебуваючи в ролі претендента, треба, щоб він зробив це через рік, або як тільки йому накаже настоятель вже під час його послушництва.

Претендент зрікався своїх матеріальних благ на користь бідних або їхніх родичів. Цим він показував, що звільняється від пристрастей до своєї сім'ї, не керується почуттями більше, ніж обов'язком, і, закриваючи своє серце для батьків, позбавляючи себе надії звернутися до них у разі необхідності, таким чином ізолює себе повністю. Та якщо батьки претендента були дуже бідними, не мали ніяких засобів існування, настоятелі порушували питання про можливість залишити їм майно того, хто зрікається миру, або принаймні частину цього майна.

Претендента перепитували, чи має він намір залишити своє майно зараз же, чи після першого року, коли накаже настоятель. Йому оголошували, що після прийняття його до будинку йому не дозволяється зберігати гроші у себе або в свого товариша, який живе тут; він повинен використовувати їх на боговгодні справи, чи віддавати їх на зберігання у будинку тому, хто має це за свій обов'язок.

Якщо претендент був з духовних осіб, його повідомляли, що він не може залишати за собою жодного бенефіція і повинен поступитися на користь Товариства тим, що може дати прибутки. Претендента попереджали, що він не має права вести бесіди, мати будьяке спілкування – усне або письмове – поза Товариством без обов'язкового дозволу настоятеля. Останній мав попередньо читати адресовані претендентові листи і був наділений владою вирішувати, передавати їх адресатові чи ні.

Словами: «Той, хто не зненавидить свого батька, свою матір і саму душу свою, той не учень мені» претендента попереджали, що він має звільнитися від плотської любові до своїх батьків, обернути її на любов духовну і любити їх тільки тією любов'ю, яку вимагає добре впорядковане милосердя, яку належить мати людині, що вмерла для мирського життя і віддалася служінню лише Ісусу Христу.

У нього запитували, чи згодний він погодитися з тим, щоб відкривати наставникам усі свої гріхи й помилки, а також гріхи й помилки інших або настоятелів,

коли він цього вимагатиме. Нарешті, запитували, чи дає він згоду на майбутні покарання.

Перед тим, як увійти в будинок чи в коледж або вже увійшовши туди, під час новіціату претендент піддавався шести головним випробуванням, крім великої кількості інших. Випробування здійснювалися за порядком, визначеним настоятелем.

Перше полягало в тому, що претендентові треба було місяць (іноді більше, чи менше) провести в духовних вправах, так би мовити, оцінити власну свідомість, розмірковувати про своє минуле життя, здійснити загальну сповідь, засудити свої гріхи, роздумувати про таємниці релігії, навчитися вголос або подумки молитися.

Друге випробування – працювати місяць у лікарні, там живучи, обслуговувати хворих і навіть здорових годину або кілька годин щодня.

Третє – мандрування протягом місяця без грошей, заробляючи хліб жебрацтвом, щоб тренуватися у приниженні, привчаючись до відмов і нестатків.

Четверте – виконувати найнеприємніші роботи в будинку Товариства протягом місяця. П'яте – навчати катехізису упродовж місяця дітей і малоосвічених людей.

Нарешті, шосте випробування полягало в тому, що претендент мав виступати з проповідями, сповідувати або робити і те й те відповідно до вимог часу, місця та особливостей людей.

Хвороба, навіть найтяжча, аж ніяк не звільняла послушника від виконання завдань, які відповідно до його становища належало йому виконувати. Він був зобов'язаний хоча б наставляти своїм смиренням і терпінням тих, хто його оточував і відвідував. Турботу ж про свої тіло і душу він мав довірити лікарям тіла й духу, яких йому прислало Товариство.

Якщо здібності або моральність кандидата, який по закінченні новіціату хотів стати постриженим ченцем, коад'ютором або учнем, викликали сумнів у Товариства, здійснення його бажань відкладалося на більш віддалений час, доки він достатньо не підтвердить своїх здібностей.

Вчені люди з науковими званнями в галузі мистецтва чи канонічного права піддавалися дещо суворішому, або, краще сказати, додатковому іспиту. Їх запитували, чи мають вони достатню пам'ять, щоб добре зрозуміти і запам'ятати те, що вони засвоїли під час навчання, чи мають вони розум, необхідний для швидкого запам'ятовування, чи подобається їм навчатися, чи не зашкодить навчання їхньому здоров'ю; чи мають вони достатньо сили тілесної, щоб виконувати працю, яку вимагає Товариство, чи у навчанні, чи у проповідуванні, чи у викладанні; чи можуть вони проповідувати, сповідати та здійснювати інші таїнства.

Претенденти, одягнені поцерковному, не мали права носити своє вбрання протягом новіціату. Їм заборонялося сповідати в будинку і поза ним, а також служити публічну месу перш, ніж проведуть месу особливу.

Настоятель міг призначити претендента коад'ютором.

Кoad'ютори поділялися на дві категорії. Перша називалася духовними коад'юторами, мали священство і були достатньо освіченими, щоб допомагати постриженому ченцеві в духовних і світських справах. Друга називалася світськими коад'юторами. Вони не були членами релігійних орденів і незалежно від того, були вони освіченими чи ні, допомагали настоятелю у справах світських.

Усі коад'ютори – як духовні, так і світські – після двох років новіціату та іспитів, якщо вони хотіли жити в Товаристві, приймали три обітниць – бідності, доброчесності й послухання – і їх визнавали дійсними духовними або світськими коад'юторами. 3

цієї пори вони були міцно прив'язані до Товариства і більше не могли вийти з нього.

Якщо учні після іспитів та новіціату бажали продовжити навчання в будинку або коледжі Товариства і якщо Товариство або настоятель були ними задоволені, вони допускалися до прийняття трьох обітниць – бідності, доброчесності та послушання. Перед початком навчання або під час його учень мав дати обіцянку ввійти до Товариства. Після цього він уже повністю залежав від Товариства. Якщо учень погано поводився під час навчання, Товариство

могло оголосити про його відсилення. В такому разі з нього знімалися дані ним обітници.

Претенденти, яких Товариство називало індіферентними (хто не мав певного покликання або настрою), були або здатними на все, або не годилися ні на що. Їх попереджали, щоб вони ніколи і ні під яким приводом не домагалися одержати в Товаристві одну ступінь скоріше за іншої (наприклад духовного коад'ютора скоріше, ніж ступінь мирського коад'ютора). Після цього попередження їх запитували, чи почуваються вони абсолютно байдужими до мирського життя, готовими служити Богові й дбати про спасіння своєї душі у будьякій брудній, прикрій або просто неприємній службі, яку їм буде доручено і де вони будуть залишатися усе своє життя. Якщо відповідь була ствердною, їм давали відповідні доручення. Надалі Товариство використовувало їх так, як вважало за потрібне.

Послушник не мав права на жодне спілкування – ні усно, ні письмово – з тими, хто міг викликати в нього почуття байдужості до Товариства. Він не міг виходити з будинку без дозволу настоятеля і без супроводу розсудливої особи, яку той призначить.

Якщо когось збивали з шляху істинного або турбували люди, які самі не йшли істинним духовним шляхом, настоятель розглядав питання про те, чи не буде послушникові корисно переселитися до іншого округу. Настоятель на новому місці, до якого його посилали, вже достатньо про нього знав, щоб правильно його використати.

У духовному вдосконаленні послушникам рекомендувалися помірні вправи. Умертвіння плоті мало здійснюватись у певних межах і не бути постійним під час утримування від сну, надміру їжі, покарань або численних робіт поза Товариством, які, як правило, були виснажливими. У кожному будинку був той, хто мав наглядати за тілесним здоров'ям послушників.

До кімнати, де мешкав послушник, ніхто не заходив без дозволу настоятеля. А коли туди з його дозволу приходили відвідувачі, двері залишалися відчиненими, аби настоятель та офіцери мали змогу зайти туди, коли захочуть.

* * *

У 1661 р. світ схвилювала неординарна подія: була опублікована секретна інструкція ордену єзуїтів. Його члени вважали це фальшивкою, спрямованою проти Товариства Ісуса. Однак автентичність тексту підтвердив бібліотекар єзуїтів.

Наводимо уривки з тексту не стільки для того, щоб розкрити вже перегорнуту сторінку історії ордену, члени якого були людьми свого часу, скільки як штрих до загальної картини життя тієї епохи.

Monita secreta **Секретна інструкція Товариства Ісуса**

Вступ

Хай вище керівництво ордену ретельно зберігає і міцно тримає в руках цю винятково важливу інструкцію. Хай повідомляють її зміст лише гранично малій кількості віруючих. Хай повідомляють її зміст лише окремим невірющим, якщо це буде в інтересах Товариства. І це має відбуватися під печаткою мовчання так, як би це було написано не для когось іншого, а для власного досвіду. Ознайомлені з цим документом не мають права передавати його зміст жодному іншому ордену, крім картезіанців з причини віддаленості місця їхнього життя та глибокого мовчання, яку вони зберігають, що благословив Святий Престол.

Треба старанно пильнувати, щоб цей документ не потрапив до рук чужих, бо вони вважатимуть його злочинним через заздрість до нашого ордену.

Нехай настоятелі постійно ретельно і обережно з'ясовують, чи хтось з наших не розкрив змісту цієї інструкції комусь чужому, тому що ніхто не має її копії ні для власного вжитку, ні для когось іншого. Якщо є сумніви в тому, що хтось не може зберігати такі важливі секрети, хай його виключать з членів ордену.

І. Як Товариство має поводитись, починаючи організувати якийсь свій заклад.

1. Аби бути приємними для мешканців місцевості, де це відбувається, дуже важливо пояснювати якомога більшій кількості людей мету Товариства, як вона описана в його уставі, де говориться, що Товариство докладає великих зусиль як для спасіння ближнього, так і своїх членів. Тому слід проводити скромні служби в лікарнях, відвідувати бідних, страждених і ув'язнених. Треба спокійно і уважно вислуховувати сповіді, аби найважливіші особи цієї місцевості були у захваті від наших і полюбили їх з причини нашого виняткового милосердя до всіх і нового характеру його діяльності.

2. Хай усі не забувають скромно і побожно просити кошти на проведення релігійних служб і намагаються заслужити прихильність головним чином духовних і світських можновладців.

3. Слід також йти у віддалені місця збирати пожертви навіть найменші, показавши нашу необхідність в них. Потім їх треба роздати бідним, щоб показати діяльність ордену тим, хто ще не знає про Товариство, аби завоювати їхню прихильність.

4. Нехай всі надихаються однією ідеєю...

6. Хай наші йдуть лише в багаті села з метою заснування там коледжів.

7. Необхідно завжди домагатися від удів якомога більше грошей, часто нагадуючи їм про нашу крайню необхідність у них.

8. Наші прибутки має знати лише провінціал кожної провінції. Багатства Риму мають бути священною таємницею.

9. Нехай наші повсюди проповідують і розповідають, що вони прийшли з метою просвітити дітей і спасти народ.

II. Яким способом Отці Товариства можуть набути і зберегти приязнь королів, вельмож і наймогутніших осіб.

1. Необхідно докласти всіх зусиль, аби повсюдно домогтися вух і розумів можновладців і наймогутніших осіб, щоб ніхто не повставав проти нас, а, навпаки, залежав від нас.

5. Перш за все необхідно завоювати прихильність можновладців та їхніх слуг невеличкими подарунками і різними проявами приязні.

7. Домогтися приязні принцес через їхніх покоївок. Для цього підтримувати з ними дружбу, тому що так ми будемо знати все і навіть найзначніші секрети їхніх родин.

10. Спритно й обережно слід навіювати широким колам можновладців думку, що Товариство відпускає найпотасмніші гріхи на відміну від інших священиків. Більше за те – готове їх відпустити щодо порушення посту, боргів, які треба повернути або взяти, заважання шлюбу та інше. Це призведе до того, що велика кількість людей звертатимуться до нас і будуть нам зобов'язані.

11. Треба запрошувати їх на проповіді, збори, на урочисті промови і т. ін. Якщо це корисно – навіть давати їм обіди і вітати їх найрізноманітнішими способами.

12. Необхідно турбуватися про примирення можновладців, ліквідувати ворожнечу та міжусобиці між ними. Тому що саме так поступово ми дізнаємося про їхні інтереси і секрети і завоюємо симпатії однієї зі сторін.

15. Хай кожен докладає зусиль для завоювання прихильності королів, вельмож і магістратів кожної місцевості, щоб, коли з'явиться нагода, вони діяли активно і віддано в наших інтересах навіть проти своїх батьків, родичів і друзів.

VI. Як придбати майно багатих удів.

1. Нехай для цього знайдуть отців поважного віку, з живим розумом і приємною розмовою. Нехай вони відвідують цих удів і розповідають їм про діяльність і заслуги Товариства, щоб викликати в них почуття прихильності до нього. Якщо вони приймають цих отців і починають відвідувати наші церкви, хай їм призначать сповідника, який буде ними гарно керувати в їхньому вдовиному стані, показуючи його переваги, запевняючи їх, що вони щасливі, саме в такий спосіб вони набувають безмежні заслуги та найефективніший засіб уникнення мук у чистилищі.

4. Необхідно повністю звільнити слуг (але обережно, малопомалу), які не пов'язані з Товариством, рекомендувати на їхнє місце людей залежних або виявляючих бажання бути залежними від нього. Бо так ми станемо учасниками всього, що відбувається в родині.

8. Необхідно знову й знову втлумачувати думку про переваги стану вдови і про незручності шлюбу особливо тоді, як вони хочуть взяти шлюб ще раз.

9. Час від часу і дуже обережно можна пропонувати їй чоловіка, добре знаючи, що вдова має до нього почуття огиди.

11. Поступово треба залучати вдову до добрих справ. Перш за все – до пожертв, які вона має робити обов'язково під керівництвом свого духовного отця.

12. Для того щоб удова віддавала свої доходи на користь Товариства, хай їй запропонують приклади вдосконалення святих, які зреклися світу, своїх батьків і багатства, присвятивши себе служінню Богу з великою покорою і радістю. Нехай наведуть їй приклади вдів, котрі таким чином невдовзі теж стають святими, і дають їм надію бути канонізованими.

XIV. Причини залишити про всяк випадок і причини відіслати з Товариства.

1. Крім випадків, які вказані в конституціях і які лише один настоятель або сповідник з його дозволу можуть відпустити гріх, є содомія, слабкість характеру, блуд, адюльтер, безсоромні доторкання до чоловіків або жінок. Крім того, якщо хтось під будь-яким приводом зробить серйозний вчинок проти Товариства, його благополучності або його доходів – це є серйозною причиною відіслати винного в цьому.

7. Перш ніж відіслати когось, з ним треба зле поводитись, відлучати від робіт, звичних для нього, і залучати до інших. Хоча б він виконував їх добре, йому слід робити зауважен-

ня і під цим приводом доручати інші роботи. За легкі помилки, які він може допускати, хай йому призначають суворі покарання публічно, щоб йому було соромно, щоб йому увірвався терпець. І нарешті, хай його проженуть як поганий приклад для інших.

XVII. Засоби розвивати Товариство.

1. Нехай усі принципово намагаються навіть у незначних питаннях дотримуватися однієї думки, або, принаймні, говорять це поза Товариством. Тому що якими б не були хвилювання у суспільстві, Товариство обов'язково буде зростати і зміцнюватись.

2. Нехай усі намагаються вражати оточуючих блискучим розумом і виділятися зразковою поведінкою, щоб довести, що вони вищі за всіх інших віруючих.

3. Необхідно домогтися, щоб королям та іншим можновладцям сподобалася доктрина, за якою католицька віра у сучасному світі не може існувати без підтримки політики. Таким чином наші будуть приємними можновладцям і прийнятими в найсекретніших зібраннях.

Слід дуже поступово, обережно і таємно поширювати вплив Товариства на світську владу. І нема сумнівів, що при таких обставинах це буде золотий вік для Товариства. Для нього настане постійний загальний спокій, і, отже, Дух Божий благословлятиме Церкву.

8. Якщо ж зникне надія досягнути цієї мети, треба змінити нашу поведінку відповідно до часу, і спонукати усіх можновладців, які є нашими друзями, вести жажливі війни між собою, аби всюди кликали на допомогу Товариство і зверталися до нього для загального примирення воюючих сторін, як умови загального блага. І тоді воно буде винагороджене багатими бенефіціями і духовними санами.

Григорій КРИМЧУК,
письменник, Заслужений журналіст України

*На вшанування пам'яті вірмен,
невинно убієнних під час Геноциду 1915 р.*

*У 2015 р. Вірменська Апостольська Церква ввела до лику святих 1.5 мільйони
жертв Геноциду вірмен в Османській імперії. Церемонію канонізації провели глава
ВАЦ Гарегін Другий і Патріарх Кілікійський ВАЦ Арам Перший.*

ВІРМЕНСЬКИЙ ХАРАКТЕР ЯК СИЛА НАЦІЇ

Історичний нарис

Чим і як захистилися вірмени від усіх завойовників і гнобителів

Вивчаючи історію вірменського народу, не можна не замислитись: як завжди чисельно невелика спільнота людей, об'єднаних одним походженням, або, як часто називається, – однією кров'ю і духовністю, зуміла вистояти фізично, зберегти свою національну ідентичність упродовж тисячоліть, зазнаючи нападів та постійного гноблення від цілої низки завойовників, які в сотні разів кількісно перевищували оборонців цього народу, були набагато краще озброєні та мілітарно вишколені? Де вони зараз?! Оті колись могутні східні імперії з безжалісною державною системою винищення усіх іноземців на теренах завойованих країн. Як мовиться: і слід їх щез. Бо згадуються нині лише в підручниках з історії часів древніх і зовсім забутих.

А Вірменія, а вірмени – у супереч усьому і нині живуть, творять матеріальний статок, духовно збагачують свою націю та вносять неоціненний доробок у цивілізаційний набуток тих народів, серед яких мешкають, найперше – для своєї національної незалежної держави, яка називається багатотисячолітнім ім'ям свого народу – Вірменія. Країна, держава вірмен!!!

Хто ж дав вірменам таку силу, аби змогли подолати, як здавалося, неподоланні обставини і сам час, перейшовши із віків сивої давнини людства, через десятки складних століть, у день нинішній фізично і духовно достойними часу, який хочеться назвати – цивілізаційним!

У мене відповідь своя. Це – вірменський характер, який, вважаю, і є найбільшою силою вірменської нації і кожного вірменина як особистості. У цьому вірменському характері вбачаю як органічні та невід'ємні складові: по-перше, високу талановитість цілого народу, де кожен має той хист, що забезпечує йому гідне місце в цивілізаційному розвої часу; по-друге, міцну взаєморозумінню любов та постійне прагнення підтримати, допомогти родичеві або й просто вірменинові, який ніколи не вважається чужим для будь-кого із них; по-третє, воістину святе почуття жертвовності заради своїх рідних, друзів та найвища готовність завжди і всюди віддати своє життя заради їхнього життя,

знаючи, що і вони вчинять так само; по-четверте, безмежна любов до своєї рідної культури, постійне бажання зберігати традиції свого народу і розвивати їх згідно з вимогами часу, що забезпечує їм вічність; по-п'яте, глибоко вкорінена у вірменах природна християнська сутність, адже вони були першим народом, прилученим на державному рівні до віри в Христа, яка давала, дає і цілком очевидно, що й даватиме їм у майбутньому мужньо долати всі біди і труднощі, відновлюючи втрачене і нарошуючи набутки; і пошосте, незгасаюча віра в свою державу, навіть тоді, коли її не було територіально.

Як на мій погляд, то все це разом, укупі з іншими чеснотами, і забезпечує вірменам як народу ту високу духовність, яка і зберегла націю, провівши її через смертельні загрози тисячоліть, і нині сприяє успішному її розвитку, як на теренах своєї незалежної держави, так і в закордонних по всьому світові. Тож хочу на прикладі однієї родини, прямим нащадком якої є Голова Комітету економіки та інвестицій Громадської ради Міністерства закордонних справ України Єрванд Даніелян, розкрити сутність свого бачення і розуміння вірменського характеру як сили нації. Сили народу, який називається вірмени.

Ars longa, imperium brevis **Мистецтво вічне, імперія короткочасна**

Цю думку допоміг мені сформувати в такий спосіб класичний вислів давньогрецького лікаря і мислителя Гіппократа, який ще в сиву давнину людства визначив: *ars longa, vita brevis* – мистецтво вічне, життя (людське) коротке. Як на мій погляд, то саме так можна потрактувати висновок, до якого міг дійти Єрванд Даніелян, коли цього року побував у болгарському місті Бургас, де зустрівся зі своєю двоюрідною тітонькою Нвард Арутюнян (дівоче прізвище Саян). Вона, а раніше і його мама Мері Давтян, та ще нотатки його батька Жореса Даніеляна і повідали цю історію, яка не може не змусити стискатися від болю серце кожного, хто не втратив у ньому людських почуттів. Ось що тоді відбувалося.

Як свідчать розповіді та письмові нотатки рідних Єрванда Даніеляна, із початку XVIII століття і аж по 1915 рік у столиці Туреччини Стамбулі проживала сім'я архітекторів Балянів. Із цієї добре відомої у той час династії зодчих і митців Карапет та Никогос на особисте запрошення султана Абдольмеджида I і побудували новий, у стилі турецького ренесансу, палац Долмабахче, який був офіційною резиденцією правителів імперії аж до 1876 року. Значно пізніше, в 1923–1938 роках, після розпаду імперії та проголошення Турецької Республіки, в палаці оселився очільник нової держави Кемаль Ататюрк.

Карапет Балян

Треба зазначити, що з часу свого спорудження палац став добре відомим у всьому світі й зажив великої слави як архітектурний шедевр. У ньому хотіли побувати багато тодішніх правителів інших держав, серед них і відомі монарші особи та члени їхніх родин. Ще більше близьких до культури людей хотіли б хоч побачити на власні очі ту архітектурну розкіш, яку спорудили у Стамбулі вірменські архітектори не тільки для помешкання султанів та гостювання іменитих сановників зі Сходу та Заходу, а й для всього духовного світу, якому близька мистецька краса. І справді – тут

було на що подивитись та що побачити, яке б залишилось у пам'яті та серці відвідувача до кінця життя. Адже палац налічував 285 кімнат та 43 унікально оформлені і щедро прикрашені зали. Усі вони, окрім душевної насолоди, залишали у свідомості відвідувачів відчуття невимірного багатства, а отже і непохитної могутності Турецької держави. І не тільки в туристів, а й у монархів та очільників тих країн, які погостювали тут, на що і розраховували як султани, так згодом і їх республіканські успадковувачі влади, зокрема й Ататюрк.

Але це був не єдиний шедевр, який створила надзвичайно талановита вірменська родина на славу іншому народові – туркам. Ще одним шедевром архітектурного генію Карапета та його брата Саркіса Баляннів став палац Бейлербей на березі Босфора. Це була вже літня резиденція султанів, що вражала своїми мистецькими здобутками. Досить сказати, що над її оформленням поруч із братами Балянами працював надзвичайно талановитий художник Айвазян, який зажив світової слави своїми живописними картинами під прізвиськом Айвазовського. Тому й зрозуміло, чому тут свого часу гостювали та мешкали на другому поверсі палацу імператор Австрії Франц Йосиф, шах Персії Насреддин та британський принц Едвард VII.

У культурному світі обидва палаци, збудовані архітекторами Балянами, були визнані мистецькими перлинами й увійшли до всіх туристичних довідників разом з іменем їх творця Карапета Баляна. А вся вірменська родина посіла гідне місце у всесвітній історії архітектури як династія Баляннів, хоча тоді називалась Палянами. Правителі Туреччини насолоджувались цією славою. І хоч члени сім'ї були наближені до очільників країни, а Карапет Балян був навіть у дружніх стосунках з одним із султанів, не тільки вірменська національність, а навіть вірменське походження архітектурного генія старанно замовчувалось.

Не можна не відзначити, що у султанські часи у Стамбулі жило багато високошанованих за свій розум і таланти вірменських родин. Зокрема, із провінції, яка тоді називалась «Бандархлай», був вихідцем багатий землевласник із дуже заможної родини Давутяннів, два брати з якої Манук і Таквор були відомі не тільки своїм багатством та добродійністю, а й щирою побожністю. Зокрема, Таквора люди називали Хадже-Таквор, що означало – «він був паломником і відвідав святу землю Єрусалим». Манука теж усі любили і поважали за гострий розум, доброзичливий характер. А ще й заздрили, бо в нього була найкрасивіша у всій губернії дружина – Марінос. У їхній щасливій родині було троє дітей: старша дочка Єгсапет, молодша дочка Нвард і син Каро, батько матері Єрванда Данієляна, а отже його рідний дід.

Отож свого часу в Турецькій імперії ці дві родини гідно представляли вірменський народ: династія Балян – архітектори і будівельники, які 300 років створювали в Стамбулі будівельні шедеври, якими Туреччина пишається й нині, та династія Саян, три брати з якої при останньому султані навіть очолювали ювелірні майстерні, створюючи прикраси на зразок Фаберже в Росії. Серед братів особливою майстерністю уславився Абраам.

Але ж коли до влади прийшли Младотурки, а пізніше Кемаль Ататюрк, для всіх вірмен настали чорні дні. Навіть для такої визнаної родини, як Баляни.

Як пізніше розгорталися глибоко трагічні події для вірмен, що проживали на теренах Туреччини, неспростовно відомо із розповіді Мері Давтян, яку занотував на прохання свого сина Єрванда Жорес Данієлян. Ось що розповіла його дружина про своїх предків, яка сама колись дізналася про це зі спогадів її бабусі Рипсима, що була замужем за архітектором Арутюном Паляном.

Як засвідчують спогади членів родини Баляннів, Саянів та Давутяннів, вірмени, які проживали тоді на теренах Туреччини, здогадувались, яка доля може їх спіткати. Та все ж чуткам про очікувані погроми та вбивства не дуже йняли віри. А коли це стало страшною реальністю, люди були захоплені зненацька, так що ні втікати, ні якимось іншим

Шаке Балян

чином рятуватися не було ні часу, ні змоги. Тим більше, що уряд ретельно спланував велетенську різню так, щоб із її пастки ніхто не міг вискочити. Зокрема, завчасно до трагічних подій була репресована і знищена вірменська інтелігенція (згадаймо, що це ж саме вчинила радянська влада на чолі зі Сталіним щодо української еліти – учених, письменників, діячів культури!). А потім, начебто на військову службу, були викликані всі чоловіки вірменської національності найпродуктивнішого віку – від 18 до 55 років, і всі вони були згодом розстріляні. Після цього почалася масова розправа з їхніми сім'ями, у яких залишились тільки люди похилого віку обох статей, діти та хворі. Усіх їх або вирізали під час обвальних погромів, або без їжі, води, одяжі погнали в пустелю, де вже дорогою туди більшість із нещасних померла, а вижити хоч комусь у мертвих землях без будь-яких засобів навіть мінімального спожитку води та харчів не було ніякої можливості. Усіх, хто зумів дійти до місця призначення, чекала страшна смерть від спраги та голоду.

Пройшовши через неймовірні поневіряння, зазнавши неймовірних страждань, тільки сім'ї Балянів удалося вижити – Рипсиме з двома дітьми – сином Геворгом і донькою Шаке. А також випало врятуватися Андріюсу Саяну (синові Абраама) та Манукові Давутяну з дружиною

Марінос, дочкою Єгсапет та сином Каро. Вони теж вижили, пройшовши це справжнє пекло на землі, яке влаштували їм турецькі карателі. Всі інші члени їхніх сімей або були вбиті на місці, або померли дорогою від виснаження, спраги та голоду. А Рипсиме Балян, дружина Арутюна Баляна, з двома дітьми, усупереч визначеній їм трагічній долі, перетнули страшну пустелю Дер-Зор, добрали до Сирії, далі неймовірними зусиллями дісталися Греції, а вже звідти потрапили до болгарського міста Бургас.

Ось так віддячила чужа вітчизна тим, хто впродовж трьох століть працював на неї не покладаючи рук, збільшуючи її матеріальні статки, зміцнюючи військову потугу та вишуючи духовну велич шедеврами культури світового значення.

Жертовність як продовження життя

Твердо переконаний, що одним із найсильніших чинників, який дозволив вірменам упродовж сотень віків, та навіть не гріх сказати – і тисячоліть, плідно і гідно впоратися з усіма випробуваннями, навіть найстрашнішими – такими як геноцид 1915 року, був і залишається навечно найвищий вимір жертовності, на який здатна людина, що свідомо і несхитно віддає своє життя, аби забезпечити своїх дітей, своїх батьків, своїх родичів і навіть своїх єдинокривців за походженням від наглої смерті. Аби, прийнявши її смерть, вони могли зберегти своє життя, щоб продовжувати рід. Щоб продовжувати націю. Воістину – смертю смерть поправ і во гробі живіт дарував. Як це було в реальності та як це маємо усвідомлювати усі ми нині, уже в наш час, аби не повторилось нічого подібного, засвідчено на прикладі воістину священного подвигу матері, яку звали Рипсиме і яка була дружиною спочилого в Бозі уславленого архітектора колишньої

турецької імперії Арутюна Паляна, якому чужа вітчизна, котру вважав своєю, віддячила за все зроблене для її багатства, слави, могутності – убивством.

Рипсима опинилася у колоні приречених на смерть у Дер-Зор після того, як гнівно відкинула пропозицію губернатора Стамбула. Він, зачарований її красою, запропонував, як, на його думку, високогідний порятунок для цієї жінки та її дітей: піти до нього в гарем, де її чекає розкішне життя. А для її дітей, прилучивши їх до мусульманської віри, він забезпечить найкращі можливості, щоб вони увійшли до еліти турецької нації. Та жінка відповіла зневажливою відмовою, визнавши за краще вигнання, цілком реальну загибель найближчим часом, аніж зраду своїй родині, своїй нації. І ось вона в колоні приречених на смерть, яка без їжі, без води, без передиху бредє в пустелю Дер-Зор, що стане останньою дорогою для неї та її дітей. Конвоїри, яких драгувала гідна поведінка полонених – бо ті ні про що не просили своїх катів, ні на що не нарікали, а мужньо брели з останніх сил, щоб умерти, глядячи незламним безстрашним поглядом у вічі аскярам, як називалися ці погоничі злочину, шаленіли від ненависті. Та ось конвоїри зігнали всіх страждальців у тісне коло. Люди одразу збагнули – їх зараз убиватимуть. Навіщо тягтися із цими вже фактично мерцями ще в пустелю.

У Рипсима була лише одна думка в голові – як уберегти дітей від куль і багнетів у ситуації, в якій це ніяк неможливо зробити. Материнський інстинкт шукав виходу, якого не було. І коли аскяри почали стріляти залпами у неозброєних, збитих до купи людей, вона вчинила те єдине, що змогла за таких обставин: поклала дітей на землю серед уже вбитих, а сама накрила їх своїм тілом, лігши щільно, аби неможливо було побачити щось під нею. Як медик, що добре розумілась на фізіології людини, вона сильно проколола ключкою від терновника, який ріс поруч, лицьовий м'яз, проткнувши обидві ніздрі. Кров, яка рясно ринула із ран, заюшила червоною фарбою все її обличчя, яке тепер здавалося суцільною страшною кульовою ранною. Конвоїри, перестрілявши всіх, хто намагався триматися на ногах, рушили суцільним ланцюгом на вбитих, протикаючи лежачі трупи багнетами. Залита кров'ю, втративши свідомість від болю, Рипсима лежала на дітях як реально мертва, не відчуваючи тіла. Без болю в тілі, без думки в голові. Труп, у якому ще тліло життя, але невидиме навіть для солдата, який стояв над нею з багнетом, закріпленим на стволі гвинтівки. Аби виконати наказ, яким послав його уряд на смертовбивство невинних людей, він таки загнав у тіло жінки гостре лезо страшного армійського ножа, хоч і був переконаний, що вона мертва. Але про всяк випадок загнав, для надійності...

Солдати, завершивши свою криваву справу, пішли геть, залишивши гори трупів на загнивання. Бо ніхто ховати їх не збирався. Та й наказу такого не було...

Рипсима прокинулася від болю в тілі та плачу дітей. І тоді збагнула – це ж плачуть її діти. Плачуть під нею. Долаючи біль та фізичне безсилля, викликане ним, вона, попри фізичну неможливість зробити це, все ж підвелася і вирівнялася на ноги. Глянула довкола. Уже стояла глуха ніч. Не було чути нічого. Довкола тільки мертві. А мертві не стогнуть і не кличуть на допомогу. Удар багнета роздробив їй лопатку, але не виявився смертельним. Вона попідводила дітей, які були не ушкоджені, бо захистила їх своїм тілом від багнета, і повела їх геть від цього страшного місця, де смерть справила бенкет, який людині й уявити важко. Зате солдати задоволені: їм не треба брести до пустелі з оцими напівживими істотами. А про їхній злочин ніхто не розповість. Його бачила тільки смерть. А смерть уміє мовчати...

Потім, ховаючись від кожного зустрічного, від кожного шелеху, Рипсима добрела до міста Ракка, минаючи тіла забитих, що були розкидані на обочинах шляху. Вже звідти материнська любов та мудрість допомогли їй дістатися до болгарського міста Пловдив, де вперше вона та діти відчули безпеку. Ось тут і почалося зовсім інше життя. Тут її

Мері Давтян

уціліла від різни на землі турецькій донька Шаке дійшла тям, виросла і згодом вийшла заміж за письменника Каро Давтяна, дідуся Єрванда Даніеляна. Згодом, у 1932 році, вона з чоловіком та своєю матір'ю Рипсима переїжджають на історичну батьківщину Вірменію, де поселяються в її столиці – Єрвані. Ось у неї тут і народилася донька Мері, яка й повідала спочатку рідним, а потім, як з'ясувалося, від них уже й цілому світу винятково трагічну і винятково щасливу щодо фіналу історію своєї бабусі. А правнук Рипсима Єрванд Даніелян переїжджає до столиці України – Києва, де й засновує нову династію будівельників та архітекторів, продовжуючи найкращі традиції зодчих своєї родини, які залишили нетлінні в часі пам'ятники світової архітектури у столиці Туреччини Стамбулі, що стоять вічно, славлячи таланти вірменської нації. Тих же, хто колись замовляв їх для себе, аби вивищитись самим – султанів та їхніх послідовників – уже давно немає, і пам'ять про них на-

завжди зітреться. А палаци Долмабахче, Бейлербей та інші шедеври архітектури стоять вічно і не забудуться ніколи. Бо ж, як уже сказано раніше: *ars longa, imperium brevis* – мистецтво вічне, імперія – короткочасна.

Літопис вірменської родини: через тернії до зірок

Як же склалися долі родин, що врятувалися від смертельного погрому? Звичайно, що по-різному. Сім'я Давутянів, проживаючи в Болгарії, усі свої фінансові заощадження, а це були немалі гроші – 40 000 золотих, – вклала в освіту єдиного хлопчика з гурту дітей, даючи йому змогу закінчити університет у Франції, де він здобуде диплом юриста-адвоката, що на той час була дуже високопрестижною професією. Адже він мав продовжувати славу свого роду, підтримувати та розвивати потенціальні можливості усіх членів сім'ї, а відтак і вірменської нації на теренах тих держав, де мешкають нині чи житимуть у майбутньому. Так велів споконвічний духовний закон вірмен, яким упродовж низки століть доводилося жити серед інших народів, не маючи своєї держави. Бо тільки таким чином, зберігаючи свою християнську віру, вірмени (а вони, як уже зазначалося, були першим народом світу, що прилучився до християнства як до державної віри), тільки розвиваючи за будь-яких умов традиції, культуру, свою мову, могли вижити, попри свою малочисельність, серед чужої людності, зберегти себе як націю. Націю древню, але яка мала пристосуватися до умов нових і стати сучасною нацією. І вона цього домоглася, як засвідчила історія.

Але зовсім по-іншому склалася доля Каро Давутяна, на якого покладала стільки надій не тільки його родина, а й вірменська громада в цілому. Ще під час навчання в університеті він прилучається до політичних рухів, починає відвідувати таємні зібрання і навіть комуністичні гуртки, які тоді поширювалися по всій Франції. Отож потрапляє під нагляд таємної поліції. А згідно з тогочасними законами такі студенти не мали права мешкати та ночувати у великих містах. По закінченні занять вони зобов'язувалися неминуче виїхати з міст, бо проживати їм дозволялось тільки в селах. Тому постійні переїзди Каро, із міста на село та у зворотному напрямку, виявилися для нього дуже дорогими і швидко спустошили його фінансові можливості. Щоб якось вижити і до-

вчитися, він змушений був за містом ще й підробляти на хімічному заводі, що вкрай виснажувало його фізично та швидко підірвало здоров'я. Через шкідливі умови праці він майже повністю втрачає зір. Катастрофа, здавалось, неминуча. Та рідня, що проживала в Болгарії, дізнавшись про трагедію свого улюбленця, зібрала з усіх, хто тільки міг щось дати, останні кошти, щоб повернути його в Болгарію та налагодити постійне і дороге лікування. І диво відбулося: до сліпого повернувся зір.

Однак по одужанні Каро не порвав зі своїми комуністичними поглядами. Уже тут, у Болгарії, він відшукує комуністичний гурток і регулярно відвідує його. Поліція міста Пловдив ставить його на облік, змушує у визначені години з'являтися до них і відмічатися, що надзвичайно ускладнює життя молодій людині. Адже він дуже освічений чоловік: майже із завершеним курсом навчання у французькому університеті, вільно володіє не тільки французькою, але й цілою низкою інших європейських та східних мов. Проте яка престижна робота йому не світить через зв'язки з комуністичним рухом.

Але була і приємна несподіванка у цих негараздах. На гурткових зустрічах він познайомився з вірменкою Шаке Балян, яка теж сповідує комуністичну теорію. Вони закохалися, іде мова про те, щоб створити сім'ю. Заснувати вірменську родину на нерідній землі. Але тут щаслива пара зазнає потужного підступного удару з боку таємної поліції. На одному з допитів їм виставляють ультиматум: вони мають негайно виїхати або до Франції, де Каро вчився, або до Вірменії, де на той час уже була проголошена вірменська радянська республіка на історичних теренах свого народу. Або, якщо залишаться в Болгарії, то їх обох чекає шибениця. Взнявши до уваги, що Каро теж на обліку таємної поліції у Франції, родини вирішують переїхати до Вірменії. Мотиви були незаперечні: там своя, вірменська, хоч і не держава, але все ж республіка, і там правлять теж свої, комуністи, ідеологію яких сповідують обоє з молодого подружжя.

І ось впродовж 1932–1933 років Каро Давутян, його мати Марінос та Шаке Балян, її мати Рипсима та брат Геворг оформлюють свій виїзд до Вірменії на постійне місце проживання. Щастю немає меж: нарешті вони на своїй правічній землі, на батьківщині предків, у своїй, хоч не державі, а національній республіці, де володарюють не тільки комуністична ідеологія та соціалістична система розбудови суспільства, а й при владі стоять їхні однодумці, такі як їхній добрий друг із соціалістичної Вірменії Шахвердян, який невтомно переконував їх на переїзд саме на історичну вітчизну, гостюючи у них у Болгарії.

І вже через малий проміжок часу, зіткнувшись у соціалістичній Вірменії зі страшним сталінським режимом, вони побачили нелюдське обличчя тієї ідеології, яку сповідували, за яку страждали, мешкаючи за кордоном. Найперше, що запропонували Каро на батьківщині, то це стати таємним агентом НКВС (Народний Комісаріат Внутрішніх Справ), тобто такої ж поліції, яка переслідувала його і у Франції, і у Болгарії, погрожувала йому шибеницею і зрештою примусила його до вигнання. Виявляється, високий інтелектуальний набуток – французька університетська освіта, знання багатьох мов, – це якраз те, що треба, аби знайомитись із високоінтелегентними людьми, провокувати їх на щирі розмови, неприємні комуністичній владі, а потім видавати їх агентам НКВС – таємної поліції СРСР, найстрашнішої у тодішньому світі, як незабаром усвідомить емігрант. За це пропонували йому чільну посаду – голови селищної ради Нубарашена – селища під самим Єреваном. Тобто працюватимеш там, а користуватися будеш усіма благами столиці. Знаючи зі власного досвіду, що таке таємна поліція, він категорично відмовляється від співпраці з нею. За одну мить цей чоловік прозрів: від чого втік, туди ж і потрапив. Але тут та ж таємна поліція була багатократ жорстокішою. Це відчув одразу.

І ось Каро Давтян (так записали його у Соціалістичній Вірменії замість колишнього Давутян) вирішує утікати. Хоч світ за очі. Аби не тут. Бо гірше вже ніде не може бути. Тож спочатку усією родиною – з дружиною Шаке, матір'ю Марінос, дівером Геворгом – вони перебираються до Мегрі, прикордонного містечка поруч із Персією. Звідси – лише перепливи, хоч і повноводну, але цілком безпечну річку Аракс – і вони у безпеці від НКВС на теренах сусідньої держави. Вибравши найзручніший момент, вони увійшли у воду і доплили до сусіднього берега. Трос – Каро, Шаке і Геворг. Але мати Марінос, не маючи сили подолати течію, залишається на березі. Сім'я вирішує повернутися назад, щоб наступного разу, краще підготувавши до подолання перешкоди матір, випробувати ще раз свою долю. Але на зворотному шляху в воді їх помітили прикордонники і вчинили стрільбу. Каро і Шаке вийшли на берег, а Геворг залишився на дні ріки, убитий кулею.

Після цього їм довелося переховуватися, і все вдалося б, якби не прикрість: Шаке в прибережному мулі загубила свою білу лаковану туфлю. Такого взуття були одиниці на той час і в тій місцевості. Їх швидко знаходять і арештовують усіх та відправляють у найближчу в'язницю, яка містилася в столиці, теж соціалістичного, Азербайджану, місті Баку, і розсаджують у різних камерах, щоб позбутися можливості виробити спільну версію втечі. Марінос, яка і так мала найгірше здоров'я, у в'язниці стає зовсім зле, тож її перевозять до лікарні. Проте ніякої медичної допомоги там не надають, і вона помирає. Її заривають у братській могилі невідомих арештантів у Баку.

А Каро і Шаке відправляють за місцем проживання – у в'язницю Єревана. Незабаром жінку відпускають, але вона проводить час біля стін тюрми, де все ще утримують її чоловіка. Їй клопоти намагається полегшити комуніст Шахвердян, який не так давно переконував їх полишити Болгарію та переїхати на землю предків. Наступного дня під підписку про невиїзд відпускають і Каро, який, лише глянувши на дружину, аж похитнувся від душевного болю: вона була сивою.

Шахвердян виявився порядною людиною і не полишив подружжя в біді: він допомагає Каро перевчитися на нову професію в Єреванському університеті й отримати диплом бухгалтера, що допомогло тому влаштуватися на роботу на столичний консервний завод, де досяг посади навіть головного бухгалтера. Незабаром йому довелося ще й повоювати: з 1941 по 1945 роки брав участь у боях своєї частини як рядовий солдат. Повертається додому прямо зі шпиталю після важкої контузії. Дружина і мати Рипсима, яка була хорошим лікарем, виходжують його і ставлять на ноги. Колишній солдат повертається на рідний консервний завод і на колишню свою посаду – головного бухгалтера. Хочє працювати: на державу, на сім'ю, на себе. У мирній країні, на мирній роботі...

Але таємна поліція ніколи не відпускає своїх жертв, навіть коли пересичена ними. Така її сутність, а свою сутність вона ніколи не міняє. Може змінювати лише назви: у СРСР свого часу це було і МГБ (Міністерство Государственной Безопасності) і КГБ (Комітет Государственной Безопасності), у Німеччині за часів нацизму вона звалася Гестапо (Таємна Державна Поліція). Отже, назви різні, а суть одна: таємна поліція. Її функція вузькоспеціалізована: ловити, тримати, не відпускати...

Отож, коли вже ввіймали Каро, то його тримали і не відпускали. Не мається на увазі, що обов'язково тримали в тюрмі. Можна й на волі. Але – на гачку. Отож якогось дня його знову закликали в НКВС. «Закликали» – це тільки так говорилося для народу. А насправді туди не закликали, а доставляли у супроводі конвоїрів. Цього разу йому прямо з порога була виставлена ультимативна вимога: писати доноси і в першу чергу на свого друга – директора консервного заводу. Каро не може цього зробити, але й не може різко відмовити – інакше тюрма. А за що житиме сім'я, якщо його посадять?!

Через безвихідь чоловік запив. Коли через кілька днів у відділок НКВС не надходять його цидульки-доноси, за ним встановлюється зовнішнє стеження. Спецагенти не відстають

ні на крок і про все доповідають керівництву, яке й вирішило: який толк із алкоголіка для них, коли він лика не в'яже, не те щоб когось на потрібну розмову розкрутити. Ото й відстали від нього. Поки... Але з роботи наказали звільнити. За статтею як морально опущеного. Після цього прекрасного економіста, навіть фактично з двома вищими освітами, ніде не брали навіть чорноробом – двірником, вантажником, підсобником на будівництві... Таких, як він, не треба, мовляв.

Сім'я на повному безгрошів'ї почала голодувати. Але Каро знайшов вихід, щоб усім не померти з голоду: відкрив майстерню з ремонту взуття і тяжкою щоденною працею заробляв копійки на хліб насущний. Отак і жили...

А як же в інших членів цієї славної вірменської родини склалося життя? Ще до початку Другої світової війни у Вірменії в подружжя Каро і Шаке в 1936 році народилася дочка Мері (мати Єрванда Данієляна), яку звали на честь його матері Марінос, а пізніше у них з'явилася ще одна дочка Ермон, а вже по війні – син Манук, наречений так на честь діда.

Отож дочка Манука Давутяна-старшого – Єгсапет – вийшла заміж за сина Абрама Саяна – Андріаса, у яких у Болгарії народився син у 1924 році, що у віці два з половиною роки й помер через нестерпні умови життя. Але вже у 1927 році у них народилася дочка Нвард, яка є двоюрідною сестрою Єрванда Данієляна. Розуміючи, що страшні матеріальні нестатки, які відібрали життя у їхнього сина, можуть призвести до такого ж фіналу і долю дочки Нвард, батько змушений був піти на відчайдушний крок – записався добровольцем на Балканську війну. З годувальників у сім'ї залишився тільки Манук, якого пізніше вбили.

Повернувшись із війни, Андріас Саян, попри свою високу освіту, ніде не може знайти роботу, а тому влаштовується вантажником. Проте його заробітку не вистачає, аби утримувати і свою сім'ю, і допомагати старшим членам родини. Тому він іде на ризик: на зароблені та зекономлені 10–12 злотих відкриває шинок у місті Пловдив. Працюючи без передиху зранку й до вечора, йому вдається хоч відносно вирватися з крайньої убогості та якось вижити.

Та через деякий час він починає отримувати листи з Вірменії, вірніше й не листи, а якісь умовні знаки, мовби сигнали про щось. Скажімо, на дуже неякісному папері маленькі фото погано одягненого Манука – сина дядька Каро. Тож ніяк не збагне: що хочуть цим сказати? Отож, відчуваючи тривогу за рідню, сім'я Саянів у 1945 році вирішує переїхати у радянську Вірменію – і назавжди, аби бути усім разом. На той час Нвард Саян, тітці Єрванда Данієляна, було 18 років, але вона добре усвідомлювала, що не варто туди перебиратися, тому всіляко умовляла батьків не робити цього. На жаль, її зусилля виявилися марними. Рішення було остаточне – возз'єднати сім'ю.

Мері, Манук, Єрмонія Давтян, бабуся Рипсима Баян.
Фото 1954 р.

Кораблем переселенці прибули в Батумі, де їх зустрів вірменський народний ансамбль піснями та танцями. Але на поліпшення настрою Нвард це не вплинуло. Вона із сумом дивилася на обшарпані будинки, деякі з них були вкрай розвалені і зовсім непридатні для проживання, а в решті осель – у вікнах замість скла приклеєні газети. Дорогою якийсь робітник, що розвантажував бруднючий алебастр, зрозумівши, що це за люди і звідки вони, намагається відкрити їм очі на те, у яку пастку потрапили. Від сталінського режиму порятунку немає.

Але, здається, ніхто не розуміє і не хоче розуміти цього, окрім однієї Нвард. Згодом їхню родину разом із іншими сім'ями переселенців поміщають у товарні вагони для худоби, а всіх чоловіків змушують піднятися на дахи вагонів, аби там зайняти місця на весь час переїзду до Вірменії. Отак вони й добираються на землю предків своїх – в нелюдських умовах, без їжі фактично, без будь-яких коштів. Дорогою їх ще й обікрали: забрали і одіж, і взуття, що було тоді великим дефіцитом. І все ж вони, напівголі, напівбосі, вкрай зголоднілі, таки добралися до Єрвана.

На вокзалі родину Саянів – Єгсапет, племінницю Нвард і зятя Андріаса – зустрічає рідний брат Єгсапет – Каро Давутян із дружиною Шаке Балян. Останніх ніхто не пізнає. Адже Каро з 1941 по 1945 роки воював і повернувся звідти після дуже тяжкої контузії, дуже худий і постарілий. А красуню Шаке, посивілу і вкрай знеможену, прийняли за її матір Рипсима. Коли з'ясовується все, Єгсапет втрачає свідомість від жаху і її ледь доводять до тями. Ось так, нарешті, рідні возз'єдналися... Ось таким виявилось свято, про яке вони стільки років мріяли...

Що робили, як жили далі? Родина Давтян у районі Бутанія, що в Єрвані, на виділеному їй клаптику землі звела всього дві невеличкі кімнати, без будь-яких побутових зручностей, одну з яких виділили родині Саян. Приміщення виявилось вкрай холодним, так що безперервно треба було палити в печі. Обід же готували на газовому примусі, у житку названому «керосинкою». Нвард постійно пригнічували душевно убогі халупи довкола, без дахів, мовби після лютих бомбардувань, а насправді причина була іншою – злидні не давали змоги людям зібрати хоч якісь кошти на будівельні матеріали. Тому заміняли все землею, яку лопатами накопували тут же і вимощували цим матеріалом дах над головою. При дощах стеля текла брудом. Але люди, голодуючи, допомагали одне одному, рятуючи відірваними від свого рота шматками інших, тих бідолах, які не мали нічого і мусили вмерти.

Каро, щоб якось прогодувати сім'ю, працював цілодобово: удень головним бухгалтером на консервній фабриці, а вночі вдома – шив таке-сяке взуття, яке на базарі продавала племінниця Нвард. Фактично цим підзаробітком і трималася сімейна економіка. Та все ж вони були раді з того, що живуть разом. Хай і в таких жахливих умовах.

Але незабаром їхню родину спіткала тяжка біда: в 1946 році, після пневмонії, при повній неможливості дістати необхідні ліки, вмирає Шаке Балян, залишивши двох дочок – Мері та Єрмон, молодшого сина Манука – сиротами. Середню дочку Єрмон на виховання до себе забирає бабуся Рипсима. Матір'ю ж для Мері й маленького Манука стає Нвард. Це вона, у свої 19 років, добувала для них їжу, готувала страви, прала, шила, виховувала і щодня водила до школи. Жили тільки однією надією, що колись буде краще.

І воно ніби почало висвітлюватися. Мері Давтян згадує, що якось у край збуджений у будинок забіг її батько Каро і, кинувши на підлогу кепку, радісно закричав: «Помер цей тиран!» Він не помітив, що в кімнатці була дочка Мері, якій виповнилось лише 17 років, і вона не розуміла, чому така реакція у старших. Пізніше і вона збагне, у чім річ. Почує не раз і про культ особи, і усвідомить сутність слова «тиран». А тоді Каро став перед нею на коліна і слізно просив, щоб у школі вона нікому й не заїкнулась про те, що він отут, на їхніх очах, учинив. Бо тоді його чекала в'язниця і в, кращому разі, заслання. А могли призначити і смертний вирок одразу.

Але після смерті Сталіна політична тиранія в країні дещо ослабла. Зменшилась і кількість, і жорстокість репресій, які загрожували кожному, хто хоч чимось не виявляв своєї радості з приводу бодай чогось, що нав'язувала народів партія. Ось і можливість виїхати за кордон, щоправда в так звані країни соціалістичного табору, з'явилася, якої при колишньому диктаторові не було. Тож сім'я отримала дозвіл на еміграцію до Болгарії. Але до міста Пловдив їде тільки Нвард із батьками, а Каро залишається у Вірменії, оскільки він колись дав про це слово партійному пропагандисту Шахвердян, але ще й тому, що саме тут похована його кохана дружина. Вже у Пловдиві Нвард зустрічає Левона Арутюняна, і вони одружуються. Згодом переїжджають до міста Бургас, де в 1960 році у них народжується син Арутюн (троюрідний брат Єрванда Даніеляна). Сім'я там і залишається на подальше життя. Їхній син Арутюн із відзнакою закінчує школу, гімназію, а потім інститут у Софії, здобувши освіту і фах інженера-будівельника і право на технічні переклади з німецької мови, якою володіє досконало.

Арутюн, людина справді інженерно-технічно видатна, що знає кілька мов – болгарську, німецьку, російську та вірменську, виявився ще й умілим комерційним організатором. І ось у 2000 році він створює фірму «Новел», яка займається проектуванням, монтажем, експлуатацією систем опалення та вентиляції на основі новітніх технологій із альтернативної енергетики та енергозбереження. Він співпрацює з відомими фірмами Європи, які через фірму «Новел» і представляють себе в Болгарії. Його ж фірма має свої відділення по всій Європі. Тож у Болгарії у нього надвисокий авторитет, саме тому його фірмі тут довіряють виконання найскладніших та найвідповідальніших технологічних завдань.

До того ж сам Арутюн – людина духовно різностороння, висококультурна. Він – найвідоміший колекціонер антикварних годинників, зокрема і настінних, вишукує їх по всій Європі та приводить до ладу. А також має унікальну колекцію старовинних монет, які можуть зробити честь найкращим музеям світу.

Що ж стосується сім'ї Давтян, то брати Манук і Таквар після втечі з Туреччини так більше й не зазнали достатку та благополуччя. За словами Нвард, у Таквара залишилась тільки одна дочка (Манушак або Маріам), чії нащадки живуть у Марселі і колись, а може й донині, володіли рестораном «Арарат». Усі інші члени родини загинули у кривавій різні 1915 року.

А Каро після смерті дружини побрався вдруге – з Елізою (бабусею Єрванда Даніеляна), і вона, що так і не набула своїх дітей, як рідних виховала Мері, Єрмон та Манука.

Отож, хай би яким складним було, часом тяжким і навіть, здавалося, нестерпним життя цих людей, вони по можливості відкладали срібні монети для своїх нащадків. Усе, що залишилося від покоління трьох сімей, – це їхні розповіді та спогади і жменьки відкладених срібних монет, датованих 20–30 роками минулого століття. Одна жменька дісталася і Єрванду Даніеляну від його матері Мері (а їй – від Каро, Шаке і Рипсима), а другу жменьку монет йому при зустрічі в Болгарії передала тітонька Нвард. Ці жменьки срібних монет є для Єрванда Даніеляна сімейною реліквією і збереженням пам'яті про рідних, які, попри неймовірно тяжкі випробування, що випали на їхню долю, зуміли триматися разом і бути щасливими.

Ось така історія цієї сім'ї, однієї з типових родин вірменського народу, невеликого за своєю чисельністю, але великого своїми діями на землі, який зумів подолати апокаліпсичні загрози, мужньо пережити найбільші потрясіння і випробування у своїй історії, але зберегти високу духовну силу – свій вірменський характер, щоб і далі розвивати творчий потенціал нації – на щастя собі, на користь іншим народам, створити свою державу, посідаючи гідне місце в сучасному світі серед найцивілізованіших країн, вибудовуючи своє стабільне майбутнє.

Більше ілюстрацій до статті див. на 4-й ст. обкладинки.

Григорій КЛЮЧЕК,

доктор філологічних наук, професор

ОДНОГО РАЗУ В СТАМБУЛІ

Туреччин

Ось уже кілька років не можу забути однієї студентської акції, свідком якої став у Стамбулі.

Разом зі своїм добрим знайомим, надзвичайно симпатичним і приємним у спілкуванні турком Гекханом Деміром, з яким доля звела мене в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка під час захисту його дружиною, україркою, кандидатської дисертації, ми вирішили пройтися однією з центральних вулиць Стамбула. Повільно, не поспішаючи, проходили повз вітрини магазинів та розміщені на тротуарах столики кав'ярень, за якими відвідувачі, як правило, грали у нарти. Здається, нічого особливого

нас не чекало під час цієї прогулянки. Але коли вулиця вивела на площу, то побачили дивну картину: на асфальті сиділо кілька десятків молодих людей, кожен з яких зосереджено, не звертаючи ні на кого увагу, дивився у розкрити книжку. Уважно приглянувшись, переконався, що всі вони і справді були заглиблені у читання книжок. Перші думки: секта? якийсь протест? проти чого? Аж ось звернули увагу на тележурналістів, що брали інтерв'ю в однієї з учасниць цієї акції. Підійшли ближче, прислухаємося. Демір перекладає: це мирна акція, студенти Стамбульського університету таким чином вирішили звернутися до турецької громадськості із закликом більше часу віддавати книжці, менше – телевізору.

Як на мене, це абсолютно точно відчуття цілком реальної та загрозливої для сьогочасного суспільства проблеми, котра полягає у поступовому відході від книжки, що само по собі, окрім певного позитиву, пов'язаного з розширенням наших візуальних уявлень про світ у всьому його розмаїтті, створює чимало проблем, більшість з яких нами ще й не усвідомлюються. Найбільш очевидна з них – попадання, скажемо так, у телевізійний полон, де так легко стати жертвою зомбування, з усіма його наслідками. За прикладами саме у наш час далеко ходити не треба... Психологи вже неодноразово пояснювали, у чому полягають секрети розвиваючого потенціалу книжки і яку вона у цьому плані має перевагу над аудіовізуальними джерелами інформації. Один вислів Василя Сухомлинського, що «поетичне слово – еліксир для розвитку мозку дитини», чого лише вартий!..

На своїх лекціях з теорії літератури я постійно порушую цю проблему, пояснюю чинники розвиваючого потенціалу художньої книжки. Переконаю, що золотий вік літературної освіти, який розпочався десь наприкінці XIX століття і завершився у кінці 60-х років минулого віку, зробив вагомий і до цього часу ще до кінця нами не усвідомлений внесок у духовний розвиток людства.

З допомогою Гекхана поспілкувався із дівчиною, котра виявилася студенткою філологічного факультету і була спікером цього заходу (це та, що, як видно на одній зі світлин, дає інтерв'ю репортерам), запитував, хто їм підказав організувати таку акцію, може, викладачі? Відповіла, здивувавшись запитанню: ні, самі вирішили. Запитую:

тут зібралися студенти гуманітарних факультетів? І знову здивувалась: ні, акцію здійснюють студенти з усіх факультетів, а з інженерно-технічних навіть більше.

Акція, до якої вдалися студенти, засвідчила, як на мене, їхню інтелектуально-культурну та громадянську зрілість.

Викладаючи в одному з кращих наших педагогічних університетів і добре знаючи не лише своїх студентів, а й студентів багатьох інших провідних університетів України, я часто себе запитував: чи змогли б вони самостійно, без принук і підказок, піднятися на подібну акцію. Іноді навіть і сам пробував підштовхнути їх на такий виступ, але швидко переконувався, що вони не розуміють потребу в такому кроці.

Не знаючи із середини системи університетської освіти в Туреччині, важко відповісти на питання, чому турецькі студенти спроможні піднятися на таку шляхетну акцію, а наші – ні. Та все ж маю одну версію. Випускники середніх шкіл у Туреччині складають два тести – перший, загальний для всіх випускників, дає право отримати посвідчення про середню освіту, а другий, набагато складніший тест, за умови успішного складання, дає право отримувати вищу освіту. Щоб успішно пройти той, другий, рівень випробування, треба напружено вчитися, до того ж досить розвинутою є мережа платних репетиторських курсів. Проте є ще одна особливість цього другого тестування. Виявляється, випускник школи повинен визначитися у виборі лише одного із трьох напрямів, у якому він може скласти тести, – гуманітарний, фізико-математичний та природничий. Від цього залежить і вибір спеціальностей, які він може вибирати, вступаючи в університет. Таким чином в університетах створюється студентське середовище не тільки з високим та приблизно однаковим освітнім рівнем, а й згруповане та розподілене, скажемо так, за інтересами. А це дає змогу інтенсифікувати навчальний процес, робити його якісним, а не займатися тим, щоб у процесі навчання, а потім і на екзаменаційних сесіях «втягувати» студентів, які не можуть, а часто й не хочуть учитися.

До речі, тести з того першого і другого екзаменів є комплексними. Тому на кожний екзамен, як «шкільний», так і «вишівський», відводиться по одному дню. Значить, турецька молодь тестується протягом двох днів. У нас же люблять розтягувати це екзаменаційне задоволення, тестуючи засвоєння шкільних навчальних програм мало не з усіх основних предметів. Загальносвітова тенденція до максимально можливої синкретизації навчальних дисциплін майже показово ігнорується нашим освітянським чиновництвом. До того ж неодноразово доводиться чути, що кожний екзамен ЗНО у суто фінансовому плані є досить витратною справою. У цьому році їх, якщо не помиляюсь, аж десяток... Плакали наші, платників податків, грошики...

У нас же під час вступних кампаній уже багато років спостерігається, як абітурієнти з осовілими очима перебігають у приймальних комісіях від столу до столу, поспішаючи подати документи на різні, часом протилежні за напрямом спеціальності, наприклад, історія або ж комп'ютерна інженерія, а ще, про всяк випадок, пробують забронювати місце й на факультеті фізичного виховання. Бо вони, бачите, ще не визначилися, ніhto

Туреччин

Туреччина

їм, бачите, не підказував, ким вони хочуть бути. І вони тут не винні, а винні бузглузді правила гри, бездарно розроблені чиновниками від освіти.

Чи не занадто різко висловлююся? Якось не коректно виходить, бо йдеться ж про людей шановних і шанованих... Мабуть, ні, бо, якщо приглянутися до всіх без винятку реформаційних пертурбацій в освітній галузі, до руху «вперед – назад – вперед», пов'язаного з переходами на 12-річну систему навчання, а потім на одинадцятирічну, а тепер знову на дванадцятирічну, якщо пригадати пам'ятну всім учителям майже трирічну епопею переходу з 5-бальної до 12-бальної системи оцінювання знань, котра подавалася як реформа особливої

педагогічної значущості, якщо пережити перехід на Болонську систему і т.д. і т.п. – несть числа цим героїчним спробам підняти рівень нашої освіти! – то, якщо уважно приглянутися до кожного задуму реформування, що втілювався в тих законах, концепціях, постановках, деклараціях і т.д., то можна переконатися, що всі вони містили в собі ембріони майбутніх результатів, про які можна сказати відомим висловом: хотіли якнайкраще, а вийшло як завжди, а часто й гірше...

Біда в тому, що це стосується не лише освітньої галузі, бо до якої б іншої сфери нашого життя ми б не звернулися – та сама картина. Система є системою. Яка тут причина? Перше, що приходить на думку, що підказується нашими кращими і безжалісними у своїй правдивості мислителями В'ячеславом Липинським та Євгеном Маланюком: генетика, а, точніше, менталітет малоросійства, сформований століттями бездержавності та пов'язаний із ним то прихованим, то відкритим етноцидом. Одна з ознак малоросійства – глибоко закорінена безвідповідальність у ставленні до всього того, що «не моє» та розслабленість волі – «якось то воно буде». Звертаючись до діячів епохи першої спроби утворити державність, Липинський буквально наказував, як діяти, організовуючи людей на державотворчі діяння: «Навчіть їх любити, а не ненавидіти один другого. Скажіть їм, що Україна це не рай земний – бо раю на землі не може бути, – а найкраще виконаний обов'язок супроти Бога і людей. І скажіть їм, що Україна не створиться хитрими спекуляціями, а тільки великим і організованим ідейним поривом...

... Тільки великим хрестовим походом духа на українське пекло тілесних пристрастей і хаосу матерії можна створити Україну».

Євген Маланюк, посилаючись на Липинського, назвав малоросійство хворобою, яку треба «довгі-довгі століття ізживати». Здається, цей процес ізживання малоросійства розпочала Революція Гідності. Важко вчимося «якнайкраще виконувати обов'язок супроти Бога і людей». Щоправда, ми лише на самому початку цього процесу. Є чимало сил, як зовнішніх, так і внутрішніх, котрі прагнуть пригасити цей порив. Але зараз у них не вийде, бо розуміємо, що далі відступати не можна. Реформи підуть, і в освіті також. І все станеться не так, як завжди.

Людмила ГРИЦИК

ПОЕЗІЯ А. ЦЕРЕТЕЛІ В СУЧАСНОМУ КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Могила Акакія Церетелі на Мтацмінді

На початку літа Грузія вшанувала класика своєї літератури Акакія Церетелі (1840–1915). У багатьох науково-навчальних осередках пройшли конференції, презентації нових видань. Одним із них був Тбіліський державний університет імені І. Джавахішвілі, де й досі у дуже компактному складі (всього п'ять чоловік) працює Інститут україністики, яким керує знаний в Україні академік Отар Баканідзе. До ювілею співробітники інституту – серед них і колишні вихованці Київського університету доктори філології Ніно Накашідзе, Софіко Чхараташвілі – зробили чимало гарних справ. Не для «галочки» традиційно, а заради того, аби переконати в неформальності їхнього існування. Мене, наприклад, приємно вразила інформація про те, що на факультативне вивчення української мови – це була ідея Інституту – записалося 90 студентів і викладачів. За рік до фіналу дійшло 30 й одержали відповідні сертифікати. Так, в умовах фатального безгрошів'я університет, не пориваючи традиції, продовжує готувати україністів для Грузії. На жаль, в Україні підготовка картвелологів зупинилася на рівні

70–80-х років. Або інше. Інститут вирішив забезпечити грузинською літературою (класичною й сучасною) львівську бібліотеку, яка носить ім'я А. Церетелі. На час, коли проходили урочистості, було зібрано більше сотні книг. Ще однією приємною подією стала презентація двомовної монографії «Моя ікона Вітчизна» авторства Отара Баканідзе і Ладі Мінашвілі (Тб., вид. ТДУ, 2015, 286 с.). Взагалі стимульована подією тема українсько-грузинських взаємин у ці дні була актуальною, як ніколи. Ну ось хоча б такий приклад. У неділю до погруддя Акакія Церетелі на алеї визначних постатей, розташованій на території головного університетського корпусу, було людно – поклали квіти. І буквально навпроти, з протилежного боку проспекту І. Чавчавадзе, в кольорах українського прапора лягали квіти до пам'ятника Т. Шевченкові. Кажуть, що місце для пам'ятника обирав М. Саакашвілі. Перелік (випадкових або й ні) збігів (радісних і трагічних – у холі

університету були фото студентів, які стали жертвами неочікуваної повені) вражав. І в той же час спонукав до роздумів над історією українсько-грузинських взаємин, у тому числі й спроектованих на творчість А. Церетелі та її рецепцію в Україні. Відомо, тема «А. Церетелі й Україна» не нова ні для фахівців, ні просто шанувальників книги. Вона має чимало підготовлених у різний час праць із відповідними акцентами на «вузлових» моментах, місцях, особистих контактах, що сприяли входженню грузинського письменника в український літературно-культурний процес. Дослідники згадують при цьому Одесу, Петербург, Харків, Київ, віддаючи перевагу північній столиці, наголошуючи найперше на зустрічі там А. Церетелі й Т. Шевченка на квартирі професора російської історії М. Костомарова. «Нічі з імен грузинських та українських митців, – зауважує О. Баканідзе, – не переплелися між собою так міцно, як імена ... А. Церетелі й Т. Шевченка» [2, 221]. Жодна із праць як грузинських, так і українських учених не обійшла цього моменту. Він справді знаковий, бо стосується постатей «найхарактеристичніших» (М. Дашкевич) в обох літературах. Але саме цей період викликає найбільше питань, які, на жаль, і тепер залишаються порушеними, але не вирішеними. Одну зі своїх публікацій я так і назвала: «Зустріч А. Церетелі й Т. Шевченка: закономірність чи випадковість?» [14, с. 5–7]. Пам'ятаємо, з Одеси А. Церетелі прибув до Петербурга (цей шлях детально описаний дослідниками). При тому, що середовище, в якому опинився дев'ятнадцятилітній А. Церетелі освоєне / вивчене, саме воно потребує ґрунтового аналізу, у тому числі й з урахуванням і перепрочитанням введених у науковий вжиток матеріалів. Поділяючи погляди на одеський період у житті поета (це був 1859 рік) як ознайомчий, я не обмежую його лише родиною Андріївських-Туманішвілі (прислухаймося до слів А. Церетелі: «не маючи ніякісного життєвого досвіду, сповнений лише мріями...»). Як свідчить тогочасна періодика, в Одесі на той час існували потужні культурні осередки, які об'єднували людей різних національностей і в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. сприяли утворенню громад, формуванню «нового типу людей, здатних до культурної, творчої та національно-творчої діяльності» [1]. Сказане підтверджується повернутими тепер у науковий обіг іменами і публікаціями.

У простеженні шляху А. Церетелі в культуру, літературу, його вибору більшість дослідників акцентують передовсім на впливові студентського середовища. На таку думку натрапляємо і в спогадах А. Церетелі у «Пережитому», «дзеркалі, в якому відображена, – за словами М. Квлівідзе, – половина віку» [7]: «... брат одвіз мене в Петербург і познайомив зі студентами-грузинами... і я мимоволі опинився в їхньому колі» [16]. (В історії українсько-грузинських взаємин найчастіше сказане представлене фактами, пов'язаними із І. Чавчавадзе, Н. Ніколадзе, Кіпіані, Чубінашвілі.) Це був час, коли твори кирило-мефодіївських братчиків, а серед них і Т. Шевченка, який наприкінці 50-х повернувся до Петербурга, поширювалися у списках, у тому числі й написані на засланні. Український визвольний рух спричинив появу численних таємних товариств, так було і в Петербурзі, Харкові, Одесі. Серед поширюваних творів були і конфіскований «Кобзар», «Гайдамаки» Шевченка, «Ветка», «Украинские баллады» М. Костомарова, «Повесть об украинском народе» П. Куліша [6, с. 112–252]. Розгром кирило-мефодіївського братства став подією резонансною, адже ідеї, відстоювані братчиками, зокрема рівні права усіх народів, питання мови, освіти були однаково актуальні. «Мова, – скаже пізніше А. Церетелі, – міст і шлях до почуття і думки, їх правдиве відображення». Українські дослідники акцентують на тому, що українське петербурзьке земляцтво було дійове й талановите: у Петербурзі були в той час люди, про яких говорили. Серед них – Т. Шевченко, М. Костомаров – вишколений історик, знавець багатьох мов, людина, яка ще в Харкові, під впливом І. Срезневського, І. Розковшенка

Біля могили Акакія Церетелі. Професори
Тбіліського університету Ладо Міношвілі,
Отар Баканідзе, декан факультету гуманітарних наук
Дареджан Твалтвдзе

(цей український поет-романтик якийсь час був у Тифлісі), лекцій проф. Луніна таки остаточно «увійшла» в українську культуру [12, с. 5–7]. Сюди б додати ще П. Куліша, колишнього студента Петербурзького університету Д. Мордовця, для якого з часом тема Грузії стане актуальною в російськомовних романах, перекладених грузинською Тедо Сахокією. Серед них був і М. Гулак, колишній випускник Дерптського університету, який ще в Києві мешкав разом із М. Костомаровим. Список цей дуже неповний, але промовистий не лише для українця. І пов'язаний він найменше із революційними рухами (згадати спогади Н. Ніколадзе про «захоплюючі» розмови на літературні, суспільні теми і свій народ). До цих міркувань можна було б долучити і спостереження естонського дослідника проф. С. Ісакова про грузинських студентів (грузинське земляцтво і товариство кавказьких студентів у Дерптському університеті) [5]. До речі, це ті осередки, які продовжували діяльність аж до початку ХХ ст. Гр. Робакідзе з них. Його «Мистецтво і дійсність», «На утре Кн. Церетелі» дотичні до

нашої теми. На жаль, ми мало знаємо про петербурзький період проф. Д. Чубінашвілі, думаю, він у цьому плані ще не розкритий. Можна припустити, що упродовж 40–60-х рр. у Петербурзі кристалізувалися нові суспільні, культурні, освітні осередки, які сприяли і літературному взаємообміну. Важливою тут була й місія «Отечественных записок», «Вестника Европы», «Записок о Южной Руси» П. Куліша, які Т. Шевченко вважав «святим ділом», та інших видань. Це був один із шляхів, яким тогочасна українська література входила у свідомість творчо настроєної грузинської молоді, так само, як грузинська – в українську. Це було середовище, яке сприяло налагодженню особистих контактів, на жаль, і на сьогодні недостатньо вивчених. У цьому переконують і рядки А. Церетелі про зустріч із Шевченком. Дослідники не виокремлюють їх, натомість акцентують увагу на іншому: «В юнацькій моїй уяві, – згадує А. Церетелі, – я бачив його (Т. Шевченка – Л. Г.) завжди велетнем, оточеним ореолом слави» [15, с. 180]. Хіба це не є переконливим свідченням того, що до реальної зустрічі з українським поетом А. Церетелі уже був знайомий із його творами, передовсім «Кобзарем», духом його слова? 1908 року в Баку А. Церетелі скаже про здійснене бажання: «Я побачив Шевченка». Як видно, вівторки у М. Костомарова сприяли знайомству, яке було підготовлене попереднім періодом розвитку українсько-грузинських взаємин. Найменш дослідженим тут мені видається матеріал,

пов'язаний із діяльністю уже згаданого Д. Мордовця, який того ж 1859 року нарешті видав за участю М. Костомарова «Малорусский литературный сборник», і М. Гулака.

У компаративістиці подібні способи літературної рецепції дослідники (Д. Дюришин, А. Діма, Д. Наливайко) пояснюють чинниками суспільно-типологічного характеру, коли на перший план виступають головним чином ідейні моменти, що відображають суспільно-політичну ідеологію, погляди авторів, їх філософію. Хоч літературно-типологічні подібності при ближчому зверненні до творів А. Церетелі (узяти хоча б його «Гасмне послання», датоване 1859 р.) і Т. Шевченка (напр., поезії із «Кобзаря») також дають підстави міркувати і над схожими моментами теоретичної програми і художньої практики. Суть їх А. Церетелі висловив так: «Небесний талант дається людині для служіння народові». І ще: «Кожен народ має власне, відмінне від іншого обличчя, й його література, як дзеркало того чи іншого народу, повинна бути відзначена особливою печаттю» [16, с. 444]. Або: «Поет – духовний батько нації». Психолого-типологічні схожості – вони при чітко виражених індивідуальних рисах творчості як А. Церетелі, так і Т. Шевченка (зокрема родові, жанрово-стильові особливості) – багато в чому незаперечні. Можна стверджувати, що констатована багатьма вченими зустріч А. Церетелі і Т. Шевченка на квартирі професора російської історії Петербурзького університету М. Костомарова підбиває підсумок першому етапові української рецепції творчості А. Церетелі. Вона стала важливим фактом у вивченні історії українсько-грузинських взаємин, а слова Т. Шевченка, народжені нею, – хрестоматійними: «Як багато спільного у цього народу з нашим» [17, с. 153]. А. Церетелі, уже пізніше, 1914 року, підсумує: «Таких великих людей породжує тільки велика нація» [15]. Але тоді неточною є думка про першу зустріч А. Церетелі з Україною взагалі. Сумнівним є також твердження О. Мушкудіані, що перша згадка про А. Церетелі в українській періодиці датована 1894 роком («Історико-літературні перспективи Грузії», «Правда», 1894, № 12) [9, с. 79]. О. Баканідзе вважає такою 1893 рік, коли з'явився переклад «Хворої», виконаний Б. Грінченком [2]. Подальший процес рецепції творів А. Церетелі в Україні віддзеркалював особливості епохи, в яку розвивалася література в цілому.

Новий, якісно інший період української рецепції творів А. Церетелі припадає на кінець XIX – початок XX ст. Йому сприяли чинники різного характеру. Найголовніший із них – Харків, харківський університет як «зв'язкова» ланка подій, постаті Д. Ярославського, І. Срезневського, С. Додашвілі чи, наприклад, можлива участь харківських студентів у грузинських літературних салонах, про що пише проф. І. Луценко [8]. Так само, як і ролі «Кавказу», «Губернских ведомостей», «Сборника материалов для описания...» чи, наприклад, перебування тоді М. Гулака, О. Навроцького, Л. Лопатинського на Кавказі – це теж форманти процесу, містки, на яких перетиналися шляхи багатьох особистостей, чия доля була пов'язана як із Україною, так і з Грузією. Наприклад, проф. І. Луценко зі слів Г. Наморадзе, який багато років жив у Харкові та Києві і добре знав літературно-науковий Харків кінця минулого століття, згадує про виключно важливу роль М. Сумцова – етнолог, фольклориста, україніста у розвитку українсько-грузинських взаємин і не раз при тому посилався на думку А. Церетелі про М. Сумцова як «основну фігуру» в Харкові, як «поборника» українських і грузинських митців [8, с. 227]. Архів Г. Наморадзе не зберіг матеріалів, які стосуються діяльності А. Церетелі в Харкові та його стосунків із М. Сумцовим (частково він втрачений, як і частина грузинсько-українського словника). Але однозначно, це матеріал для майбутніх подальших пошуків у т.ч. й в архіві А. Церетелі. Акад. М. Сумцова, як і відомого історика проф. Д. Багалія, згадує й М. Кінцурашвілі-Ясамані, колишній студент університету, який під керівництвом М. Сумцова готував наукову працю «Шевченко, Церетелі, Кольцов, Некрасов, Нікітін.

Слово про Акакія Церетелі професора
Ладі Міношвілі

Спільність громадянських мотивів у їх творчості» [8, с. 224]. Згодом з'явилася низка публікацій про лірику А. Церетелі. Напружена робота грузинського письменника над власними творами (історичною драмою «Медея», оповіданням «Баші-Ачукі»), а також, як свідчать його адресати, «Витязем...» Ш. Руставелі (примітками); О. Баканідзе припускає, це були дві праці про «Витязя...» й «Кілька слів на відповідь п. І. Чавчавадзе з приводу «Витязя», надруковані в період перебування А. Церетелі в Харкові» [2, с. 64–65], супроводжувалися зустрічами, літературними зібраннями, вечірками, у яких брало участь не лише грузинське харківське земляцтво (про це не раз повідомляє «Квалі» за 1896 р.). Сучасного / нового прочитання у зв'язку з цим вимагають і контакти А. Церетелі з родиною Алчевських, особливо дочкою, у спадщині яких – ціла низка матеріалів, пов'язаних із Кавказом. Хоча б у зв'язку з діяльністю українського та грузинського товариств поширення грамотності, до яких були причетні й Алчевські, й Церетелі. З Харковом пов'язаний новий / інший рівень рецепції творів А. Церетелі.

Урізноманітнюються й форми грузинсько-українських літературних взаємин. Вони виражені таким чином:

хронологія роботи над «Витязем...» українських учених (М. Гулака, 1884, відгук на неї П. Умікашвілі 1886 р. в газеті «Кавказ», О. Навроцького, 264 строфи українського перекладу «Витязя...», виконані в Темір-Хан-Шурі в 90-ті рр.) дає підстави припускати, що стимулювалася вона і самим А. Церетелі, який після університетського (петербурзького) звернення до поеми Руставелі продовжував її в Харкові й Тифлісі. А. Церетелі знав про українські студії. Так, в одній із трьох прочитаних у березні 1887 року лекцій про «Барсову шкуру» Ш. Руставелі від підсумовував: «Ближче за всіх до істини наблизився шановний М. Гулак. ...підійшов до істини, але чомусь зупинився біля її дверей» [15, с. 588];

публіцистика, розмисли про літературну творчість припускають зв'язок А. Церетелі у 90-ті рр. із харківською естопсихологічною школою О. Потебні й Д. Овсяннико-Куликовського. Про стосунки О. Потебні й М. Сумцова з Грузією пише, посилаючись на архівні матеріали, й І. Луценко [8, с. 222–223]. На такий висновок мене наштовхують і тези доповіді Гр. Робакідзе, виголошені в Дерпті 1912 року «Мистецтво і дійсність», та міркування з нагоди ювілею А. Церетелі [11];

в Україні з'являються розвідки про творчість А. Церетелі. Рівень їх дуже різний. Від чисто ознайомчих (напр., передслово до українських перекладів А. Церетелі в газеті «Рідний край», 1909 С. Палія) – до ґрунтовних аналітичних, як, наприклад, О. Хаханашвілі (1900, ЛНВ), М. Сумцова («Южный край» 1909, 20 лютого з нагоди 50-річчя літературної діяльності). Остання мала таку назву: «Типологічні мотиви творчості А. Церетелі і Я. Щоголева»;

саме на кінець XIX – початок XX ст. припадає робота над українськими перекладами творів А. Церетелі, виконаними з оригіналу (М. Кінцурашвілі, Г. Наморадзе), з російських чи польських перекладів (П. Грабовський, Б. Грінченко, С. Палій), підрядників (О. Олесь). Вони дають підстави міркувати не лише над становленням і розвитком українського поетичного перекладу з віддалених (грузинської) мов, але й тим, як і чи позначився вибір перекладуваних творів на українському літературному процесі. Чи стали рецепційовані твори А. Церетелі функціональними в національній літературі.

Поділяючи думку В. Імедадзе, що, добираючи твір для перекладу, П. Грабовський «був зв'язаний», бо перебував у в'язниці, перекладав те, що «мав можливість перекласти» [4, с. 233], все ж можемо робити висновок (детальні зіставлення оригіналів і перекладів проведені В. Імедадзе, О. Мушкудіані): на певному етапі розвитку української літератури обраний метод перекладання був виправданий. П. Грабовський означив його так: «для мене мають вагу головна думка та загальний характер». Цей метод утверджували в українських перекладах А. Церетелі і Б. Грінченко, і С. Палій («Хвора», «Поет», «Бажання»). Хоч, наприклад, О. Мушкудіані, посилаючись на переклади Б. Грінченка («Хвора»), припускає використання як російських перекладів (із кн. «Грузинские поэты в образцах»), так і підрядника і вважає переклад Б. Грінченка «творчим». «Два переклади (рос. та укр. – Л.Г.) – два різні прочитання, дві інтерпретації» [9, с. 79]. Певні міркування породжують і українські переклади С. Палія з грузинської, зокрема й А. Церетелі. Але хто це? Чий це псевдонім? Питання і досі залишається без відповіді. Однозначним є висновок про те, що український художній переклад з грузинської, як і з інших мов кінця XIX – початку XX ст. «виконував не тільки інформаційну функцію, а передусім, – за М. Стріхою, – націтворчу» [13, с. 9]. Вибір текстів для перекладу, – уточнює С. Павличко на основі творів європейських авторів, «відштовхувався від певної мистецької і навіть політичної концепції» [10, с. 44].

Я свідомо обминаю «київського» А. Церетелі, хоч, скажімо, діяльність «кавказького» земляцтва у Києві початку XX ст., Леся Українка та її грузинські приятелі, перебування поетеси в Грузії, листування з А. Кримським та Оленою Пчілкою були натхненні цим іменем.

Українська рецепція творів А. Церетелі радянського періоду відрізнялася від сприйняття інших письменників колишнього союзу: переважна більшість їх виконана з оригіналу – М. Бажаном, П. Тичиною, який освоював грузинську в Харкові, а в останні два десятиріччя – Р. Чілачавою (вибране до ювілею видане ним). Це уже сформована на багатому фактичному матеріалі школа українського перекладу з грузинської, відзначена певним досвідом і традиціями. Сюди я додала б і Г. Наморадзе. Хоч і ті твори, що перекладалися з підрядника (М. Рильським, А. Малишком, О. Новицьким), виконані досвідченими майстрами художнього перекладу. Прагнення точності, потрактованої різними, у т.ч. й європейськими школами по-різному, породжує здорову змагальність, утверджуючи можливість багатьох / нових перекладів. Наприклад, існує кілька перекладів поезії «Суліко» – І. Неходи, М. Бажана, Р. Чілачави, «Світлячка».

У XX ст. помітно розширилася жанрова палітра українських перекладів А. Церетелі. Це його поеми («Натела», «Торніке Еріставі»), драма «Патара Кахі»), оповідання «Баші-Ачукі», «Пережите», одна з лекцій про Руставелі, публіцистика і, звичайно, поезія.

Якщо проаналізувати наявні в Україні монографічні дослідження О. Баканідзе, О. Мушкудіані, Р. Чілачави, В. Імедадзе, І. Луценка, Д. Косарика, можна констатувати: А. Церетелі упродовж усього XX ст. був учасником українського літературного процесу в усіх його проявах. Про це свідчать і переклади, виконані в еміграції, у першу чергу В. Державиним, вихованцем Петербурзького університету теж із оригіналу (журнали

«Світ», «Визвольний шлях» та ін.). На роздуми наводить і маловідома частина фондів І. Айзенштока (колекція І. Айзенштока). Він закінчив Харківський інститут освіти. Літературознавець, текстолог, бібліотека якого неоціненна для дослідників. В ній є низка джерел – наукових, художніх, – що безпосередньо стосуються А. Церетелі (не просто грузинської літератури). В основному це видання грузинських (Ш. Нуцубідзе, Г. Кікодзе, М. Зандукелі) і російських учених періоду війни. Якими міркуваннями / науковими інтересами керувався учений – сказати важко. Очевидно, ідейно-тематичний, естетичний, образний рівні творчості знаходили відлуння і в нього, як, до речі, в еміграційних українських перекладах. Українська грузиніана велика, і постать А. Церетелі – не просто серед інших. «Інші – то інші, а він у нас, за словами І. Чавчавадзе, – єдиний наш Акакій».

Література

1. Антонович Марко. З історії Громад на рубежі 1850–1860-х рр. // «Київська старовина», 1998, № 2; Палієнко М. Київська Стара Громада в суспільному та науковому житті України (Друга половина XIX – початок XX ст.). // «Київська старовина», 1998, № 2.
2. Баканідзе О. Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини. – К.: Дніпро, 1984.
3. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы. – М.: Прогресс, 1979. – С. 178.
4. Імедадзе В. Павло Грабовський – перекладач грузинських поетів // Райдужними мостами. – К.: Дніпро, 1968. – С. 233.
5. Исаков С. Сквозь годы и расстояния. – Таллин: Ээстирамаат, 1969.
6. Історія української літератури. У 8 томах. Т. 3. – К.: Наукова думка, 1968. – С. 112–252.
7. Квливидзе Ж. Грузинская литература XIX в. в кинодраматургии. – Тб.: Мецниэроба, 1989.
8. Луценко І. Біля чистих джерел братерства. // Райдужними мостами. К.: Дніпро, 1968. – С. 217–232.
9. Мушкудіані О. З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин XIX – початку XX ст. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 79.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1999. – С. 44.
11. Робакидзе Г. Публицистика. На утре кн. А. Р. Церетелі. – С. 75.
12. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 5–7.
13. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. – К.: Факт, 2006. – С. 9.
14. Слово і час, – 1990. – № 6.
15. Церетелі А. Слово до українців [виголошене 15 квітня 1914 р. З нагоди 100-ліття Т. Шевченка] // Церетелі А. Вибране. – К.: Дніпро, – 1990.
16. Церетелі А. Пережите // Церетелі А. Вибране. – К.: Дніпро, 1990. Переклад Р. Чілачави.
17. Церетелі А. Зустріч з Т. Г. Шевченком // Райдужними мостами. – К.: Дніпро, 1968.

Ігор ЛІМБОРСЬКИЙ,
доктор філологічних наук, професор, м. Черкаси

УНІВЕРСИТЕТ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: МІЖ ГЛОБАЛІЗАЦІЄЮ ТА КРИЗОЮ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Початок ХХІ століття, позначений процесами радикальної перебудови постсучасного світу під потужними впливами глобалізації, змусив з нових позицій замислитися над такими речами, як «геополітика знання», її основних складових характеристиках в окремих національних державах і найголовніше – про ту роль, яку буде вона відігравати в майбутній перспективі. Сьогодні вражають песимістичні оцінки відомих науковців стосовно університету у його класичному вигляді: «культура більше не є паролем до університету» (А. Блум) або «університет у руїнах» (Б. Рідінгс). Глобалізація так чи так передбачає не лише універсалізацію самого простору і феномену університетського «знання», а й можливий контроль за ним за допомогою глобальних дискурсів (економічних, управлінських, наукових, педагогічних, соціальних).

Говорячи про класичний європейський університет, як правило, мають на увазі ці освітні заклади в Англії, Франції, Італії і Німеччині, які уже від часу свого заснування за доби пізнього Середньовіччя мали утілювати ідеал «універсальності» знань і способів їхнього освоєння студентами. Власне саме поняття «університет» походить від латинського слова «universities» – цілісність, сукупність, корпорація педагогів і студентів. (Нагадаю, що універсальність і дискурс універсалізації є одним із базових у процесі глобалізації і створенні глобального світоустрою, а тому система університетів потужно сприяє їм). Середньовічний університет налічував чотири факультети: юридичний, медичний, богословський і філософський. Але навчання розпочиналося з особливого підготовчого факультету, де викладалися відомі «сім вільних мистецтв». Оскільки латиною мистецтва називалися «artis», то й факультет дістав назву «артистичного». Від традицій певних наукових шкіл уже за доби Середньовіччя бере початок спеціалізація

університетів. У невеличкому містечку Болонья, де наприкінці XI – початку XII століття з'явився талановитий знавець римського права Ірнерій, виникла школа юридичного права, яка згодом перетворилася на Болонський університет. В італійському місті Салерно університет уславився як центр знань у царині медицини. Університет у Парижі було визнано як центр богослів'я уже від часу свого заснування у XII столітті.

Дозвіл на відкриття університету видавав папа – так звану «папську булу», яка виводила навчальний заклад з-під контролю світської та місцевої церковної влади. Права підтверджувалися «привілеями» – особливими документами, де прописувалася автономія університету (власний суд, управління, право присвоювати наукові ступені), а діяльність самого університету скеровувалася виборним ректором. Випускників університетів очікувала блискуча кар'єра – вони ставали писарчуками, нотаріусами, судьями, адвокатами, прокурорами.

Від часів І.Канта, тобто приблизно з кінця XVIII ст., університет мав утілювати ідеал «творення знання», а не його позитивного, практичного використання. Іншими словами, осердям університетського мала бути здатність формувати любов до знання як такого, що пробуджує в індивідові особливий тип критичної рефлексії і сприяє виходу людства зі «стану неповноліття», під яким Кант розумів спроможність окремого «я» самостійно формувати судження щодо довколишнього світу. Культура ж, за В.Гумбольдтом, мала бути тією інтелектуальною рамкою, в межах якої здійснюється самий освітній процес, а університети при цьому призначені «сповідувати чисту ідею науки»¹. Ці складові і повинні були забезпечити свободу університетського життя і автономність університету як вільної рефлексії думки стосовно того, що відбувається за межами університету. Іншими словами, формується той образ університету, який є місцем і центром акумуляції знання і смислів. А основний філософський пафос роздумів про зміст університетської освіти обертався навколо проблеми пошуку динамічного поєднання базових характеристик «археології знання» (М.Фуко) і з'ясування розбіжностей, «точок розривів» між фундаментальними концептами гуманітарного знання, як-от між поясненням і розумінням (В.Дільтей), між словом та його проекцією на світ, між ідеєю та різними формами інтелектуальної рефлексії стосовно неї. Особливого розвитку набуває за цих часів компаративістика майже в усіх сферах гуманітарного знання про світ і людину.

У такому вигляді, у вирі таких ідей та ідеалів європейський класичний університет проіснував приблизно до середини XX ст. – часу, коли відбулися прикметні трансформації, які охопили за часів холодної війни світове уявлення про університет. Прийшов новий тип університету, який Ноам Хомський визначив як «корпоративний університет», що його сьогодні небезпідставно оцінюють як дітище глобалізації². Він зобов'язаний своїй появі «холодній війні», коли виразно оприявнилися нові виклики часу в умовах протистояння супердержав. Головне завдання такого університету – інтегрувати процес здобуття знань у становлення нових форм геополітичного устрою. Це університет, пафос діяльності якого направлено на пріоритетність не гуманітарних, а соціально-прикладних наук (як, приміром, у галузі економіки і фінансів, соціального управління), він стає центром у сфері професійного і технічного навчання. Гуманітарним дисциплінам тут відведено другорядну роль, а якщо вони і підтримуються, як у країнах пострадянського простору, то лише у сфері їх практичного використання – це, скажімо, вивчення іноземних мов. Мова цікавить передусім не як предмет рефлексії, а як засіб,

¹ Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні // Ідея університету. Антологія / Відп. ред. М.Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – С. 25.

² Див.: Chomsky N. The Cold War and the University. – New York: New Press, 1997.

що здатен збільшити «конкурентоспроможність» випускника. Найголовніше, що у свідомості індивіда формується інша епістемологічна матриця. Він уже не є творцем знання як такого – ідеал кантівського університету, – а виступає як пасивний реципієнт, власне кажучи, споживач знання. Втрачається найголовніше досягнення традиційного університету – людина витісняється зі сфери смисло- та знання-творення. Інший бік цієї моделі університету – це є його безперечна залежність від зовнішніх інституцій і чинників. Тобто йдеться передусім про те, що університет від другої половини ХХ ст. втратив свій колишній пафос і ідеал університетського знання в його гумбольдтівському і кантівському сенсах.

Прикметною ознакою багатьох західних університетів останніх десятиліть стало закриття гуманітарних кафедр. Самий поступ глобалізації сприяє цим процесам, з одного боку, ослабляючи роль окремої нації-держави в процесах побудови нового світоустрою, а відтак відпадає потреба у тих наукових і освітніх програмах, що стояли на сторожі національної ідентичності, а з іншого – тиранія ринку на шляхах утвердження постіндустріального суспільства поступово витісняє гуманітаристику, яка створювала відповідну інтелектуальну рефлексію, що була налаштована критично проти будь-яких владних дискурсів – політичних, соціальних, ринкових. Б.Ріддінгс оцінює таку ситуацію щодо університетів так: «Нинішній економічний пресинг доводить, що у нас немає жодних шансів втілити якнайповніше гумбольдтівський ідеал, навіть якщо у наративу національної культури все ще є суб'єкт, здатний виступати його референтом»³. Криза торкнулася навіть таких фундаментальних дисциплін, які викладалися в університетах упродовж усієї історії існування цієї інституції. Приміром, філософію, як цікаво помітив М.Епштейн, протягом останніх кількох століть якнайменше цікавила «мудрість», а сама філософія перетворилася на академічну дисципліну системної побудови понять і логічного аналізу слів. У ХХ–ХХІ століттях це привело до пошуків «смишлів», пошуку дискурсу «мудрості» за межами філософії, в царині метафізики, нетрадиційних способів розмірковування про світ і людину. На відміну від філософії, така «мудрість» «розумніша за самий розум, вона розуміє місце розуму в світі, його обмеженість бажанням, волею, відсутністю смислу»⁴.

Глобалізація сприяє зміні векторів самих гуманітарних досліджень, які помітно зміщуються в бік міждисциплінарності. Сьогодні, наприклад, літературознавство стає наукою, яка, описуючи літературу, активно користується арсеналом таких дисциплін, як соціологія, філософія культури, антропологія і навіть економіка⁵. Та особливо тут показовою є літературознавча компаративістика, яка, переживаючи свою чергову методологічну кризу, виходить сьогодні далеко за межі власне літературознавства, звертаючись до аналізу таких явищ, як мультикультуралізм, постколоніалізм і транскультурація. Між(інтер)дисциплінарність – як черговий проект літературознавчої компаративістики початку ХХІ ст. – виглядає сьогодні як спроба не тільки розширити поле і набір методів дослідження, а й дати відповідь на глобальні очікування окремих національних літератур, які постали перед проблемою пошуків і відкриття нової транскультурної і транснаціональної гібридної ідентичності. Адже гібридну ідентичність здатна «освоїти» лише «гібридна», міждисциплінарна галузь наукового

³ Риддінгс Б. Університет в руїнах. – М.: Высшая школа экономики, 2010. – С.198.

⁴ Эпштейн М. Знак пробела: о будущем гуманитарных наук. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – С.797.

⁵ Див.: Глостанова М. Жить никогда, писать ниоткуда. Постсоветская литература и эстетика транскультурации. – М.: УРССЮ 2004. – С.76.

дискурсу, яка якнайменш прив'язана до певних усталених і стабільних, протоптаних попередньою думкою шляхів в осмисленні історико-культурних фактів з визначеним набором уявлень, стереотипів і «інтелектуальних конструктів» – продуктів наукової рефлексії донедавна конкретно визначеної спрямованості.

При цьому інтердисциплінарність у компаративістиці може наповнюватися надзвичайно широким спектром значень. С.Т.Зепетнек, наголошуючи на тому, що «порівняльне дослідження літератури досягне своєї мети тоді, коли в річищі інтердисциплінарності будуть дотримуватися послідовно принципи порівняння і відповідного методу»⁶, запроваджує до вжитку додаткові поняття – «інтрадисциплінарність» (intradisciplinary) і «мультидисциплінарність» (multidisciplinary). Під «інтрадисциплінарністю» дослідник розуміє порівняльне дослідження різних видів мистецтва залежно від способів «проникнення» і відтворення реальності («фіксація» реальності, наприклад, у кіно і в літературі), а під «мультидисциплінарністю» – аналіз літературних текстів із застосуванням «віддалених» наукових дисциплін, як, наприклад, фармакології і медицини (смерть, хвороба героя з точки зору «медичного фактору»). У такому випадку, на думку дослідника, буде забезпечене оновлення традиційного порівняльного літературознавства на шляху до появи «нової літературної компаративістики» (New Comparative Literature).

В Україні новочасний університет у кантівському і гумбольдтівському сенсі з'являється порівняно пізно. Йдеться тут про перший освітній заклад такого типу – Харківський університет, який від часу свого заснування у 1805 році будувався за моделлю німецьких класичних університетів. До речі, саме німці доклали чимало зусиль для створення особливої наукової і творчої атмосфери серед професури в Україні. Такою, наприклад, була діяльність Й.Б.Шада, який приїхав з Німеччини на запрошення попечителя Харківського учбового округу графа Потоцького. Рекомендацію цьому ієнському філософові дав Й.Гете, який брав активну участь у добірї викладачів для першого в Україні вищого навчального закладу університетського типу.

В університеті Шад очолив кафедру умоглядної і практичної філософії, викладав філософію, етику, природне право, німецьку мову, психологію. Цікаво, що у харківський період цей німецький мислитель починає системно викладати свої філософські погляди. У Харкові він надрукував латинською мовою «Логіку» (1812), курс «Природного права» (1814) і промову, присвячену визволенню Європи від Наполеона (1814). Завдяки його діяльності Харківський університет цього часу постає одним із значних центрів поширення класичної німецької філософії⁷.

Але при цьому в Україні завжди зберігалася тенденція обережного і поміркованого ставлення до зовнішніх впливів, коли будь-яке явище, будь-який тип культурного дискурсу отримували право на власну легітимність лише тоді, коли «чуже», вступаючи у складний і вкрай лабільний зв'язок з автохтонним, національним, підтверджувало своє право на існування через практику українського специфічного досвіду. У сфері університетської освіти сьогодні це ускладнюється такими об'єктивними чинниками, як наслідки тоталітарного і напівколоніального минулого України, проблемами, пов'язаними з кризою української ідентичності (як, скажімо, на Донбасі або в Криму), різними економічними і соціальними аспектами, які все ще залишають нас далеко по-

⁶ Zepetnek S.T. Comparative Literature as/ and Interdisciplinarity // Zepetnek S.T. Comparative Literature: Theory, Method, Application. – Atlanta: Rodopi, 1998. – P.82.

⁷ Див.: Лімборський І.В. Європейське та українське Просвітництво: незавершений проєкт? Реінтерпретація канону і спроба аналізу літературних парадигм. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – С.342–344.

заду розвинутих європейських країн. Але при цьому ми вже сьогодні постали перед проблемами, характерними для всього світу – нового проекту «розмивання кордонів» і транскультурних, транснаціональних і трансмовних змін. Виникає закономірне запитання: які нові альтернативні моделі існування культур, цивілізаційних моделей, зрештою гуманітарних стандартів здатне запропонувати глобалізоване постсучасне суспільство? І, звичайно, наступне не менш важливе запитання – яке місце в цих процесах відведено Україні й українському університету?

З'являється відчуття того, що український університет, для якого відкрилися сьогодні нові глобальні перспективи, переживає ті самі проблеми, що характеризують у цілому усі світові процеси переходу до нової моделі світоустрою за доби глобалізації, яка стала, за словами Е.Валлерстайна, «періодом грізних потрясінь, оскільки ціна переходу надзвичайно велика, його перспективи вкрай незрозумілі, потенціал впливу невеликих змін на кінцевий результат дуже значний»⁸.

Але є й низка специфічних проблем, що визначає особливий шлях українського університету. Своєрідність університету в Україні не можна до кінця зрозуміти без урахування того факту, що українська культура не знала такого феномену, як Просвітництво у тих формах, в яких воно набуло поширення на Заході. У більшості країн Західної Європи просвітителі (Вольтер, Монтеск'є, Дідро, Шльоцер) наголошували на наявності інтерсуб'єктивних загальних істин, а самі вони мали на меті – обстоювати шлях не теологічної, а самоочевидної у своїй ідейній незаангажованості інтелектуальної рефлексії. Одна з необхідних умов для цього – спроба усвідомити «теперішність» як час, в якому перебуває суб'єкт рефлексії (або творчості) і який слід принципово відмежувати від минулого для того, щоб з надією поглянути в майбутнє. Власне це і свідчило про формування у просвітницькій свідомості уявлення про «розрив» в історії, яка тепер постала у двох основних реєстрах – «до» і «після». У минулому – проблематизація світу як практики помилок та нереалізованих можливостей, в майбутньому – складання нового типу раціональної суб'єктивності як специфічної форми розгортання людської свідомості, яка здатна самостійно визначати механізми соціального упорядкування та шляхи власної індивідуалізації, що пов'язана багатьма гранями з різними формами державності, освіти та освіченості. Формувався особливий ідеал «енциклопедичних» знань, який мав втілювати тогочасний університет.

Що це все означає, коли йдеться про університет в Україні початку XXI століття?

Сьогодні в Україні університет виявляє глибоку залежність насамперед від влади (наслідок недалекого «советського» тоталітарного минулого), яка розподіляє і здійснює фінансування університетів. Власне гроші і влада диктують форми і способи продукування знання і підготовку студента і, зрозуміла річ, що ці механізми не зосереджені в самих університетах. Напрямок підготовки фахівців в університетах диктує та кон'юнктура стихійного «пострадянського» ринку, що міг сформуватися лише у країнах, де перехід до нових форм економічних відносин був породжений не тривалою історичною еволюцією як у більшості країн Західної Європи, а одним «стрибком», під впливом стихійного ринку і «шокової терапії» початку 90-х років минулого століття, зупинки або перепрофілювання більшості потужних підприємств країни. Провідні принципи гуманітаристики, які, на думку такого авторитетного мислителя постсучасності, як Ф.Фукуяма, потужно посприяли на межі XX–XXI ст. переходу в країнах Західного світу до особливого типу суспільства – «суспільства довіри». На його думку, розвитку економічного процвітання Заходу сприяє наявність феномену «довіри» між учасниками ринкових стосунків на всіх

⁸ Валлерстайн Э. Конец знакомого мира. Социология XXI века. – М.: Логос, 2004. – С.6.

рівнях – від руху товарів до грошових потоків⁹. Можна припустити, що саме університет з його гуманітарним типом освіти і був тим механізмом, який дозволив послідовно, крок за кроком формувати і забезпечувати етичний бік цієї «довіри», підтримувати, так би мовити, її внутрішній стрижень. В Україні з огляду на різні причини такого феномену до сьогодні не спостерігається, а інтелігентність останнім часом часто сприймається взагалі як слабкість, є ознакою непрактичності, «наївності» і фактор, що не дозволяє вижити за нових викликів постсучасності і глобалізації.

Вплив цих двох чинників – влади і стихійного ринку – відчувається майже на всіх рівнях життя постсучасного українського університету. Навіть якщо йдеться про такий важливий елемент, як академічна свобода. Сама ідея, принаймні у тому вигляді, в якому вона набула популярності серед українських інтелектуалів останнього часу, фактично є нав'язаною ззовні, новими віяннями і тенденціями серед українського істеблішменту, а не фактом, породженим зсередини самого університетського життя. Свобода, яка надається «згори», уже не є власне самою свободою, а стає нав'язаним владними структурами імперативом, коли ти долучаєшся до свободи як до такого феномену, який «спускається» за допомогою законів і міністерських циркулярів. Тим часом це не є ідеал університетського життя гумбольдтівського стибу, коли обстоюються послідовно «принципи самотності та свободи»¹⁰. У німецького мислителя тут ідеться насамперед про незаангажованість і свободу рефлексії індивіда, власне науковця, за його власними словами, «обраного», здатного до продукування нового типу дискурсивного знання, який при цьому обстоює ідеали «безкорисливої співпраці» з іншими науковцями і на якого не мають поширюватися звичні стереотипи повсякденного життя з його орієнтацією на практичний зиск і «включеність» у вир соціальних процесів. Г.Гадамер казав у цьому плані, що Гумбольдт «виявляв свій протест проти скерованості університету як професійної школи», бачив можливість у ньому «дистанціюватися від корисності і позиточності», а відтак і зосередитися на «житті ідеями»¹¹.

Надання нових альтернатив і перспектив нашому університету, як-от економічної і академічної свободи (прописано у новому законі «Про вищу освіту»), може мати якнайменш очікуваний результат – феодалізацію і рефеодалізацію вишів (пам'ятаючи про способи керування освітою за тоталітарних часів!), коли на місцях, насамперед у провінційних університетах, ректор університету іноді вирішує питання кадрових призначень керівників кафедр, факультетів і інститутів та фінансування наукових програм залежно не від фахової компетентності претендентів або актуальності і важливості розробок, а від прихильності до власної особи, готуючи собі «електорат» на майбутніх виборах ректора. Не будемо зупинятися на можливості фінансових зловживань, які можуть приховуватися під гаслом «фінансова та економічна незалежність» університетів. Тому як ніколи виявляються актуальними для нас слова Х.Ортеги-і-Гассета щодо університетської спільноти, сказані ще у далекому 1930 році: «Сьогодні в науці ще є чимало від феодалізму, егоїзму, недисциплінованості, марнославства й культового жесту»¹².

⁹ Див.: Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М.: АСТ, Ермак, 2004.

¹⁰ Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні // Ідея університету. Антологія / Відп. ред. М.Зубрицька. – С.25.

¹¹ Гадамер Г.-Г. Ідея університету – вчора, сьогодні, завтра // Там само. – С.171.

¹² Ортега-і-Гассет Х. Місія університету // Ідея університету. Антологія. – С.100.

Звичайно, все це віддаляє університет від «життя ідеями». Адже не є великою тасмницею серед академічної спільноти, що сьогодні науковець, який переймається ідеями науки, не зможе посісти посаду ректора, який має бути в одній особі економістом, юристом і менеджером, має знаходити прихильність місцевих політичних еліт, забезпечуючи процес виживання університету в сьогоднішній скрутній економічній і політичній ситуації. У справжнього науковця на все це просто не буде вистачати часу. Нагадаю також, що прихід «нових» або повернення «старих» політичних еліт до влади у нашій країні, як правило, майже завжди супроводжується таким явищем, яке дістало назву «ректоропад». А цього в принципі не повинно відбуватися, коли йдеться про академічну спільноту й наукову діяльність, яка має бути якнайбільш незаангажованою і керуватися ідеями науки і служіння їй, коли науковець усе ще залишається «сучасним ченцем» (Х.Ортега-і-Гассет).

Одним із виходів у такій ситуації може бути пошук динамічного балансу між «позитивним» знанням, що його дає «корпоративний» університет, і критичним мисленням, яке формується гуманітарною складовою в університетських програмах. При цьому треба зберігати певну обережність у наслідуванні традицій західних університетів, оскільки домінування лише однієї епістеми – західної – перетворює університетську аудиторію на пасивного споживача «чужого» досвіду критичного мислення. Постсучасна гуманітаристика дедалі більше переймається думкою про те, що не на домінуванні певних епістемологічних кодів, освітніх моделей має базуватися університет, а на взаємодії різних національних традицій породження й акумуляції знань, їхньому діалозі і взаємодоповнюваності. Так історично складається, що сьогодні лише гуманітарні науки – за доби глобалізації навіть у формах критичного «космополітизму» – здатні стояти на сторожі університету як важливої інституції людської цивілізації XXI ст.

В. Соболю разом із проф
Тересою Хинчевською
перед Храмом Св. Марка

**Валентина СОБОЛЬ,
Польща**

BUONGIORNO, SIORA MASCARA!

Моїй польській сестрі по духу Тересі

Czuć żywo i to czucie bez przysady obwieszcząć
Ignacy Krasicki

«Buongiorno, siora mascara!», що означає «вітаю, сестро маско!» – ось саме так у XVIII столітті у Венеції віталися в часи карнавалу, коли до міста з okazji свята «ЛЯ СЕНСА» (La Sensa), в часі елекції дожив та зашлюбив їхніх дітей прибувало багато знаменитостей. А як з'явилися перші, а нині всесвітньо знані маски? Легенда пов'язує цей факт ... із жінкою і сягає 1204 року, коли Енріко Дандоло (Enrico Dandolo) почав спроваджувати з підкореного Константинополя мусульманських жінок. Їхні прекрасні обличчя, сховані заслонами та масками, тоді чомусь нагадували кондотьєрові душі померлих...

Перша жінка, яка в 1678 році здобула науковий титул в Італії, зокрема в Падуанському університеті, була італійка Олена Лукреція Корнер Піскорія.

А перша українська жінка в Падуї, правдоподібно, та, яка подарувала їй незрівнянні українські вишивки. Хоча перший український акорд на землі Вівальді – то студіювання в Падуї, але також і в Болонії, Венеції і навіть у Римі¹ gente ruthenus, natione polonus Станіслава Оріховського Роксолана (1513–1566)². Гуманістичні студії в Італії приваблювали його найбільше...

Були перші дні цьогорічного травня, місяця «синьої туги й юного божевілля»³. Ці слова Юрія Косача спливали в пам'яті мимохідь, бо ж голова затуманилася від запаху завчасу розквітлих білосніжних акацій, від магічної краси стародавнього міста... Міста без трамваїв, автобусів – відлік часу тут іде згідно з унікальним – від 1344 року – астрономічним

¹ Саме в Римі Станіслав Оріховський Роксолан звернув на себе увагу одного з кардиналів, при дворі якого перебував якийсь час.

² Про С.Оріховського та український складник його світогляду див. спеціальний розділ академічної історії української літератури авторства М.Трофимука: Історія української літератури, том перший. Давня література (X–перша половина XVI ст.). Наукові редактори Ю.Пелешенко, М.Сулима, Видавництво «Наукова думка», Київ, 2013, с. 722–728.

³ Юрій Косач, Чорна пані та інші оповідання, Накладом видавничої спілки «Нові шляхи», Львів, 1931, с.8.

годинником, який нині на вежі збудованого пізніше, в 1599–1605 роках, Палаццо дель Капітаніо. Оздобою художньої школи із XIV століття є дивовижні фрески, на яких можна побачити портрет безсмертного Петрарки. А ботанічний сад від 1585 (!) року до сьогодні плекає пальму, під якою в 1786 році стояв у задумі великий Гете... Та понад всі очікування – збудована Енріко Скровені (Scrovegnich) в 1303-му так звана «Каплиця Скровені», до якої задалегідь ще із Варшави ми з подругою замовили квитки. У 1303–1305 рр. Джотто (Giotto, 1267(?)–1337) намалював фрески зі сценами з життя Христа. На одній із них споретрований Скровені оферує до рук Божої Матері модель святої каплиці.

...І не повірилося власним очам, коли в один із тих незабутніх травневих вечорів у самому центрі Падуї, із новочасної вітрини магазину «Niju-niju» на вулиці Гарібальбі в самісіньку душу зазирали... жіночі й чоловічі українські вишиванки. Стародавній світ, колиська європейські цивілізації з тієї миті почала промовляти пам'яттю спільної праісторії, таємничі коди якої відчитуються, часом навіть усупереч власній волі, але тільки серцем.

А в наступні дні, крім Падуї, була ще й містична Венеція. Її історія сягає сивих часів, а найдавніший легендарний відгомін – Гомеровою «Ліади», саме того місця, де Гомер згадає про Енетів, які поспішають із Пафлагонії, аби врятувати Пріама. Залишивши свою землю, Енети оселилися на здобутих силою теренах і заснували там місто Альтін, звідки вирушили на острів Торчелло. Від того часу започатковується понад тисячолітня історія Сереніссіми – Найяснішої Венецької Республіки. Великого Дива біля узбережжя Адріатичного моря. Від 840 року, здобувши незалежність від Візантії, Венеція починає домінувати на Адріатику. Так розпочиналися століття великої історії, позначеної досягненнями мистецтва, архітектури, інженерної справи, філософії, літератури... І, як то є в історії, після піку слави – великого занепаду після війни з Туреччиною в 1714–1718 роках...

Мало сказати, що тут все вражає. Що найбільше? Правдоподібно, це оригінальні полотна художників світової слави. Найушлавленішого митця своєї епохи Тиціана (під таким іменем увійшов до історії Тізіано Вецелліо (1485–1576), який прожив 90 років і малював до останнього дня. Це саме його пензлю належать портрети найвидатніших особистостей доби. Шістдесят років земного життя відміряла доля для Веронезе (Паоло Каліарі, 1528–1588). Митець надавав перевагу історичним та міфологічним сценам, працюючи для заможної венецької аристократії. Упродовж кількох віків продовжує надихати життєствердний дух його мистецтва, його незвична кольористика, характеристична барва, передусім і зокрема уславлена «зелень Веронезе». Чи Вітторе Карпаччіо (1455–1526) із його відчуттям екзотичних деталей, якому вдалося поєднати гідну ілюстратора увагу до окремих штрихів, відчуття тих деталей із залюбленістю в монументальний простір⁴. Значна частина його полотен – це пейзажі, в яких дуже точно зображені різні звірі (олені, папуги, собаки) та рослини. А геніальний митець Якопо Робусті у світі є знаний як Тінторетто (1518–1594) зумів виробити свою неповторну творчу манеру: зображуючи переважно релігійні сюжети, досягнув неповторних ефектів у зображенні світлотіней, які дають його творам враження фосфоризації. Одним із найкращих його творинь є полотно «Чуда святого Марка».

Отож, святий Марко... Чим Палац Дожів є поміж світськими будинками Венеції, тим є костел святого Марка поміж святинями – переконує читача один із перших довідників⁵. Базиліка Святого Марка є незрівнянна у своїй красі, вона сяє золотом, мармуром та

⁴ *Wenecja- udany weekend* (tytuł oryginalny- La Guida Verde. Venezia), red. Prowadzący A.Moncznik, Pion Wydawniczy Wydawnictwo Bezdroża, Kraków 2007, s.44.

⁵ Leon Sternklar, *Artystyczno-informacyjny przewodnik po Wenecji i wyspach okolicznych z planem miasta*. Nakładem księgarńi polskiej B.Połonieckiego, Lwów-Warszawa 1903, s.102.

мозаїками. Дивує огром казкового багатства (втім і нагробованого), а також поєднання різних стилів у будові, все разом створює потужну силу краси й могуті, подиву й захвату... Властиво, це дожа Андрій Дондоло (панував 1342–1354 рр.), котрий був також і видатним венецьким дієписцем, у своїй хроніці розповів, що останки святого євангеліста Марка у 828 році було перенесено до Венеції з Єгипетської Александрії.

Дожа Юстиніан у своєму заповіті записав фундуш на будову костелу св. Марка. І такий храм постає, спершу переважно дерев'яний, упродовж 830–864 рр. Постає властиво на тому саме місці, де раніше стояв костел першого патрона Венеції св. Теодора, який було збудовано ще в 532 році... У 976 році була велика пожежа, в якій згорів і костел, і палац дожів, і ще інші 2 костели та 300 будиноків у Венеції... Та вже в тому ж самому 976 році було розпочато відбудову нового костелу, яку успішно завершено в 1008-му. Але тільки за панування дожі Домініка Контаріні у першій половині XI століття храм святого Марка отримав свій сьгоднішній вигляд та форму, а 8 жовтня 1085 року був посвячений...

Палац Дожів, то наступне диво і разуючий контраст. Небаченої пишноти і багатства палац, але в його бездонних підвалах – найжорстокіша в'язниця, по дорозі до якої приречені, по дорозі в оте моторошне й сьгодні підземелля, переходячи через «міст зітхань», могли востаннє побачити свою незрівнянну і кохану Венецію...

Na moście Westchnień w Wenecji stałem,
Skąd w lewo pałac, a w prawo więzienie;
Z wody półkolem wystrzela wspaniałem
Gród, jak na różdżki czarownej skinienie.
Tysiąc lat w mglistym obrazie tu staje;
Zamarła sława śle uśmiech z mogiły
Odległym wiekom, – gdy podbite kraje
Lwu skrzydlatemu daninę zносиły;
Kiedy Wenecja w stu wysep koronie
Na swoim władnym zasiadała tronie...⁶

Жодна поезія, втім, не в може передати того почуття, яке мали в душі приречені... І коли ми з подругою стояли на тому місточку, мені подумалося про метафоричний міст зітхань моєї України за Італією. Дивовижною країною, мова якої така ж співуча і мелодійна, як наша українська. У Венеції міг би бути(!) такий собі скромний будинок понад самісньким ріо⁷, на фронтоні якого так природно (як десятки інших) виглядав би надпис: тут, у роках..... XIX століття перебував великий український поет Тарас Шевченко. Бо ж властиво, саме до Італії мав твердий намір їхати й студіювати високе мистецтво Тарас Шевченко, а потрапив – із волі царя – на 10 років заслання...

Займаючись дослідженням бароко, я запитала мою подругу, якою була доба бароко у Венеції. Її обізнаність мене заскочила так само, як і її залюбленість у мистецтво. Найрозкішнішим його витвором (а водночас і найпромовистішим прикладом венецької тенденції до триумфального монументалізму!) тут вважають костел під назвою «Свята Марія делла Салюте» (S.Maria della Salute). Архітектором цього шедевру є той самий творець, який також є автором найгарніших барокових палаців понад Каналом Гранде (Canal Grande) – Бальгазар Лонгена (Baldassarre Longhena, 1598–1682). Костел «Свята Марія делла Салюте» – це біла сільветка, потужні сходи і чарівний портик, а ще – чисельні ангели і пророки дивовижної краси...

⁶ Lord Byron, Wędrowki Childe-Harolda, poemat, pieśń IV, przekład Aleksandra Krajeńskiego, Cyt. Za: Leon Sternklar, Artystyczno-informatyczny przewodnik po Wenecji i wyspach okolicznych z planem miasta, Z drukarni słowa polskiego we Lwowie pod zarządem J.Ziemińskiego, Lwów 1903, s.94.

⁷ Ріо (rio) – так у Венеції називаються чисельні відгалуження каналів. Властиво каналів як таких є тільки три: Canal Grande, Canale della Giudecca, Canale di Sanareggio. Переважна більшість венеційських «вулиць» – то саме ріо.

Сьогодні Венеція, як і моя Україна, переживає дуже складні часи. Хоча, безперечно, то неспівмірні між собою проблеми...

Відштовхнусь тут від констатації, яку щойно вчитала в одному із новочасних довідників про те, що балансування між минулим та новочасним понад усяку міру виснажило і саму Венецію, і її корінних мешканців, а їхня толерантність та «терплячість у стосунку до десидентів», а ще неймовірно великої кількості туристів правдоподібно має вичерпатися... І то, властиво, не панацея, що саме туристи є тут нині джерелом чималих заробітків⁸. Сьогодні Венеція волає про допомогу. Небаченої досі висоти хвиля в 1916-му, а не тільки бомбардування в роки Першої світової війни принесли Венеції лихо та великі збитки. Сьогодні науковці застерігають перед зростаючим рівнем морської води при одночасному осіданні окремих фрагментів земної кори. Ризик зникнення Венеції, при поступовому її обезлюдненні сьогодні є дуже значним. Але жєну геть асоціації зі змістом оповідання Томаса Манна «Смерть у Венеції», в якому автор чи не століття тому зобразив Сереніссіму в стані тотального упадку й розкладу: герой твору німецький письменник Густав фон Ашенбах стає свідком епідемії холери...

З моїм єством органічним є той життєствердно-карнавальний дискурс Юрія Андруховича, за яким незбагненна сила не лише венецьких традицій, а й, безперечно, українського родоводу. То ж саме Андрухович у своїй «Перверзії» тонко й точно відчув і передав оту, щойно наприкінці ХХ століття із великою помпою відроджену, пристрасть до жартів, маскарадів, незліченного розмаїття масок. Маска Стаса Перфецького у карнавальному сценарії Юрія Андруховича для мене від самого початку була як послання в часі від козака-характерника. Одного з тих саме сміливців, до яких венецький посол Сангредо послав дипломата (водночас поета і священика) Альберто Вімініу (Мікеле Б'янкї, 1603–1667) з метою зібрати відомості про Військо Запорозьке, але також і провести переговори щодо організації козацьких походів проти Туреччини⁹, тобто шукав підтримки для Венеції...

Сьогодні новочасний карнавал у Венеції розпочинається символічно-знаковим, дивовижно-прекрасним дійством «*volo del'angelo*», що означає «політ ангела». І хоча у ролі ангела є щоразу відважніший каскадер-акробат, який на спеціальних линвах «злітає» із самісінької дзвіниці базилики святого Марка, а завершує свій лет ...на дахові величного Палацу Дожів, – люди ніколи не перестануть вірити в казку. Карнавал є чарівна казка, як на перший погляд. Карнавал, однак, не лише свято із вражаючим видовищем, це народження нового світу замість того, який віджив...

Про карнавал, який нині став об'єктом інтердисциплінарних і міжнародних студій, сказано й написано багато. Близько 3500 томів¹⁰ налічує європейська бібліотека карнавалу, яка знаходиться в спеціальному Музеї карнавалу і маски в містечку Бінче (Binche)¹¹ в Бельгії (Musée International du Carnaval et du Masque). Більше того, сьогодні входить до активного наукового обігу поняття «карнавалогічна бібліотека», а, наприклад, у Німеччині розвивається й плекається навіть окрема етнологічна субдисципліна під назвою «*Fastnachtsforschung*», що означає дослідження карнавалу.

В амбівалентному карнавальному дійстві присутній, однак, момент очисних креативних змін, у ритмі яких невпинно живе й оновлюється людство. Вичерпується старий час, у горнілі його гартується новий світ... Твориться і новий український час. І новий український світ.

⁸ Wenecja- udany weekend (tytuł oryginalny- La Guida Verde. Venezia), red. Prowadzący A.Moncznik, Pion Wydawniczy Wydawnictwo Bezdroża, Kraków 2007, s.51.

⁹ <http://www.history.org.ua/?termin=Vimina>. Режим доступу 20.06.2015

¹⁰ Wojciech Dudzik, Wstęp [w:] Karnawal. Studia historyczno-antropologiczne. Redaktor W.Dudzik, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s.7.

¹¹ За рішенням ЮНЕСКО, містечко Бінче, в якому проводиться один із найцікавіших карнавалів Європи, вписане на лист нематеріальної спадщини людства.

КРАЇНИ. МІСТА. ЛЮДИ**Кость КОТКО,***Матеріал підготував Микола Васьків,**доктор філологічних наук.***СТАМБУЛЬСЬКІ ФОТА***Подорожні нариси***Віра безвір'я**

Цей голос покрив усе.

Тільки-тільки дзвонили трамваї, прокладаючи свою путь по вузькій натовпленій вулиці; на різні голоси ревли авта на Пері; гаморіла юрба, – а ми, на другому поверсі емігрантського кафе «Петроград» біля відкритого вікна вбирали в себе ці згуки; вбирали майже мовчки, обгортаючи довгими павзами коротенькі репліки.

І раптом – голос чи зойк, верескливий, пронизливий, хоч і не на високих тонах, голос, що йде з неба, а може, й з-під ніг. Спокійний і тривожний разом.

Наше кафе – на перехресті Великої вулиці Пері й Саркіз-Агаджі. На протилежному розі, навкіс, маленький мечет із маленьким мінаретом. Тут, у кварталах європейців, він аж нічим не нагадує стамбульські мечети. Ну, як домова церква гімназії чи благодійної установи перед якимось старовинним собором.

На зубожілому мінареті зубожілого мечету, опершися на парапет у напрямі на південний схід, муедзин співає хвалу Аллахові та посланцеві його, і цей голос наповнив усю галасливу вулицю, і вже авто-людський гармидер-гук – тільки акомпаніментом до нього.

У наступних номерах журналу читайте статтю М. Васьківа про автора подорожнього нарису

Не знаю, як убиралися муедзини раніш. Думаю, що не так, як цей. Бо звичайне пальто й звичайний чорний оксамитовий, здається, – капелюх співця аллахової всемогутности, позбавляють його жадної містичности й романтизму. Чи не в цьому був глибокий зміст одчайдушної реформи Кемаля, що над нею знущаються газетярі буржуазної Європи? Вчора прочитав у французькій газеті: «Що ж до Туреччини, то там диктатуру президента поширено навіть на деталі вбрання...» Здерто з муедзина чалму, з правовірного турка – феску – і куди тепер поділася покірність аллахові й його повпредові на землі – каліфові?

Бує життя. Горить електрика, біжать авта – в цей час на Пері нерозривною стрічкою. На протязі півкварталу можна купити все, навіть не заходячи до крамниць: од каштанів і «дузіко», місцевої поганої горілки, аж до жіночого тіла, і, не підводячися з місця, я бачу, як на тому тротуарі жовтоволосий велетень матрос, світлий, як день, купує чорну кремезну муринку – темну, як ніч.

А над цим усім самотній голос самотнього муедзина. Скільки, скажете, треба мати віри, щоб у царстві мамони славити бога? Нічого подібного! Треба мати віру безвір'я, безнадійний цинізм, одчайдушний наплювізм, треба ані крихти не вірити в свого бога, не поважати, щоб закликати молитися йому серед гамору веселого життя та хвалити його за премудре влаштування світу: жовтявий швед може купити собі на дві години чорняву муринку.

Звертається служитель Магомета обличчям на південний схід, до Мекки, але зір його не сягає далі освітленого вікна нашого кафе, де кілька гяурів п'ють каву (та й то не турецьку, а з молоком). Його голос на кілька хвилин покриває весь галас, але – тренування, товариші, не більше!

І коли, проспівавши кілька раз, що Аллах – великий і милостивий, він зникає з мінарету – мені здається, що я бачу безнадійний жест рукою на прощання – до всіх людей, що, по-хорошому чи по-поганому, не вірять у бога.

За півгодини він питиме каву в своїй улюбленій кав'ярні й говоритиме з сусідами про курс ліри та катастрофічне зменшення прибутків, а потім, може, купуватиме – не муринку, білу. Хіба не вистачить білих емігранток у веселих кварталах Пері?

Перші хвилини

Вузька вулиця, така вузька, що темно від високих будинків. Великий рух, люди, авта. Швидка машина несе просто вгору. Сиджу біля шофера й тому все бачу. Але цікаво: не пам'ятаю, щоб бачив хоча б один трамвай! Згодом переконався, що цією такою вулицею й трами ходять, але тоді, в перші хвилини, стільки вражіннь, стільки оголомшений чужим рухом і власною швидкістю, що не бачив їх.

Не пам'ятаю людей. Не запам'яталося жадного обличчя. Не бачив нічого характерного східного – тільки вражіння великого, рухливого. Таке й мусить бути завжди перше вражіння від великого чужого міста.

Од митниці до готелю через вулиці Войвода, Окджі-Муса й Пті-шан, а потім Великою вулицею Пері ми їхали хвилин десять. Мустафа – найкращий і найсмівливіший у Стамбулі шофер. Він уже скоро шість років їздить на радянській машині.

Розклад буржуазної Європи

Вчора ввечері були в Таксімі.

Невеличкий садок, куди менший, ніж у Харкові на Римарській. За вхід тільки 5 гурушів (копійок). Ще півгуруша якогось податку – і все. Надзвичайно демократична розвага!

– Почекайте... – загадково каже мій попутник.

Про зміст цього «почекайте» я дізнався щойно, як, виходячи з садка, ми заплатили за дві порції морозива й пляшечку содової води... 6 лір (карбованців). У найдорожчому кафе це б коштувало 50 коп.

Проте своє морозиво ми їли за столиком перед естрадою. А на естраді – дивертисмент. Грає джаз, танцюють одна по одній якісь негарні дівчата, співає куплети місцевий улюбленець Амор (між іншим – про відставного врангелівського козака дуже їдко; російська емігрантська публіка суворо мовчить замість оплесків), все як слід. Потім – чарлзтон. Його танцює й публіка між столиками...

Цього ж вечора я, в якомусь зв'язку з процесом Сакко й Ванцетті, прочитав у газеті назву американського міста Чарлзтон. Завтра їх мають стратити. Моторошно було дивитися на цей танок із такою назвою.

На ранок я ділився враженнями в нашій маленькій комуні. Було, не скажу, щоб огидливо, а якось неприємно від неестетичного танку з верещанням «чарлзтон, чарлзтон».

Маленькій Люсі – ще нема 3-ох. Вона, однак, уже розуміє розмови дорослих. Коли я скінчив розповідати, Люся вийшла на середину кімнати й почала танцювати так само, як оті, в Таксімі. Тільки танцювала вона й виспівувала «чарлзтон» якось естетичніш. Люся передвчора приїхала на одному пароплаві зі мною. Чарлзтона вона вивчила ще в Москві...

От і пишійть про розклад буржуазного Заходу!

Диктатура жилетки

Надійшли надзвичайно жаркі дні. Спека. Люди безперервно п'ють холодний «газос», або «суук-су». Мій фотоапарат одпочиває: персонажі ховаються в таку чорну тінь, що ніякої змоги нема сфотографувати щось цікаве.

І ці люди ходять у темних костюмах (осінній «сезон») з жилетками, в осінніх м'яких капелюхах. З них ллеться піт, але вони мужньо терплять, бо такий закон пристойности.

Напроти готелю – поліційна варта. Черговий поліцай цілий день стоїть і регулює вуличний рух. Але цей поліцай зрушив із свого місця і зробив чимало кроків за мною, коли я вийшов із дому без капелюха.

Жилетку й капелюх – дві речі – я зненавидів назавжди, перебуваючи в чужій країні. Тільки «нижчим істотам» – продавцям чаушу чи бубликів – вибачають перебування на головних вулицях без жилетки й капелюха. Коли я спробував робити протест проти цих причандалів пристойности, я бачив, як інстинктивно повертались за мною здивовані погляди. Найжорстокіший із законів – закон неписаний. Його люди так просто, звичайно не можуть перемогти.

Я бачив, як блискуче вдягнені дами й кавалери з огидою відсувалися набік, коли повз їх проходив – не тротуаром, бруком, – засмальцьований хамал, несучи на плечах важкий вантаж. Я бачив, як залізничних робітників такий же залізничник, тільки кондуктор (істота вищої категорії), залишив тільки до найближчої станції у вагоні І кляси, і тільки з умовою: не сідати. Місця були порожні, на весь вагон був тільки один пасажир – я, але ж на мені був капелюх і жилетка, і я мав право протестувати проти того, що поруч мене посадили нижчу істоту, пасажира III кляси.

З балькона

Готель – на великій вулиці Пері. Її тепер перейменовано на вулицю Незалежности (Істікляль джадесі). Ліворуч – один квартал до Тунелю – де можна їхати під землею в Галату, праворуч – видко всю вулицю майже до повороту на Пті-шан.

Чистенькі трамваї з фантастичними гієрогліфами замість цифр. Досі не знав, що турки живляють якихось інших цифр, не арабських і не римських. Повертаюся до кімнати,

бачу на стіні відривний календар із такими самими гієрогліфами. Справу полагоджено. За чверть години я вже читаю номери на трамваях і навіть чотиризначні номери автомобілів.

Вулиця вузька, хоч і трохи ширша від тієї, де ми їхали напочатку. В протилежному будинку – якась модна майстерня. Молоді, гарно одягнені люди шиють щось і кунають на стільцях.

Сила авт. Вони йдуть майже нерозривною стежкою.

Доми високі, на 5–7 поверхів, але дуже вузькі. Мені розповідають, що вони – дерев'яні, дуже давньої будови.

Вулиця

Перші дні не міг зрозуміти: чому тут так багато публіки завжди на вулиці? Адже місто куди менше за Москву, адже великих справ тут не може бути. Довгий час не знав, чи можна стрибати в трами й вистрібувати, не бачив, щоб хтось так робив.

Тут ніхто не поспішає. Ходять поволі. Виявляється, що з трамів можна виходити під час руху, але ніхто не стрибає. Навіщо? Воно-бо десь там спиниться!

Думаю, багато люду на вулиці ось через що: всі ходять поволі. Кожний, навіть вийшовши в справі, перебуває на вулиці вдвоє більше, ніж у нас. Тому й здається, ніби вулиці переповнено. Коли б люди ходили так швидко, як у нас, здавалося б удвоє менше.

Спочатку не вмів переходити вулицю. Стоїть поліцай в колоніальному, але червоному шоломі й байдуже помахує паличкою, дивлячись собі під ноги. Ніхто на його не зважає, кожен іде і йде, як сам знає. Я перші дні довго чекав проміжку серед авт, потім біг на той бік. Незабаром навчився переходити, коли забagnetься. Ніхто мене не розчавив, як бачите.

Собака

Ми їхали автом наниз, до Галати. Їхали швидко. Раптом шофер майже спинив машину.

Серед вулиці лежав собака й байдуже дивився на авто. Шофер обережно об'їхав – це дуже важко було на такій вузькій вулиці.

Шофер був турок. Турки ще й досі дуже люблять собак і котів. Образити таку тварину колись вважалося за гріх. Тому й у прислів'я ввійшла безліч константинопільських собак.

Коли їдеш шіркетом на Пренкіпо або купаєшся в Мармуровому морі – бачиш серед моря два маленькі острови. Один – зрізаний, ледве визирає з води, другий – гострий. Це – Платі й Оксія. Там нічого не росте, й там ніхто не живе. Ці дві темні плями якимось дисонансом порушують яскравість рожевих островів.

Років окупації Антанта вивезла всіх собак із Константинополя на острів Оксію й потруїла там. Сучасні стамбульські собаки – молоді. Але ви чули, що таке атавізм? Молодий собака, що виріс уже після окупантів, якимсь інстинктом розуміє, що в турецькому народі живе зворушлива любов до кожної тварини.

Крамниці

Їх набито крамом: пахощами, одягом, галянтерією, різними витребеньками. Вітрини блищать і ваблять. Але всередині нікого майже нема. Ввечері вітрини майже не освітлюються.

Ніхто нічого не купує. Лозанна спричинилася до панічної втечі чужинців. Кілька років після цього – жадного імпорту конфексіону до Туреччини нема: для кого ввозити? Залишився старий крам.

Біднота турецька їх не купує – дорого. Буржуазія має змогу одягатися в Європі. І стоять на Пері великі крамниці з блискучими вітринами, з продавцями, без покупців.

Одно слово в двох мовах

Німецькою мовою слово «вар» значить – було. Турецькою мовою «вар» – є. В турків є тільки те, що вже було в західного народу. Турків вважали за націю нижчого рангу.

Але надійде час, коли й у турків буде те, що є тепер, а не було колись на Заході.

Вулиця говорить

Вулиця говорить усіма голосами. Вона починає з 6-ої години ранку.

Пронизливо, з верещанням, з вигуками, з виспівами оголошують продавці про велику подію: вони принесли свій крам.

У Стамбулі хазяйкама нема чого бігати на ринок. Уже з 6-ої години по центральній вулиці Пері, по всіх завулках розходиться галаслива юрба продавців. Перше, що я почув першого ж ранку, – був несамовитий галас під моїм вікном:

– А еслі...

Української мови під час подорожі вживати не доводилось. Хіба тільки, познайомившись із прекрасною полячкою в Ізмірі і мавши в своєму розпорядженні польський лексикон лише політичний, я змушений був почування висловлювати українською. Та це тому, що полячка ніколи в Росії не жила і руська мова їй не могла бути зрозуміла. А так скрізь – і в Торгпредстві, і в крамницях, коли бракувало французьких слів, і серед емігрантів – доводилось уживати руської.

Отож це «а еслі» не здивувало мене щодо мови. Здивувало, звичайно, щодо змісту.

Кінчилося «а еслі» – і я чую «хейно берім». Це якийсь інший крам вигукують продавці. Далі чую швидке:

– Чауш, чауш, чауш! –
продається виноград.

Проходить скляр, – і спочатку довге, розтянуте, на високих нотах:

– Джамджи (скляр)!

Потім квартою нижче, потім ще нижче.

Між іншим, я так аж до самого від'їзду не міг зрозуміти, що воно таке було оте «а еслі», яке я чув щоранку. Колись увечері на Галатських сходах я погнався за цим голосом – і не наздогнав. Таємниче «а еслі» зникло в темряві. А зрання виходити з готелю вважалось за непристойне.

Я розпитував знайомих турків – і ніхто не міг мені назвати крам, що його турецьке ім'я згучало б, як ці два руські слова. Так я й поїхав з тягарем таємниці на душі... Що це було? Бублики чи риба якась?

Вулиця говорить. Вона говорить на різні галаси. Вона галасує, кричить.

Колись у Туреччині був прекрасний звичай. Коли вночі виникала пожежа в певній дільниці міста, нічна сторожа перегукувалась словами «янгін вар» (вогонь є), додаючи назву дільниці.

Наші товариші ще застали цей звичай. Вони розпитували, для чого це робиться. Їм пояснювали:

– А може, якийсь житель кварталу Шашлі перебував в цей час десь у Галаті. Він почує «Шашлі янгін вар» і поспішить додому.

Зворушлива дбайливість! Але прагнення до європеїзму виживає її. Вигук «янгін вар» – визнано, очевидно, за велику провінціальність. Префект міста заборонив нічній сторожі сповіщати населення таким способом про пожежі.

Купити на вулиці

На вулиці можна всього купити. Ранкові голоси сповіщають про рибу, хліб, молоко, овочі. Можна купити всього, крім... цигарок.

Курять майже всі. Цигаретка – така ж потрібна річ, як і кава. Може, з пошани до речі першої потреби її не продають із лотків, а в крамницях і кіосках! По тих самих кіосках можете змінити валюту за курсом (у кожному свій курс) і купити марок для колекції.

Хлопчики в Галаті вигукують:

– А чоколят вітторія! Он'є ікі бучук вітторі-ія!

Зовсім як наше:

– Справжній одеський молочний шоколад замість карбованця – двадцять копійок!

За 12 ½ (он ікі бучук) копійок ви купуєте плитку «вікторії», подібної ж якості. Жадної різниці.

Чи не на одній фабриці роблять «вікторію» й «одеський молочний»?

Я так звик до цих викриків і так ототожнював «вікторію» з «одеським молочним», що іноді дивувався: а чому не стоїть отут на вулиці суворий тип, що протягом року вигукував у Харкові:

– Конь вороной повесть Бориса Савинкова, конь вороной!

Чашка кави

Традиційну чашку кави вам і тепер можуть запропонувати в кожній крамниці, куди ви зайдете купити краватку чи папетрі. Іноді замість кави можете мати пляшку газосу.

Але пропонують не дуже охоче. Звичайно, ви можете навести на думку запропонувати якимсь жестом чи рухом. Вам принесуть кави з найближчої кав'ярні і грошей ні в якому разі не візьмуть.

Але цей звичай гостинності серед крамарів починає зникати. Кажуть, що спричинилися до ліквідації цього східнього забобону російські емігранти. Вони перші роки блукали з крамниці до крамниці й попивали каву на дурничку.

Який руський?

Емігрантів не люблять. Звичайно, не тому тільки, що вони жили на дурничку кавою й газосом по мануфактурних крамницях. Російська еміграція принесла до Туреччини розпусту й хороби.

У садах Серая я розговорився з турецьким офіцером. Мені треба було спитати шлях до монументу Кемаля-паші. Офіцер не тільки відповів на моє французько-турецьке запитання, але й почав обережно розмовляти французькою мовою.

Це було щось другого дня по приїзді. Чому б не повправлятися у французькій мові?

Офіцер, очевидно, міркував так само. Згодом виявилось, що ми обидва дуже важко розуміємо один одного і обидва потребуємо дуже солідної практики. Але нічого, балакали.

Побачивши в мене російську газету, офіцер спитав:

– Руський?

З досвіду в готелі я переконався, що в Туреччині, принаймні на сьогоднішній день, ніякої користи нема доводити, що ти не руський, а українець. Моєї лекції з галузі нашого національного будівництва портьє не зрозумів.

І офіцерові я відповів:

– Так, руський.

Офіцер насупився.

– Білий?

– Ні.

– А, більшовик?

І офіцер почав стискати мені руку.

Згодом у Ізмірі, знайомлячися з якоюсь персоною, я спитав:

– Виходить, що я – єдиний чужоземний журналіст на виставці?

Персона відповіла:

– На виставці нема ні одного чужоземного журналіста! Більшовики для нас не чужинці.

І додав цей чоловік несподівано таке:

– Знаєте, я – прихильник імперіялістичної війни!

Я здивувався. Він пояснив:

– Бо, хоча через імперіялістичну війну Туреччина багато втратила, – персона зробила рух до мапи, – зате турки придбали такого друга, як Росія!

Ну, я це все ж таки мусив вважати тільки за східній комплімент!.. А загалом – за весь час ніякої ворожости до нас ні разу не відчув.

Професія царевго сина

За п'ять тижнів я бачив на Пері тільки одного турецького жебрака. Це був хлопчик років 12; він умильно прикладав два пальці до чола й мовчки кланявся.

Але російських жебраків – рясно.

Старушенція в хусточці сестри-жалібниці, з маленьким хрестиком. Тамбовський поміщик, що нагадує: «А сьогодні ввечері ви мені, дітоньки, ще не подавали». Сліпий парнюга перед костьолом твердить французькі слова з ярославським прононсом: «Же сві з'авегль, доне муа кельк шоз».

Я побачив увечері здоровенну спину в піддъовці. Товариші штовхнули мене:

– Дивіться! Імператорська кров.

Ми перегнали нащадка імператорів і зазирали в обличчя: кремезний дядько, руда борода, червона пика. Страшенно знайоме обличчя. Десь бачив. На фотографії?

– Син Олександра III. «Незаконний», звичайно. Непогано заробляє.

Коли багаті турки чи греки хочуть справити весілля або якесь там сімейне свято на аристократичний кшталт, вони закликають цього:

– Улаштуй усе, як при дворі твого батька.

Бідний дядько ніколи не бачив свого батька, ніколи не був у Петербурзі! Він – наслідок царевго втіхи десь на провінції. Але береться й улаштує.

З того й живе.

До першої кляси

У Стамбулі трамвайні вагони мають дві кляси: перша й друга. Для кожної кляси окремих вагон.

Вагоном першої кляси проїзд коштує на дві копійки більше на станцію. У першій клясі – шкурянні лави, а в другій – дерев'яні. Іншої різниці нема.

Всередині. А зовні – різниця в кольорі.

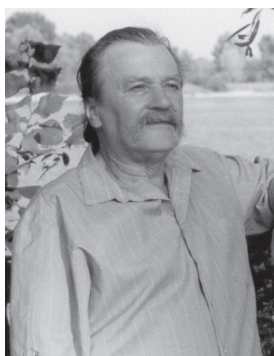
Вагони першої кляси – червоні, другої – зелені.

Досі Туреччина була держава другої кляси, мавши зелений прапор пророка. Тепер вона намагається перейти до першої кляси, і прапор у неї – червоний. Залишився білий півмісяць, що визирає з червоного тла. Але чи надовго?

Щиро бажаю молодій Туреччині швидше їхати першою клясою.

Дмитро ЧИСТЯК

ВИСОКА І ЧИСТА ЗОРЯ ДМИТРА ЧЕРЕДНИЧЕНКА

Цього року останнього листопадового дня святкує 80-літній ювілей наш дивовижний Дмитро Семенович Чередниченко – видатний український поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, педагог і громадський діяч, людина всесвітня і просто-таки по-ренесансному титанічна. Він – із плеяди тих небагатьох державницьких мужів, які ще замолоду, в пору шістдесятницької революції, запряглися увесь вік працювати для розвитку нашої культури та для збагачення її кращими набутками культури світової.

Дмитра Чередниченка має знати кожна українська дитина. Як автора циклу шкільних букварів і читанок «Материнка», «Ластівка», «Біла хата», «Писанка» й «Зелена неділя» (Вид-во «Освіта», 1992–1993) та «Соколик» (Вид-во «Богдан», 2014), або ж як упорядника

третинної хрестоматії для дошкільнят «Український садочок» (Вид-во «Смолоскип», 1997)... Або ще – як автора підручників «Дитяча зарубіжна література» для другого, третього й четвертого класів (спільно з Наталею Шост), або ж як упорядника іншого знакового тритомника – «Світ від А до Я» (спільно з Галиною Кирпою) – антології світової літератури для початкової школи, який досі не має аналогів не лише в Україні, або ще – як перекладача литовської читанки для українських дітей «Люляйко» (ці книжки нещодавно вийшли друком у тернопільському видавництві «Богдан»)... І, звичайно ж, багато хто знає цього живомовного поета й прозаїка, який опублікував понад два десятки книжок для дітей та юнацтва, з новішого – просто-таки орфічна містерія «Хлопчик Горіхове Зерня і Лісовичка» («Задруга», 2007), що здобула Премію імені Лесі Українки, збірка вибраної прози «Коник коникові – брат», яка вийшла друком у 2012-му у «Веселці», а також книжка віршів, казок, притч та оповідань «Мандри Жолудя» (у харківській «Школі», у серії «Хрестоматія школяра», 2007). Не можна оминати й копітку роботи з упорядкування кількатомної антології поетичної діаспори «Листок з вирію», з окремим томом для дітей «Журавлики» («Етнос», 2011)... За цими виданнями – багатолітній досвід учительовання на Канівщині й Васильківщині, журналістська та видавнича робота, діалектологічні й антропологічні експедиції, редагування часопису для українського шкільництва «Жива вода», а з 1992-го – безоплатне керування літературним об'єднанням «Радосинь» при Національній спілці письменників України, де дбайливий приклад Дмитра Семеновича виплекав уже понад 70 членів НСПУ...

Відзначимо, що окремими виданнями для дітей виходили переклади Дмитра Чередниченка з литовської – М. Вайнілайтіса («Мій янтарик», у «Веселці», 1980) та Ю. Някрошюса («Чотири слова», у «Веселці», 1990), з чеської – А. Сантарової («Од вівторка до суботи», в «Молоді», 1966), з російської – М. Гончарова («Кораблики», у «Веселці», 1979) і В. Берестова («Де чаєчка живе?», у «Веселці», 1983; «Веселе літо», у вид-ві «Махаон-Україна», 2008). Широку популярність здобули збірки «Словацькі народні казки» («Веселка», 1982 і 1990 рр.) та скарбниця литовського казкового фольклору «Чарівний перстень» («Юніверс», 2007). З новіших видань маємо звернути увагу на переклади тетралогії В. Рачицкаса «Пригоди кап-

чика» («Теза», 2007), литовського Сент-Екзюпері В. Ландсбергіса «Мишка Зіга» («Грані-Т», 2009) та «Любов коня Домінікаса» («Грані-Т», 2011), а також на «Пригоди та походеньки Барда» Й. Авіжюса («Видавництво Старого Лева», 2009). Вочевидь, чимало перекладених, але не виданих рукописів ще «поглядають на море» з письменницького столу...

Звичайно, писати для дітей – важче й відповідальніше, аніж для дорослих, і саме тому ряснота вивершеного Дмитром Чередниченком вражає. А втім, він також переклав цілу бібліотеку видатних «серйозних» зарубіжних письменників. Знаковим явищем українського перекладацтва стало відтворення поеми класика литовської літератури К. Донелайтіса «Літа» («Дніпро», 1990), вшановане Премією ім. М. Рильського. Не менш етапною вважаємо упорядковану у «Дніпрі» спільно з М. Карчяускасом «Антологію литовської поезії» (1985) чи видання «Чюрльонісів шлях» («Етнос», 1996), або ж роман про боротьбу за незалежність Литви «Повстанці» В. Міколайтіса-Путінаса («Юніверс», 2005). Увагу читачів також привернули видання роману В. Ю. Бубніса «Час долі» («Дніпро», 1986), п'єси «Геркус Мантас» Ю. Грушаса («Задруга», 2002), вибрані поезії Ю. Марцінкявічюса («Дніпро», 1981), А. Малдоніса «Бурштин і троянди» («Радянський письменник», 1984), М. Мартінайтіса «У світлі серця» («Молодь», 1985) та інші переклади. Досі чекають на видання «Спогади про Чюрльоніса» Я. Чюрльоніте, «Кукутісові балади» М. Мартінайтіса, а також понад 400-сторінкова авторська антологія литовської поезії...

Цілком природно, що перекладацька Одісея Дмитра Чередниченка вимагала безперестанного поглиблення знань з історії та культури європейських та східних народів (адже перекладає письменник також із білоруської, польської, словацької, чеської, монгольської та російської), і, звичайно ж, космосу українського (зокрема й діаспорного). Тому з-під пера письменника вийшли розвідки про П. Чубинського (однойменна монографія, вийшла друком у київському видавництві «Альтернативи» у 2005 р.), С. Васильченка, В. Симоненка, В. Сухомлинського, К. Стеценка, Леоніда Полтаву, Ганну Черінь, О. Кобця, рід Симиренків та багатьох інших українських і литовських письменників, художників, педагогів, про українсько-литовські літературні взаємини. А ще ж цей письменник – талановитий художник і фотохудожник, власник одного з найцікавіших фотолітописів, що зафіксував понад півстоліття українського культурного життя...

Не можна оминати самовіддану працю Дмитра Чередниченка на чолі Творчого об'єднання перекладачів Спільки письменників України, до бюро якого з його ініціативи увійшли знані та гнані Г. Кочур і М. Лукаш (яких згодом було поновлено у Спільці саме за клопотанням Об'єднання) і в творчих вечорах якого (зокрема у «Діалогах літератур» із усіма республіками колишнього Союзу) брали участь видатні гранослови та колись молоді таланти, а нині вже відомі письменники. Принциповою була майже двадцятирічна робота Дмитра Чередниченка на чолі Комітету з присудження літературної премії ім. М. Рильського в галузі художнього перекладу. Чимало робить наш культурний Посол у Литві для поширення української культури у балтійських країнах. Власне, Литва вже давно вшанувала письменника Лицарським хрестом «За заслуги перед Литвою» та Орденем Великого князя Гедімінаса, а цього року також поважною Міжнародною перекладацькою премією імені Святого Ієроніма «за внесок у розвиток литовської літератури за кордоном». А як відзначила його письменницький подвиг Україна й зокрема Національна спілка письменників України у ці ювілейні дні?..

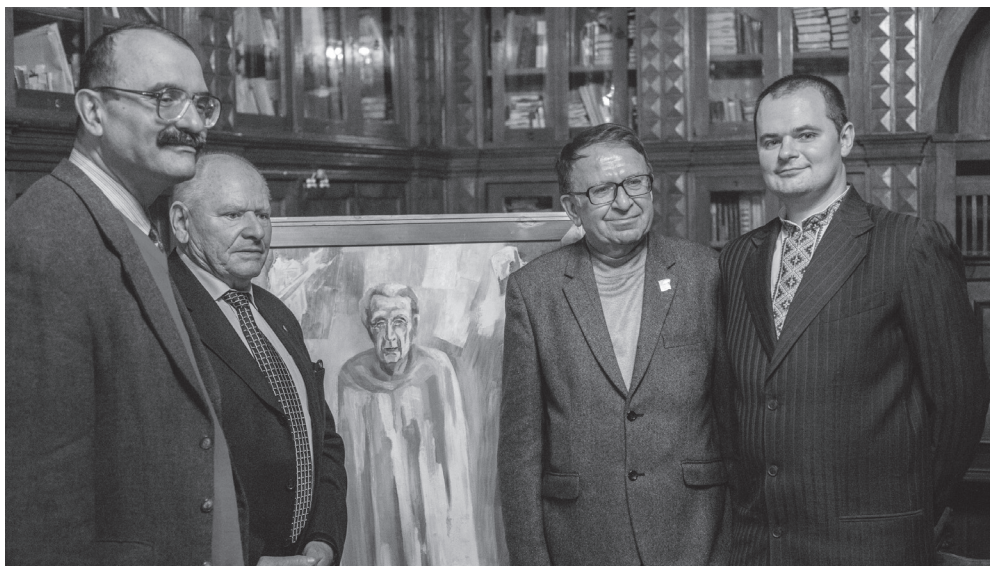
А втім, не задля нагород працює стільки літ в українській культурі її славний син Дмитро Чередниченко, адже Любов до Матері, до Землі, до Слова, до Людини для нього – не якісь абстрактні поняття; він живе і творить за сродною працею в часи темні й тривожні, і завдяки малесенькій щопті таких, як він, одного дня у нас може благословитися на світ. І в тому світанковому проблиску, що згодом заясніє великодньо, буде палати чиста і висока, і – скільки буде Україна – негасуща зоря мого мудрого Вчителя, Дмитра Семеновича Чередниченка...

ІЗ ПОГЛЯДУ РЕЦЕНЗЕНТА

Максим СТРИХА,
*доктор фізико-математичних наук,
заступник міністра освіти і науки України*

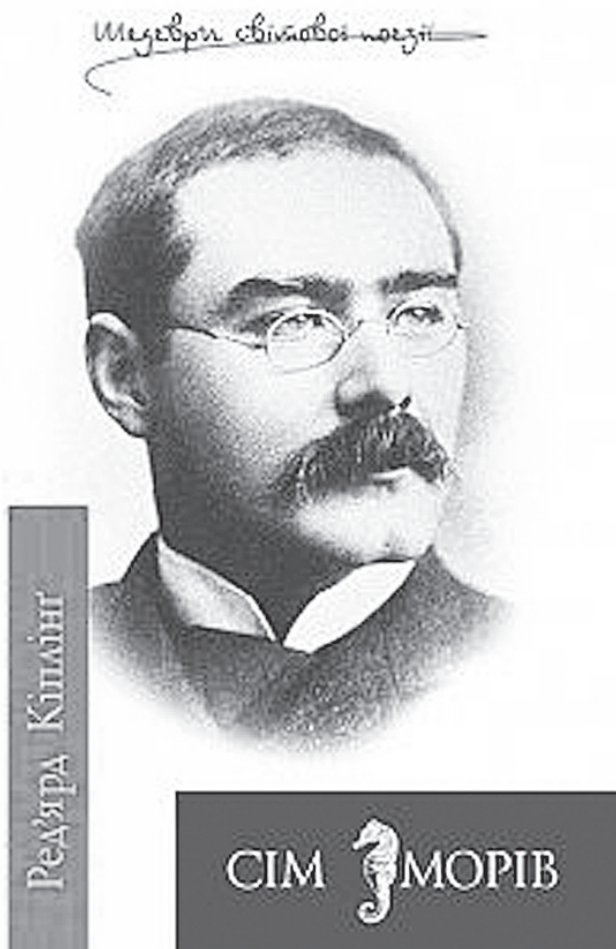
ПОЕТ РЕДЬЯРД КІПЛІНГ: ЗНАЙОМСТВО ТРИВАЄ

[Дж.Р. Кіплінг «Сім морів: поетичні твори», упорядник – Володимир Чернишенко. Тернопіль. – Навчальна книга – Богдан. – 2016. – 480 с..]

М. Стріха, М. Жулинський, В. Ткаченко, Т. Шмігер

Доля Кіплінга-поета химерно поєднала славу і визнання (їхнім виявом стала не тільки перша «англійська» Нобелівська премія з літератури 1907 року, але й небачені тиражі й численні перевидання поетичних збірок) із прижиттєвим напівзабуттям, коли «високочолі» поети-модерністи з їхніми ускладненими текстами «для обраних» відсахнулися від «залізного Редьярда», який не зраджував ані своїх консервативних політичних поглядів, ані манери поетичного письма, розрахованої на спілкування з мільйонами. Тож вірші Кіплінга (на рівні мистецтва, а не ідеології) мусили заново перевідкривати вже посмерт-

но для самого автора ті, хто ганив їх за поетового життя.

Ще гірше причепливий ярлик «барда імперіалізму» позначився на літературній долі Кіплінга в підрадянській Україні. Тут дозволено було перекладати тільки дитячі казки й оповідання з «Книги джунглів» (і дуже зрідка – новели). Романи, подорожні нариси й «дорослі» вірші письменника (які вряди-годи таки виходили в російських перекладах) апріорно не мали жодних шансів з'явитися українською аж до часів горбачовської «перебудови» (діяв відомий принцип: коли в Москві стрижуть нігті, в Києві відрізають пальці). Тому перша більш-менш презентативна добірка Кіплінгових поезій з'явилася у «Всесвіті» тільки в 1989-му.

Тож протягом останніх років наші перекладачі наче намагаються надолу-

жити згаяне. І роль головного популяризатора Кіплінга в Україні з успіхом перебирає на себе молодий учений-біохімік Володимир Чернишенко, автор не лише десятка перекладених і упорядкованих книг поезій та прози славетного англійця, але й ініціатор численних пов'язаних з його іменем акцій – фестивалів, конкурсів, і навіть першої наукової кіплінгівської конференції.

Саме Володимир Чернишенко упорядкував для видавництва «Богдан» першу книгу віршів Кіплінга українською мовою «Межичасся» (2009), до якої ввійшли роботи різних перекладачів, виконані починаючи з 1936 року. Як виявилось, упродовж минулих шести років назбирався матеріал на ще одну книгу перекладів, яка щойно побачила світ у тому ж таки видавництві «Навчальна книга – Богдан» під назвою «Сім морів». [Дж.Р. Кіплінг «Сім морів: поетичні твори», упорядник – Володимир Чернишенко. Тернопіль. – Навчальна книга – Богдан. – 2016. – 480 с.]

Отже, ці роки стали по-справжньому переламними – і для України (яка пережила Революцію Гідності і перші два роки російсько-української війни), і для української

літературної кіплінгіани, яка не лише збагатилася багатьма непересічними здобутками, але й вийшла за вузьке коло традиційних читачів поетичних збірок. Не випадково пісня фронт-мена гурту «Тінь Сонця» Сергія Василюка «Хлопчина не зухвалий», написана на слова перекладу Володимира Чернишенка з Кіплінга, стала неформальним гімном українських волонтерів:

Накричишся вдосталь «Слава», відспіваєш «Хай живе!»,
Повоюєш на словах – і на обід.
Друже, кинь-но до кашкета бодай трішечки лаве
Для людини, що у формі йде на схід.
Він – хлопчина не зухвалий, він не янгол, та однак,
У нас іншого такого більш немає.
Він рушає воювати, адже вирішив він так,
А удома ж його скільки справ чекає!
Шев-чук, кухар-чук, королівський син –
Вже їх сотня тисяч зухів, щоб на фронт іти,
Щоб служити батьківщині,
(А ми їм служить повинні)
Гей, кашкет іде по колу, лиш плати-ти-ти...

Дарма, що в оригіналі лунає не «Слава!» і «Хай живе!», а «Rule Britannia» і «God save the Queen», а герої рушають не на схід, на Донбас, а на південь, до Африки. Застосований перекладачем прийом, що називається в перекладознавстві «доместикацією», має цілковите право на існування, і саме такий переклад співали в нас під російськими кулями (не знаючи часто ані імені автора, ані прізвища перекладача). Саме в такому варіанті Кіплінг (нагадаємо: свою Нобелівську він отримав за «мужній стиль у літературі») став явищем української масової культури воєнного часу.

Якщо в «Межичассі» зібрано роботи перекладачів різних поколінь (відкривають список Михайло Рудницький, Дмитро Паламарчук, Євген Сверстюк, Василь Стус), то в «Семи морях» представлена переважно молодь, на тлі якої сам Володимир Чернишенко здається безумовним метром. Більшість імен тут нічого не говорять навіть тим, хто стежить за цими іменами в нашому поетичному перекладі. Однак вміщені тексти засвідчують: розмови про те, що цей поетичний переклад закінчився, щонайменше передчасні. Кращі з текстів підкуповують свіжістю і розкутістю. Але водночас і показують: нашим молодим перекладачам ще слід ретельно вчитися ремесла.

Це демонструє вже найперший текст книги у перекладі Галини Михайловської, у якому двадцятирічний Кіплінг ставить властиве юному вікові глобальне питання:

Людей вже не один мільйон.
Одне Мене бентежить (й вас):
Коли Ми з Вами помремо,
Що з ними станеться без Нас?

Звісно, прикро, що в українському тексті втрачено важливу для Кіплінга деталь: він з властивою йому точністю вказує, що людей на Землі вже дванадцять сотень мільйонів (або ж по-нашому – 1,2 мільярда). Проте в цілому головну думку передано адекватно, і навіть невластива для Кіплінга неточна рима (мільйон – помремо) не надто псує враження.

На загал адекватно, з незаперечними блискітками поетичного хисту, передано й завершення, де поет сам відповідає на своє питання (використовуючи схему римування дуже модного тоді Хайамового «Рубаяту» в англійському перекладі Едварда Фіцджеральда):

Разючий вітер, куля навмання,
Ковток води, раптовий шал коня –
І доповідач змовкне на півслові,
Вахляр завмре, і згасне світло дня.

Відставка неминуче настає.
Найнезамінніші! Повірте, так і є:
Сто кандидатів явить день прийдешній
На Ваше місце. Також на Мос.

Перекладачка точно відтворює і перехід автора від чотиристопового «баладника» на початку й до урочистого п'ятистопового ямба чотиривіршів наприкінці. Але підстав використати ще й шестистоповий рядок («Найнезамінніші! Повірте, так і є») – у неї насправді не було.

У наступному перекладі Галина Михайловська також виявляє чимало винахідливості. Щоправда, допомагає їй і те, що ім'я первісного мисливця в оригіналі «Dowb» ідеально передається українським значущим «Довб». І навіть коли трапляються три рядки на одну риму:

Ere they hewed the Sphinx's visage
Favoritism governed kissage,
Even as it does in this age, –

перекладачка відтворює їх змістовно цілком пристойно:

Звичай давній не змінився:
Із часів тесання Сфінкса
Заправляє всім кумівство.

А ось якість цих рим (на місці, де в оригіналі бездоганно точно тричі відлунює «-age») задовільною назвати не можна.

Однак часом молодим перекладачам щастить адекватно відтворити й кіплінгівську пружність та чіткість. Як-от Дмитрові Семчишину у вірші «Сини Марти»:

Синам Марії незнана печаль, кращий жереб дістався їм,
А Марти Сини спадкують жаль і мають тривогу в серці своїм.
І що Марта волю дала почуттям і Богу сказала негарних слів,
Мусять служити Марії Синам її Сини до кінця своїх днів.

Це їх турбота у ночі й дні, щоб їжа й комфорт далися взнаки,
Щоб справно ходили всі шестірні, щоб лунко клацали всі замки.
Це їх турбота про рух коліс, турбота про поїзд і про пором,
Перевезення всіх валіз, Синів Марії з їхнім добром.

У кожному разі, кращі переклади вже названих Галини Михайловської і Дмитра Семчишина, а також Тараса В'єнца, Зоряни Лісевич, Оксани Самари, Надії Хаєцької, Олени Галицької, Ольги Смольницької, Віктора Марача, Наталі Костушевич, Валерії Олондарь, Олени Балери, Михайла Нізовцева (переважну більшість цих імен автор рецензії побачив уперше!) не лише в цілому адекватно відтворюють поетику Кіплінга, а й здатні принести щиру насолоду нашим шанувальникам поезії.

У «Межичасі» було зібрано 11 версій найвідомішого вірша Кіплінга «If». У цій книжці до них додалося ще 14. Нагадаю: для вже згаданої «всесвітньої» добірки 1989 року наш провідний перекладознавець Марина Новикова написала блискучу, глибоку й парадоксальну статтю, де було здійснено порівняльний аналіз чотирьох (Василя Стуса, Євгена Сверстюка, Марини Левіної і Максима Стріхи). То ж цікаво було б, коли б хтось із перекладознавців молодшого покоління взяв на себе труд проаналізувати сьогодні вже 25 українських паралельних версій.

Перевагою рецензованої книжки є її двомовність – читач завжди може сам зіставити переклад з англійським оригіналом. Її супроводжує передмова авторства Володимира Чернишенка, яка є фактично хронікою української кіплінгівіани останніх років, а завершують хронологія цієї кіплінгівіани (і життя самого поета), а також вичерпні, з любов'ю написані примітки.

Аби рецензія не здалася всуціль компліментарною, варто зробити й кілька зауважень. Упорядник і автор передмови стверджує: Святослав Караванський переклав «If» у 1964 році, перебуваючи в ув'язненні. Але в «Хронології» наприкінці наводить правильну дату й місце першопублікації цього перекладу: ч.7 «Всесвіту» за 1961 рік. Тоді відомий філолог саме перебував на волі в перерві між двома ув'язненнями (у друге з яких його було відправлено без жодного вироку суду, лишень за прокурорським приписом: досидіти те, що не було досиджено через начебто «неправильну» амністію). Тож хронологічно другим (після Михайла Рудницького) «If» очевидно таки переклав (в Інтинському концтаборі, на межі 1940-х і 1950-х) Дмитро Паламарчук. Караванський був уже третім (хоча, скоріш за все, не знав про наявність попередніх версій), а Стус і Сверстюк – четвертим і п'ятим.

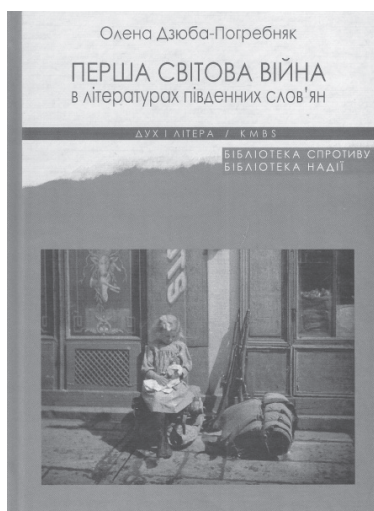
Ще одне зауваження пов'язане з тим, що дуже невелике редагування часом могло б зробити деякі майже добрі переклади – майже бездоганними. А декілька текстів (уміщених, певно, з бажання дати неодмінно все) не порятувало б ніяке редагування. Не завадили б книзі й коротенькі довідки про перекладачів: адже цікаво знати, хто ступає на перекладацьку ниву сьогодні.

Та в цілому можна стверджувати: наш читач отримав (за сприяння британського Кіплінгівського товариства) цікаву й вартісну книгу. А українці долучилися таким чином до кола націй, які гідно вшанували 150-річчя поета, чий вірші надовго пережили опівану ним Британську Імперію.

Марія СЕМАШИНА

«ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ»

*[Рецензія на книжку: Олена Дзюба-Погребняк.
Перша світова війна в літературах південних слов'ян. –
К. : Дух і Літера, 2014. – 496 с.]*

Книжка Олени Дзюби-Погребняк про Першу світову війну в літературах південних слов'ян надзвичайно актуальна для сучасного українського контексту. По-перше, тому, що це дослідження великою мірою присвячене дискурсам про війну, котрі обстоюють її доконечну необхідність і стверджують принципову інакшість, нелюдськість ворога. У центрі уваги опиняється робота пропагандистської машини, суспільної думки, що її обслуговує, та протидія інтелектуалів, письменників, які показують двозначність і хиткість ідеологічних побудов і підтримуваних ними позицій свій-чужий. У ситуації збройного конфлікту на Сході й інформаційної війни таке дослідження допомагає зрозуміти механіку цього другого, символічного протистояння, і критичніше ставитися як до протилежної, так і до власної позиції в ньому. З іншого боку, дослідження Дзюби-Погребняк пропрацьовує білі плями української культурної ма-

пи, адже в пострадянському інформаційному просторі текстів і дискурсів про Першу світову помітно бракує. Водночас вони є центральними для європейської культурної пам'яті, і присутність Першої світової, з її безглуздя і божевільям, у суспільній свідомості необхідна, щоб урівноважити образ «священної війни» – Другої світової з її радянським двійником Великою Вітчизняною.

Авторка охоплює величезний обсяг матеріалу, поступово звужуючи коло своєї уваги, переходячи від опису загальних тенденцій до індивідуальних особливостей стилю конкретних авторів. Перша частина окреслює місце Першої світової в європейській культурі, у західноєвропейських і південнослов'янських літературах. У другій частині авторка подає огляд хорватської, сербської та словенської літературної періодики й драматургії в роки війни й зосереджується на конкретних ключових темах югослов'янської воєнної літератури: образі Іншого, албанському «шляхові смерті» – тяжкому й трагічному відступі сербської армії 1915 року та Косовській ідеї – темі мучеництва, що багато в чому сформувала сербський суспільний дискурс про національну місію у війні. Третя частина присвячена розглядові окремих ключових авторів: Мілоша Црнянського, Мирослава Крлежі, Іво Андрича, Тіто Строцці, Исидори Секулич і Прежіхова Воранца. Нарешті, в додатках авторка показує, як тематика Першої світової відбилася в українській,

російській, чеській і словацькій літературах. Такий обсяг і різноманіття опрацьованого матеріалу є безперечною заслугою авторки, але водночас здається, що вони її стримують, змушуючи жертвувати глибиною аналізу: в огляді багатьох творів їй доводиться обмежитися переказом змісту твору й визначенням ідеологічної позиції письменника. Така праця важлива сама по собі, бо майже всі ці тексти не відомі сучасним українським читачам і читачкам, але, з іншого боку – саме тому вони заслуговують на пильнішу увагу.

Якщо докладний розбір творів визначних південнослов'янських авторів на воєнну тематику буде цікавий передовсім студент(к)ам, дослідникам і дослідницям – усім, хто цікавиться культурою регіону або цією добою в європейській історії, – то перша частина книжки промовляє до значно ширшої аудиторії. У центрі уваги тут – різні дискурси про Першу світову війну, різні позиції європейських інтелектуалів початку століття, що виправдовували й вітали або засуджували її. Гуманізм її супротивників настільки простий і зрозумілий, що здається заялженим загальником, зате аргументи прихильників виразно позначені духом часу і місця й відгомоняють у безлічі пізніших і сучасних відбиттів.

На тлі стрімкої індустріалізації, що відбулася протягом XIX століття (та не менш стрімкої й невпинної колонізації по всьому світі), злам століть виявився просякнутим страхом (чи то вже відчуттям) якоїсь невідвортної втрати – страхом виродження, спадкового божевілля, психопатології як нестримної зарази, й відповідно – мрією про очищення й віднайдення міфічної первісної людської гідності. Авторка добре показує, як лицемірне й зарегульоване буржуазне суспільство з його показним захватом перед культурою критикували і справа, і зліва, очікуючи на пришестя «варварів» – первісних, грубих, сильних, справжніших людей, здатних розтрощити цю втомлену від самої себе цивілізацію й побудувати нову, молоду і свіжу. На різний лад цей мотив про пришестя нового часу й очищення від старого повторювали, здається, ледь не всі значні суспільні й культурні рухи першої половини століття, і «Велика війна» теж уявлялася попервах як це жадане ритуальне очищення вогнем, ковток справжнього життя для спраглої західної людини, котра здавалася сама собі ув'язненою в новонародженій культурі споживання, гротескно зменшеною до розмірів картинки в модному журналі.

Із цією мрією про очищення був пов'язаний і спосіб, у який зображали ворогів: як паразитів, вошей, рознощиків зарази, а саму війну – як необхідний гігієнічний акт. У такий спосіб образ Іншого, від якого супротивники збиралися дезінфікувати Європу, було знелюднено, демонізовано (як каже авторка, «сатанізовано»). Інші дискурси презентували війну, навпаки, як боротьбу цивілізації з наступом агресивного варварства, відмовляючи ворогам у належності до європейської культури. Таке активне творення образів Іншого, як показує дослідниця, викликала гостра потреба виправдати війну на ідеологічному рівні, бо ворожі сторони надто мало відрізнялися по суті одна від одної. У літературі південнослов'янських народів, розірваних між різними державами й часто змушених воювати один з одним, цей брак реальної іншості відбився в мотиві зустрічі «братів» – впізнання свого в чужому.

Що особливо вирізняє цю літературу з-поміж інших європейських і на чому авторка раз по раз наголошує – це те, що південні слов'яни на час Першої світової не мали власної розвиненої державності, яка відповідала б реальним кордонам між ними, тому не мали й добре розробленої традиції власної воєнної літератури. Тому література, що з'являлася під час війни й пізніше, відбивала відчуття розгубленості, котре викликав у солдатів із селян обов'язок воювати за чужу ім Австро-Угорську монархію, де їм до того ж не так уже й добре велося. Тому й саботаж у слов'янських полках не був рідкістю, а офіцери ставилися до вояків-слов'ян як до природжених зрадників. Зіткненню слов'янського селянства з війною присвячені зокрема цикл новел Мирослава Крлежі «Хорватський бог

Марс» і роман словенського письменника Прежіхова Воранца «Добердоб», які Дзюба-Погребняк докладно розбирає. Цей сюжет про зіткнення літератури з народом можна вважати для книжки центральним, і його центральність зумовлює як її переваги (адже загалом це цікава й актуальна тема), так і вади: дослідниця змушена раз по раз користуватися застарілою «радянською» мовою, висвітлюючи це питання – здається, ми так і не виробили для аналізу зв'язки суспільства й літератури мови, що не відгонила б радянським літературознавством.

У другій частині своєї праці авторка описує літературне життя в Сербії, Хорватії та Словенії у воєнний час загалом. Можливо, найцікавіша деталь цього періоду – раптова повинь аматорських патріотичних віршів і анекдотів із воєнного життя, що захлиснула літературні журнали. Інша характерна риса воєнної літератури й дискурсу про неї – уявлення, що війна розкриває якусь глибшу правду про життя: надає йому сенсу та слугує антидотом від фальшу звичайної «мирної» літератури, де припустимо «гратися з солодкими словами» (с. 157). Ця віра в якийсь глибший сенс воєнної літератури, у те, що війна слугує для мистецтва джерелом якоїсь втраченої справжності, іронічно відлунує у словах апологетів війни, котрі авторка наводила на початку книжки: мирне життя зманіжене й ілюзорне, натомість війна надає можливості для віднайдення справжніх себе та для народного єднання. Схожого звучання набуває й поширений сюжет про повернення до мирного «тилового» життя з його дріб'язковістю, що видається героям огидною проти голої реальності окопів.

Уже згадане народне єднання – ще одна подібна принада воєнного часу: тема «література й війна» неодмінно тягне за собою (приховує в собі) завжди проблематичну для молодих націй тему зв'язку інтелігенції з народом (чи «народом»), питання про завдання й відповідальність інтелігенції перед ним. Як показує дослідниця, у передвоєнній Сербії відповіддю на це питання виявився національний ідеал мучеництва, пов'язаний із Косівською битвою з турками 1389 р., коли, за легендою, сербське військо обрало Царство Небесне над життям й перемогою. До початку ХХ ст. ця легенда викарбувалася в національний культ смерті, жертви й помсти. Серед сербської молоді панувало уявлення, що духовного оновлення народу, а з ним і цілої Європи, можна досягти через своєрідне мучеництво у війні. Із цією ідеєю мучеництва, що має принести жадане національне відродження, тісно пов'язана й поширена в європейській воєнній літературі тема молодості й молоді, ідеалізму й розчарування. Це, за словами сербського драматурга Александра Ілича, «молодість, для якої честь, люди, любов та істина були сенсом життя і яка без вини була покарана втратою цього всього, осоромлена життям» (с. 191). Образи екзальтованих студентів, що йшли на війну добровольцями, стикаються з образами рекрутів із селян, місцевого населення, що опинилося в заручниках чужих геополітичних, як заведено казати зараз, амбіцій (приміром, описові біди й місцевого населення, й армії, що нібито вирішує його долю, присвячено драму Мирослава Крлежі «Галичина»). (Можна додати, що саме тут, на перетині тем проблематичного зв'язку інтелігенції з народом і війни як усенародного акту страждання й очищення, не зайвими були б міркування про націоналізм та історію постання модерних націй: як кувалася ця вимога єдності інтелектуальності еліти й народу і чому вона була настільки гострою для сербів, хорватів і словенців на початку ХХ ст.). З іншого боку, суто інтелігентські переживання, типові для покоління європейської молоді, що пройшла війну, описано у сповідальному експериментальному романі «Щоденник про Чарноєвича» Мілоша Црнянського. Тут у центрі уваги опиняється внутрішній світ людини – втома, розчарування й самота, що напосідають на неї.

Чи не найцікавішим для мене особисто був аналіз формальних характеристик і повторюваних мотивів, що переходять із твору до твору, і прикро, що авторка не змогла приділити більше уваги цим питанням – зокрема зв'язкові між формальними засобами, що їх обирають автори, змістом творів та їхнім історичним контекстом. Як показує дослідниця, однією з характерних рис літератури про війну стають притчевість і алегоричність, використання узагальнених типів у драматургії – так, наче саме для осмислення хаотичної реальності виявляються потрібними символи й узагальнення, що ніби вже самі по собі слугують для впорядкування різноманітного й контрастного життєвого матеріалу. Приміром, одним із таких символів стала Галичина, осмислена як простір страждання. У драматургії Тіто Строцці та прозі Мілоша Црнянського ця алегоричність поєднано з експресіоністичною технікою та гротеском, котрі, навпаки, підкреслюють хаотичність і божевілля описуваної реальності. Інші прикмети часу – захоплення містикою, візіонерство, опрацювання тематики душевної хвороби; серед повторюваних мотивів – трагічна роздвоєність і двійництво, самогубство, богоборство, амнезія й віднайдіння пам'яті (тут можна також навести список І. Прегеля, який цитує дослідниця: «божевілля, сліпий вояк, таємниця останніх невимовлених слів, Голгофа людства, вбивці – Каїн, дезертирство, фараон, король Матіяж, пантеїзм, сотник-смерть, Великодня неділя, мир, Одиссей, пророцтва, більшовизм, проституція та ін.» (с. 82)). Це, як нескладно помітити, мотиви, характерні не лише для південнослов'янських творів про війну, а й для європейського модернізму загалом. І питання, яке закономірно виникає тут, – чи відрізнялося опрацювання цих тем у сербській, хорватській і словенській військовій літературі від загальноєвропейської художньої практики – і якщо так, то чим саме?

У додатку авторка подає загальний огляд української й російської військових літератур. Українську літературу того часу з південнослов'янськими споріднює передусім те, що вона теж належала недержавній нації, змушеній у цій війні воювати за чужі інтереси. Тут цікаві насамперед перепади й переходи суспільної думки, відбиті в літературі: від прагнення довести свою лояльність російському чи австро-угорському урядам до сподівання, що війна, попри весь свій руйнівний вплив, попри «сумерк цивілізації й культури», за висловом В. Левинського (с. 393), відкриє нарешті шлях до національної незалежності. Українська література про Першу світову – це передовсім повість-поема Осипа Турянського «Поза межами болю» про албанський «шлях смерті» – відступ сербської армії, а також тексти Тодося Осьмачки, Степана Васильченка, Богдана Лепкого, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника, Катерини Гриневичевої, Юрія Федьковича, історія стрілецтва у прозі Романа Купчинського й Олеся Бабія.

Книжка Олени Дзюби-Погребняк, з її детальністю й багатющим фактичним матеріалом, відкриває важливу й мало опрацьовану, мало закорінену в українському суспільному дискурсі тему. Тема ця видається настільки новою, що ще потребує вироблення нової мови, придатної для розмови про війну й літературу, війну в літературі й літературу на війні. Залишається тільки сподіватися, що згодом з'являтимуться й інші подібні дослідження, що конкретизуватимуть, прискіпливо й докладно розглядатимуть окремі аспекти цієї справді неосяжної теми – Першої світової війни в літературі й культурі слов'янських народів.

Володимир СКРИНЧЕНКО ДОЛЯ МУЗИКАНТА

*Доля поставилася до нього безжалісно...
З життя пішов він у самому розквіті творчих сил –
всього 48 років судилося йому прожити!
25 серпня цього року видатному піаністу
Сергію Скринченку мало виповнитися
сімдесят п'ять років...*

Ім'я цієї людини назавжди вкарбоване золотими літерами в історію українського мистецтва. У музичній пресі 80-х він згадується як один із найталановитіших піаністів України (див. Музыченко О. «Концертное обозрение: Киев, сезон 1983/84 года» // «Советская музыка». – 1984. – № 12. – С. 70–76). Високу оцінку творчості видатного музиканта дав професор Дмитро Башкиров, народний артист Росії: «Він справжній лицар музики, Музикант, котрий ніколи нікого не розштовхував... ліктями... Його мистецтво живе, що, на жаль, є великою рідкістю на сучасній естраді».

На жаль, понад чверть століття немає його з нами...

Про нелегкий шлях у мистецтво майбутнього піаніста згадує професор Михайло Степаненко, який навчався разом із Сергієм у музичній школі ім. М.В.

Лисенка: «Жив у нестатках... Дитинство пройшло в окупаційному Києві... Талановита людина – чудовий слух, чудові музичні здібності... Чим дитина після війни мала допомогти родині? Грав на акордеоні по піонерських таборах, де заробляв гроші для своєї родини. В той же час для нього музика була всім...»

Студентом консерваторії Сергій Скринченко став ще до закінчення школи. Саме тоді відбулася подія, що позначилася на всьому подальшому житті Сергія. Про це говорять: випадок, доля. Для творчого шляху артиста найважливішою віхою стала зустріч із Володимиром Нільсеном, професором ленінградської консерваторії. «Хто вплинув на мене? Звичайно ж, Нільсен, Нільсен, Нільсен! Це якась магія. Це сума мистецьких переконань, що миттєво стали моїми... беззаперечно і назавжди...»

Роки наполегливої праці перетворили феноменально обдарованого юнака на справжнього майстра, митця із безмежними горизонтами виконавських можливостей. І у квітні 1960-го на міжреспубліканському конкурсі піаністів у Львові Сергій, ще студент II курсу консерваторії, отримує першу премію.

Ось так, у 20 років, Сергій Скринченко увійшов до еліти української музики.

Успіху його виступів сприяв ще й рідкісний артистизм піаніста. Усі, кому пощастило побачити Сергія Скринченка на сцені, неодмінно зазначали прекрасний піанізм, уміння спілкуватися з аудиторією та високий художній смак. Майже з перших хвилин піаніст захоплював зал силою свого таланту, і кожен розумів, що на сцені відбувається дещо визначне. Дедалі його виконавський стиль набував довшої форми завдяки поглибленій роботі над колосальною кількістю музичних творів.

Згодом мистецтво піаніста стає відомим у Швеції і Данії, Ісландії й Шотландії та Німеччині.

Найяскравіше, на думку фахівців, виявився високий рівень піаністичної майстерності Сергія Скринченка у виконанні «Гольдберг-варіацій» Й.С. Баха. Цей шедевр світового клавіру Йоганна Себастьяна, написаний ним для клавесина (з двома клавіатурами), ставить перед піаністом неймовірні перешкоди. Серед небагатьох виконавців – піаніст-віртуоз Глен Гульд. Але Сергій Скринченко з успіхом розв'язав усі піаністичні проблеми, «...зумів відтворити інтонаційне багатство мелодики твору, метроритмічну різноманітність, тонке мереживо прикрас», за твердженням народного артиста України Олега Криштальського (див. «Історико-монографічні концерти» // «Вільна Україна». – 1974. – № 231. – С. 4). Гра Сергія Скринченка в Лейпцигу, у Вищій школі музики імені Ф. Мендельсона-Бартольді буквально приголомшила вибагливу німецьку професуру і дала піаністу дорогоцінну нагороду – медаль Й.С. Баха.

Стверджують, що виконання Гольдберг-варіацій було однією з вершин творчості Сергія Скринченка. Але скільки у нього було цих вершин?

Справа в тому, що у цього піаніста був унікальний, просто фантастичний за обсягом репертуар! «...Неможливо перерахувати все те, що він грав, – згадував професор Нільсен, – мабуть, простіше було б назвати те, що він не грав.... Він був справжнім музикантом-художником...» Ось, наприклад, у сезоні 1974–1975 років він зіграв цикл монографічних концертів, що складався із 10 програм, і охоплював кілька століть від музичного бароко до творів сучасних майстрів. Причому, звертаючись до доробку визнаних класиків, він виконував не окремі п'єси, а сольні програми, що давало можливість простежити творчість того чи іншого автора у розвитку. Музикант, який зміг втілити такий задум, безумовно, – явище унікальне! У переліку імен варто назвати хоча б Баха, Моцарта, Шопена, Ліста, Мусоргського та Чайковського.

Неодноразово критика відзначала самотність інтерпретації української музики у виконанні Сергія Скринченка. На його афішах – Прелюдії Ревуцького, Соната і Варіації Кирейка, «Картини російських живописців» І. Шамо, Прелюдії і fugи Скорика, твори Сільванського, Іщенка, Степаненка. І все ж, незважаючи на такий широкий репертуарний діапазон, найбільше вабила його музика романтиків. Зворушлива натхненність і трагедійний підтекст відчувалися в інтерпретації Шопена й Шуберта, Шумана і Брамса.

На думку фахівців, 80-ті рр. набули для Сергія Скринченка епохального значення: його мистецтво, виконавська майстерність вийшли на якісно новий рівень. Його концерти проходили з неймовірним успіхом, як і той, що відбувся 13 жовтня 1988 року в Колонному залі ім. М.В. Лисенка.

Але ніхто й думки не мав, що цей концерт останній...

Не відтворити вже дивовижний світ концертів Сергія Скринченка. Назавжди чимало втрачено з його виконавської спадщини, бо професійного запису його концертів 80-х років так ніхто й не виконав. Проте досить значний доробок усе ж існує. Гідним пам'ятником піаністу було б видання альбома компакт-дисків на основі записів, розшуканих у фондах Українського радіо. Сюди могли б увійти «Гольдберг-варіації» Баха, «Дитячий альбом» Чайковського, «Дитячі сцени» та «Альбом для юнацтва» Шумана, «Сюїта» Генделя, дві фантазії Телемана, фортепіанні твори Степаненка, Шамо та інші записи, виконані свого часу відомим майстром звукорежисури Українського радіо Л.А. Більчинським (всього близько 5 годин звучання).

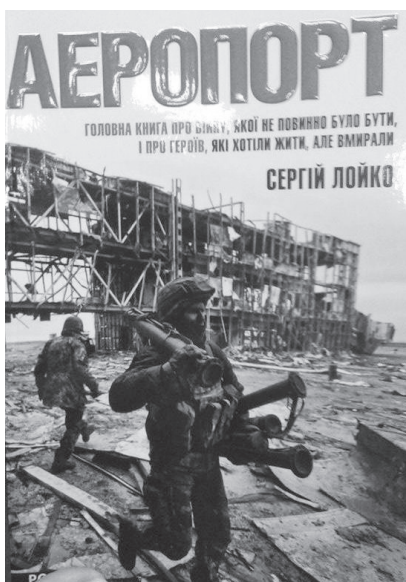
Мистецтво Сергія Скринченка ще потребує свого дослідження, передусім в історико-теоретичному контексті. Напевно, допомогли б у цій справі архіви піаніста, спогади друзів, колег, учнів, яких, на жаль, стає дедалі менше.

...Його не спокушували принади легкого успіху. Він був відданий своїм творчим ідеалам та понад усе своє недовге життя прагнув до правди у мистецтві. Мабуть, пам'ятав слова Чехова, його заклик до колег із творчого цеху: «Можна збрехати у коханні, політиці, медицині, ... можна ввести в оману людей та й самого Господа Бога, але в мистецтві обдурити неможливо!»

З МІСЦЯ ПОДІЙ

Світлана КУЧЕРЯВЕНКО

«УКРАЇНА – ЦЕ ПРАВДА. А Я НА БОЦІ ПРАВДИ»

3 вересня в Українському домі відбулась презентація роману С.Лойка «Аеропорт».

Серед присутніх були кореспонденти головних українських телеканалів, численні журналісти, редактори медіа-агенцій. У заповненому залі разом з киянами та гостями міста було багато військових, люди стояли в проходах, сиділи на сходах.

Презентація розпочалась демонстрацією емоційного буктрейлера з авторськими фото С.Лойка і піснею «Ой, чий то кінь стоїть..» у проникливому виконанні С.Вакарчука та гурту «Океан Ельзи». С.Лойко попросив вшанувати хвилиною мовчання пам'ять загиблих на російсько-українській війні. Потім автор запропонував прослухати два фрагменти з роману «Аеропорт» і зачитав їх.

Слухаючи перший уривок, всі поринули в тяжкі моменти оборони Донецького аеропорту, познайомилися з легендарними кіборгами.

Другий епізод, який вибрав автор, став несподіванкою. Це була історія росіянки, жінки,

яка випадково дізналася про загибель свого сина під Донецьком. Пронизливі, кричущі рядки трагедії, яку принесла ця війна в життя людей. В кінці уривка звучать слова з книги, які немов ілюструють сучасні події: «... і вже не стало.. не лише неба, але й не стало віри і надії, – у великій безповітряній порожнечі залишився тільки маленький, у сірих змерзлих грудках, пагорб землі». Ця цитата з роману В.Гросмана «Життя і доля» стала потужним як літературним, так і загальнолюдським акцентом, який висвітлює минулий і сучасний шлях російської політики знищення власного народу й агресії щодо інших.

Після читання автор подякував за сердечну атмосферу в залі і додав: «Вибачте, що прочитав вам уривок про російську жінку. Це не чужа війна. Страждають жінки, страждаєте ви. Це війна негідників, підлоти. Цьому немає виправдання».

С.Лойко висловив також подяку учасникам Проекту Аеропорт, військовим консультантам, видавництву, всім, хто допомагав у роботі над романом і під оглушливі оплески запросив на сцену учасників оборони ДАПу, героїчних кіборгів. Практично всі вони стали прототипами героїв роману.

«Вражає те, що західний журналіст так глибоко проникся трагічними подіями в Україні. Це робить йому честь! Дуже проникливим був уривок з роману про матір

російського солдата, який прекрасно прочитав автор. Вдалий перегук з прозою В.Гросмана. Шкода, що ніхто з наших діячів культури, кінематографістів, літераторів не зацікавився цією подією. Із великим інтересом буду читати цей роман», – поділився своїми враженнями присутній на презентації І.Драч.

На організованій після презентації автограф-сесії всі присутні із словами щирої вдячності підписували книгу як у автора, так і у воїнів. Була розпочата акція «Подаруй книгу солдату» – кожний міг придбати роман «Аеропорт» для солдатів, і зі своїми побажаннями передати її на фронт.

Однією з перших це зробила дружина Президента України, М.Порошенко, яка відвідала презентацію.

Вдруге щасливу нагоду зустрітися з письменником його шанувальники і друзі мали 9 вересня у книгарні «Є». Невеликий зал був також переповнений, скрізь тихо стояли учасники презентації. За словами журналіста Ю.Бутусова: «Всі стояли і слухали як у храмі».

Після демонстрації фото С.Лойка, які він зробив на Донбасі, кілька хвилин ще продовжувала звучати мелодія української народної пісні у виконанні С.Вакарчука. Раптом письменник почав співати: «Ой, чий то кінь стоїть...» Весь зал одразу підхопив пісню. Таким зворушливим камертоном почалася друга зустріч з автором роману «Аеропорт».

Автор, як і на першій презентації в Українському домі, зачитав уривок роману. Аудиторія була приголомшена почутою історією звичайного водія із Дніпропетровська, що раптом опинився у самому пеклі боїв за селище Піски.

Усіх вразило, що американський кореспондент зміг так точно передати суть усіх подій в Україні, відчути серцем трагічність останніх двох років її історії.

Відповідаючи на запитання слухачів, С.Лойко відзначив: «Я свідомо висвітлював події війни на Донбасі з українського боку тому, що Україна це правда, а я на боці правди. Це перша спроба художнього твору, мій перший роман».

С точки зору письменника між Україною та Росією немає релігійного, міжетнічного конфлікту. На його думку: «Це штучно створений політичний конфлікт. Російський народ не ворог Україні, він одурманений офіційною пропагандою. Як тільки зміниться влада в Москві, все стане на свої місця».

Війна на Донбасі змінила й самого автора. Тільки чотири дні він був разом з бійцями в Донецькому аеропорту, але це минуло як ціле життя.

Донецький аеропорт, шедевр дизайну, гордість України, який перетворюється за короткий час на руїни, став для письменника символом війни XXI століття і спротиву агресії. В ганебному, принизливому розкладі бандитського захвату Криму, Слов'янська, Краматорська захист ДАПу поставив крапку в наших поразках. «Аеропорт – це Майдан на війні. Там теж були тільки добровольці. У цьому місці відбувалась квінтесенція епічної боротьби добра і зла, війни України за незалежність», – стверджує автор.

На думку письменника, Україна «...розриває пуповину совка. Москва і досі продовжує вважати Україну своєю коморою, своїм сортиром, машиною тощо. В Росії вже 100 років триває негативний генетичний відбір».

Ця війна абсолютно ірреальна. В Києві, Дніпропетровську звичайне мирне життя, працюють кафе, театри, на вулицях гуляють люди. А далі на схід – чорна діра».

У найважливіший момент герої роману співають «Ой, чий то кінь стоїть...». Для пись-

менника українська пісня – це «..Айвазовський, Куїнджі в музиці».

«Я свідомо писав роман-маніфест про кохання, війна – це фон того, що ми називаємо коханням. Все моє життя було підготовкою до цього роману. Весь останній час, майже 9 місяців, тільки і жив тим, що промовляв про себе всі лінії роману. А потім за 1,5 написав книгу», – розповідає автор.

Із самого початку протестів в Україні С.Лойко перебував у Києві. Його камера фіксувала всі події Майдану. Враження про революцію Гідності були втілені в матеріалах для «The Los Angeles Times», які потім отримали Пулітцерівську премію, у відвертих правдивих інтерв'ю, одне з яких, на радіо «Ехо Москвы» було заборонене в Росії.

Після початку війни на Донбасі, як військовий журналіст, він одразу поринув у роботу. Його вразили історії героїзму українських воїнів, гіркі долі росіян. За словами С.Лойка, «ця безглузда, бездумна війна перетворилася у велику.. війну, і Еверест цієї великої війни знаходився в аеропорту. Після ганебного дна – втрати Криму, Донецький аеропорт став піком героїзму українських воїнів».

Особливою для його роману стала історія матері загиблого росіянина.

Ця сюжетна лінія мала реальних прототипів. Український танкіст О.Чабан у січні цього року після одного з боїв написав відкритого листа в Росію, у місто Воронеж рідним загиблого російського військового. Тисячі людей прочитали його в мережі Фейсбук. Росіяни так і не змогли повірити в те, що їхні військові справді гинуть в Україні. С.Лойко познайомився з Олексієм Чабаном, розпитав про подробиці цієї історії.

«Російське суспільство повинно покаятися за те, що воно допустило цю війну. Сталінізм – це хронічна хвороба Росії. В останні роки в Росії було спеціально піднято з самого дна низинний, бидловатий сегмент суспільства. Саме з такого лайна й починаються всі міжетнічні конфлікти. Україна обов'язково вибереться з цієї війни з перемогою», – стверджує письменник.

З 1991 р. С.Лойко працює для «The Los Angeles Times». В своїх статтях і репортажах він охоплює кризи в різних країнах світу, зокрема в Росії та колишніх радянських республіках. У 2004 р. російською мовою була видана його перша документальна книга «Шок и трепет, войны в Ираке», яка стала регіональним бестселером. Російсько-українська війна для С.Лойка вже 25-а, після Іраку, Чечні, Афганістану.

Київське видавництво «Брайт Стар Паблішинг» видало роман «Аеропорт» російською та українською мовами (переклад Ольги Гончар). Незабаром роман буде перекладений французькою, англійською, німецькою та іспанською мовами. Є ідеї щодо екранізації твору. Одна з голлівудських компаній хоче купити права на чотири статті С.Лойка в «The Los Angeles Times», але автор переконаний, що повноцінна майбутня екранізація українських подій має бути створена саме за романом «Аеропорт». Нещодавно разом із відомим російським актором, киянином О. Горбуновим письменник видав аудіокнигу «Аеропорт». Фрагменти цієї роботи можна було послухати на «Радіо Арістократи».

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ПУ СУНЛІН

РОЗМАЛЬОВАНА ШКІРА

Оповідання

З китайської переклала Юлія Панасюк

Про автора. Пу Сунлін народився 5 червня 1640 року в Дзичуані, що у провінції Шаньдун. Пу Сунлінові предки були, ймовірно, тюркського походження і прибули до Китаю разом з монгольським військом десь усередині тринадцятого століття цього роду походило два правителі провінції Шаньдун наприкінці доби Юань (1279–1368), а 1592 року двоюрідний дід письменника склав іспит на ступінь дзіншуні (jìnshì) та служив урядником. Пан, батько письменника, зазнавши невдачі на іспитах, узявся до торгівлі. 1647 року він очолив успішну оборону села від ватаги розбишак, які спустошували сусідні містечка. Сунлін був третім з чотирьох синів. У вісімнадцять років, він склав іспит на ступінь сьоуцай (xiūcāi) і щотри

роки екзаменувався на ступінь гунши (gōngshì), але здобув його аж у сімдесятидворічному віці. Не змігши стати урядовцем, Пу Сунлін працював писарем, вчителював та писав оповідання. Більше чотирьох сотень його оповідань увійшли до збірки «Дивовижні оповідання Ляоджя». Натхненням для Пу Сунліна були байки народних оповідачів, де межа між реальним та фантастичним світом досить умовна. Героями оповідок є чарівні лисиці, привиди, студенти, урядовці, даоські екзорцисти та чудовиська. «Розмальовану шкіру» було екранізовано в Гонконзі 1993 р, та в Китаї 2008 р.»

Учений з міста Тайюань, на прізвище Ван, йшовши вулицею на світанку, помітив молоду панянку. Вона сама покvapно несла важкий згорток, а її кроки виказували глибоку втому. Ван поспіхом наздогнав дівчину, придивився й розгледів у ній красуню 16–17 літ. Почуття симпатії одразу опанувало його. Підійшовши ближче, він запитав: «Ти чому спозарання йдеш сама-самісінька?» Дівчина відповіла: «Ти просто перехожий, до того ж не зможеш розділити моєї журби, то навіщо ж питаєш?» Тоді Ван поцікавився: «Що тебе тривожить? Якщо зможу стати чимось у пригоді, неодмінно допоможу». Дівчина сумно мовила: «Мої батьки прагнуть збагачення, тому продали мене за приспанку до сім'ї одного багатія. Старша дружина виявилась палкою ревнивицею, тому зранку лаяла мене, а ввечері, лупцюючи, принижувала. Я не витримала лихої долі й втекла світ за очі». «То куди ти простуєш?» – запитав Ван.

«Хіба втікачі знають, куди тікати?» – зітхнула красуня. «Мій дім недалеко звідси, чи не завдаси собі клопоту вшанувати мене своїм візитом?» – запропонував Ван. Дівчина радо погодилась. Ван, допомагаючи нести згорток, разом з нею повернувся додому. Прийшовши, панянка оглянула все навколо і, не виявивши там жодної людини, спитала: «Де ж твої дружина й діти?» Ван відповів: «Це мій робочий кабінет». Тоді дівчина мовила: «Тут дуже гарно. Якщо пана вабить до мене, й він хоче, щоб я тут зосталася, то мусить тримати це в таємниці, нікому про це не розповідати». Ван, не зволікаючи, погодився. Того ж вечора він лишився ночувати з дівчиною. Пройшло багато часу, але ніхто так і не знав, що Ван дав їй притулок у таємній кімнаті. Пізніше він почав потроху розкривати цю справу дружині. Дружина Чен, побоюючись, що дівчина належить впливовій сім'ї, переконувала чоловіка прогнати дівча. Ван не взяв до уваги слова дружини, а все стояв на своєму.

Одного дня на міській вулиці Ван зустрів даоського монаха. Той, побачивши пана, одразу здивовано спитав: «Кого ти надібав недавно?» Ван відповів: «Нікого!» Монах мовив: «Усе твоє тіло обвите нечистим духом, а ти ще кажеш, що нікого?» Ван заперечував як лише міг. Тоді монах, зітхаючи, промовив: «Ніяк не зрозумію! Є ж на світі люди — смерть уже стоїть у них за спиною, а вони далі йдуть за оманною». Слова ченця здались Ванові дивними, і зродили сумніви щодо дівчини. У голові витало переконання: дівчина є беззаперечною красунею, як вона може виявитись злим духом? Тому він припустив, що монах лише шукав нагоди збагатитись, нібито прогнавши злі сили. Недовго по тому Ван проходив повз двері кабінету й помітив, що вони замкнені зсередини. Оскільки це йому видалося дивним, то він крізь дірку у мурі заліз у двір і побачив, що двері до будинку також зачинені. Тоді він навшпиньки підійшов до вікна, щоб крадькома поглянути, що там робиться. Чудовисько з паскудним обличчям зеленого кольору та довжелезними і гострющими, як у пилки, зубами, якраз розклало людську шкіру на ліжку і, тримаючи у руці пензлик, розмальовувало її. Пізніше, відкинувши пензлика, чудовисько підняло розмальовану шкіру, струсило її, накинуло на себе і враз перетворилося на прекрасну дівчину. Ван, побачивши таке на власні очі, налякався до смерті і, плазуючи рачки, як дикий звір, втік звідти. Він негайно кинувся шукати даоського монаха, але за тим уже й слід розтанув. Обшукавши навкруги, він натрапив на монаха аж у передмісті. Впавши на коліна, Ван благав порятунку. «Це справа не з простих. Позбутися духа, який щойно знайшов людське тіло для перевірення, мені теж не стане відваги. Тому дозволяю мені його лише прогнати», – мовив монах. Доказавши, він передав Ванові віничок-мухогін й наказав повісити його на вході до спальні. Перед тим, як розійтись, вони домовились про зустріч біля храму бога весни.

Повернувшись додому, Ван не наважився зазирнути до кабінету, тому повісив мухогін і залишився ночувати у власній спальні. Раптом посеред ночі він почув чийсь кроки за дверима. Ван так злякався, що не мав відваги підглянути, що коїться, й послав дружину. Ззовні стояла панянка, яка здалеку помітила віничок, і тому не наслідувалась зайти. Дівчина скреготала зубами й довго не рушала з місця, та врешті-решт пішла геть. Згодом все ж повернулася і люто вигукнула: «Той даоський монах хотів мене налякати. Так не піде! Невже він думав, що я зможу відпустити здобич, яку вже майже поклала до рота?» Доказавши, вона схопила віничок і роздерла його на клаптики, а потім, розтрощивши двері, кинулась до спальні. Там чудовисько вдерлось до ліжка Вана, роздерло його черево і, вирвавши серце, втекло

з хати. Дружина з криком заголосила. Служниця, зайшовши й посвітивши свічкою, побачила, що Ван уже мертвий, а все навколо залите кров'ю. Дружина Чен була така налякана, що боялася навіть поворухнутись, тому лише тихенько плакала.

Наступного дня на світанку Чен вирядила молодшого чоловікового брата, Ар Лана, на пошуки даоського монаха. «Я був пожалів це чудовисько, а воно ще й наважилось скоїти таку дикість?!» – розгнівано мовив той і одразу пішов за Ар Ланом до обійстя Вана. Але за чудовиськом уже й слід запав. Піднявши голову й оглянувши все навколо, монах сказав: «На щастя, воно ще не далеко втекло, — і запитав: — Чи то обійстя на південь звідси?» «То моя домівка», – відповів Ар Лан. «Злий дух зараз у твоєму домі». «Ван Ар Лана такі слова здивували, про себе він подумав, що це неможливо. Монах запитав: «Чи не заходив до тебе, часом, якийсь незнайомец?» Ар Лан відповів: «Я з самого ранку побіг до храму бога весни шукати Вас, тому не знаю, що там удома відтоді. Я збігаю попитаю». Повернувшись, він мовив: «Так і є. На світанку прийшла якась бабуся, хотіла влаштуватись служницею, моя дружина вирішила залишити її, тому зараз вона ще у мене вдома». Монах відповів: «О, це якраз те, що ми шукаємо». Опісля всі рушили до Ар Ланової домівки. Даоський монах, тримаючи дерев'яного меча, з двору голосно крикнув: «Грішна нечиста сило, віддай-но мого мухогона!» Бабуся вибігла на вулицю, збіліла від страху й одразу кинулась утікати. Монах метнувся за нею, вдарив дерев'яним мечем, і вона під ударом меча впала на землю. Людська шкіра луснула і сповзла на землю, відкриваючи гидке чудовисько, яке лежало на землі і вищало, як поросся. Тоді дерев'яним мечем монах розрубав голову чудовиська, і воно перетворилось на хмару густого диму, що клубочився при землі. Далі монах дістав гарбуза, витяг з нього затичку й поставив посеред хмари диму. Зі свистом дим умить засмоктало до пляшки. Тоді монах, заткнувши гарбуза, поклав його в мішок. Усі ж підійшли роздивитися залишки розмальованої людської маски, з бровами, очима, волоссям та стопами. З шарудінням даоський монах скрутив шкіру у сувій, а тоді поклав у мішок і збирався йти.

Чен, вклякнувши і плачучи, благала ченця повернути Вана до життя. Монах пояснив, що він безсилий у такій справі. Чен ще дужче зажурилась і не могла навіть піднятись. Монах глибоко задумався, а потім сказав: «Моєї майстерності недостатньо, щоб воскрешати мертвих. Я пораджу одну людину, їй таке, напевно, вдасться. Якщо ти його попросиш, то обов'язково буде якась користь». Чен поспіхом запитала, кого їй слід шукати. – «На міському базарі живе божевільний, котрий полюбить лежати посеред багнуки. Схили перед ним голову й благай про допомогу. Якщо він знавісніє й знущатиметься з пані, то не слід гніватись». Ар Лан зрозумів, про кого йде мова, й, попросившись з монахом, разом з невісткою Чен вирушив шукати божевільного.

Діставшись місця, вони побачили жебрака, який несамовито співав. З-під його носа висіли шмарклі, а тхнуло від нього так, що неможливо було навіть підійти ближче. Чен навколішках наблизилась до нього. Жебрак засміявся: «Чи подобаюсь я тобі, красуне?» Чен розповіла про свою біду, на що жебрак, регочучи, відказав: «Будь-хто може стати твоїм чоловіком! Навіщо ж рятувати Вана?» Та Чен далі благала про допомогу. «Оце дивина! Людина вже померла, а мене ще благають рятувати їй життя. Хіба я король пекла?» – відказав божевільний і сердито вдарив Чен своєю палицею. Та покірливо стерпіла біль. На той час навколо них зібралася юрба роззяв. Тоді жебрак відхаркнув мокротиння та слину й мовив до жінки: «Скуштуй!»

Пані почервоніла і зникла, але, згадавши наставляння монаха, що їй не слід боятись приниження, з відразою на обличчі проковтнула мерзотну суміш. У її горлі мокротиння почало застигати й стало в грудях, мов жмуток клоччя. Жебрак, сміючись, знову сказав: «Красуня полюбила мене!» – і, розвернувшись, пішов, не звертаючи більше жодної уваги на Чен. Вона ж з Ар Ланом, маючи на меті далі благати жебрака, пішла за ним до храму, оглянула все навколо, але його вже там і близько не було. Їм нічого було робити, окрім як повернутися додому присоромленими й повними ненависті.

Чен упала в розпач і зневіру. У скорботі за втратою чоловіка й, жалкуючи, що вона так зганьбилася, єдине чого вона прагла – це смерті. Оскільки навколо не було нікого, хто б наважився підійти і обмити тіло чоловіка, Чен сама почала збирати нутрощі, розкидані по кімнаті. Прибираючи, вона голосно завивала. Тоді, коли вона вже просто виплакала всі сльози, і її сили були на межі, вона відчула нудоту, їй здавалось, ніби твердий згусток, що застряг у її грудях, раптом просувається до її горла і от-от вирине назовні. Вона навіть не встигла повернути голову, тому увесь вміст потрапив просто до черева Вана. Але те, що згусток раптом перетворився на людське серце, яке застукало в грудях у чоловіка, парке і гаряче, вразило Чен ще більше. Вона взялася щосили стягувати краї щілини на грудях чоловіка, а коли послаблювала затиск, зі щілини виривалося пасмо пари. Вона міцно обійняла чоловіка і відчула, що його тіло помалу теплішає. Вкривши його теплою ковдрою, вона пішла спати, а вночі, коли встала подивитися до нього, помітила, що він дихає. Наступного дня Ван повернувся до життя. Він промовив: «Усе так невиразно, немов я уві сні, тільки живіт мене болить». Поглянувши на місце рани, він помітив великий рубець, завбільшки як мідна монета. Незабаром після цього Ван видужав.

Слова оповідача: Які ж люди все-таки дурні! Видима річ, що то чудовисько, а вони вірять, що то красуня. Ба більше, вони вперто тримаються хибних переконань і йдуть за оманю. Видно, що щира порада, а беруть її за безглуздий обман. Коли чоловік закохується у чарівну красуню і ще й безоглядно слухається її, його власна дружина також може привселюдно зганьбитись. І людська чеснота, і вада отримують відплату відповідно до небесних законів; але річ у тім, що дурні ціле життя не усвідомлюють цього. Шкода!

NOTA BENE

- Микитенко Юрій. Центуріони «Всесвіту», №1-2.
Стріха Максим. «Наклепникам Росії» Пушкіна: вірш і навколо нього, №3-4.
Дроздовський Дмитро. Зуби Леніна, №5-6.
Дроздовський Дмитро. Мова Заходу і мова Сходу, №7-8.
Де Деккер Жак (Бельгія). Нині Україна перебуває на історичному роздоріжжі (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Микитенко Юрій. Книга - вічна, як любов, №11-12.

ПОЕЗІЯ

- Антологія зарубіжної поезії про війну (Карл Сандберг, Вільям Годжсон, Айзек Розенберг, Вільфред Овен, Іварт Макінтош, Лоуренс Бінйон, Джон Стрітс, Альфред Теннісон). «Пес війни» простягнув хутко руку мені. (З англ. Володимир Тимчук), №11-12.
Антологія сучасної поезії Квебеку (Деніза Дезотель, Луїза Дюпре, П'єр Уелле, Поль Шанель Малянфан). (З франц. Дмитро Чистяк), №3-4.
Б'єфно Мадлен (Бельгія). Оселя нетривка. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Бирзаков Іван (Болгарія). Мовчання часу. Вибрані вірші. (З болг. Назар Федорак), №5-6.
Ванденскрік Жак (Бельгія). Вибрані вірші. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Вутерс Ліліана (Бельгія). Щоденник писаря. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Гонгора де Луїс (Іспанія). Пам'ять про смерть і пекло. (З ісп. С. Борщевський), №7-8.
Де Ла Крус Хуана Інес (Мексика). Вибрані поезії. (З ісп. С. Борщевський), №3-4.
Джон МакКрей (Канада). На Фландрії полях. (З англ. Дмитро Дроздовський), №5-6.
Емінеску Міхай (Румунія). До 125-річчя від дня народження письменника. Вибрані поезії. (З румун. Володимир Поята), №1-2.
Жакмен Франсуа (Бельгія). Пори року. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Кіплінг Редьярд (Велика Британія). Пісня банджо... (З англ. Віктор Марач, Олена Балера, Ольга Смольницька, Валерія Олондарь, Тарас В'єнц, Володимир Чернишенко, Ганна Безугла, Людмила Анісімова, Галина Михайловська, Оксана Самара), №11-12.

- Ламберзі Вернер (Бельгія). Вибрані вірші. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Маті Філіпп (Бельгія). Вибрані вірші. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Намюр Ів (Бельгія). Вибрані вірші. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Няголова Елка (Болгарія). «Посіяла любов поміж камінням». (З болг. Тетяна Дзюба), №1-2.
Перович Сретен (Чорногорія). Коріння. (З черног. Наталія Бенедик і Олекса Довгий), №11-12.
Райян Кей (США). «Поезія — різновид грошей». (З англ. Ірина Карівець), №1-2.
Семпсон Фіона (Велика Британія). Марєво. (З англ. Юрій Буряк), №1-2.
Сміт Марк (США). Слем-вірші. (З англ. Тетяна Родіонова, Юлія Дідоха, Вікторія Алієва, Роман Андрійчук, Крістіна Горюнова), №7-8.
Хуаррос Роберто (Аргентина). Усе є розкритим оком. (З ісп. Ірина Карівець), №5-6.

ПРОЗА. ДРАМА

- Альєнде Ісабель (Чилі). Клариса. Оповідання. (З ісп. С. Борщевський), №11-12.
Бах Ричард (США). Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон. Роман. (З англ. Андрій Євса), №7-8.
Бєгларян Ашот (Вірменія). Зоряний хлопчик. Просто герої. Повісті. (Пер. Юрій Микитенко, Ніна Харчук, Дмитро Дроздовський), №7-8.
Бєрроуз Вільям (США). Оголений ланч. Фрагменти роману. (З англ. Гєник Бєляков), №5-6.
Бласбанд Філіпп (Бельгія). У підліску. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Бражник Станіслав. (Ізраїль). Час і люди. Оповідання, №7-8.
Броквіль де Юєтта (Бельгія). Гусачка над Україною. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Версхоєре Ніколь (Бельгія). Боги. Оповідання. (З франц. Іван Рябчій), №9-10.
Віллемс Поль (Бельгія). Реквієм по хлібу. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Вілсон Лоурєнс (США). Видовище, від якого холола кров. Документальне оповідання. (З англ. Андрій Євса), №5-6.
Вільмар Франсуаза (Бельгія). Забута жінка. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Во Івлін (Велика Британія). Чоловіки у війську. Фрагменти роману. (З англ. Богдан Стасюк), №1-2.
Вортон Едіт (США). Римська лихоманка. Оповідання. (З англ. Олександр Артамонов), №7-8.

- Вотье Жан-Люк (Бельгія). Поїзд. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Ганс Бендер (Німеччина). Вечірня заграва, вранішня заграва. Оповідання. (З нім. Андрій Євса), №11-12.
- Гансйорг Мартін (Німеччина). Кров на манжеті. Ольга мусить померти. Розклад руху як план убивства. Оповідання. (З нім. Анатолій Ролік), №5-6.
- Гатті Віолетта. «Garbage», або Спогади гастарбайтерки, №5-6.
- Глаузер Фрідріх (Німеччина). Допит. Оповідання. (З нім. Анатолій Ролік), №5-6.
- Емманюель Франсуа (Бельгія). Втрачений голос Марії Гавіньї. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Еспесо Херман Санчес (Іспанія). Вікно. Оповідання. (З ісп. Зоряна Казьмир), №3-4.
- Жак Де Деккер (Бельгія). Магнолія, або Теля міське й теля сільське. Драма. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Жоньйо Жан. Сліди (Бельгія). Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Кайзерлінг Едуард фон (Німеччина). Хвилі. Роман. (З нім. Іван Герасим), №1-2.
- Кінські Естер (Німеччина). Мезьохельдеш. Баттонья. Рибина. М'ясник. Готтлоб. Оповідання. (З нім. Анна Пінчук, Тетяна Власова, Аліна Онопрієнко, Олексій Оболенський, Ольга Свиріпа, Юлія Кажан), №1-2.
- Лавкрафт Говард Філіпс (США). Той, що в п'їтьмі сидить. Оповідання. (З англ. Олександр Артамонов), №7-8.
- Ламарш Каролін (Бельгія). Люта весна. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Ламбер Мішель (Бельгія). Мажор. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Ламбер Стефан (Бельгія). Над узвишшями та бісами. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Лібенс Крістіан (Бельгія). Оскар у Конго. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Ліспектор Клярісе (Бразилія). Курка. Оповідання. (З португ. Віра Вовк), №1-2.
- Метерлінк Моріс (Бельгія). Принцеса Малена. П'єса. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Міколаєвський Ярослав (Польща). Грім з ясного. Мелодрама. Оповідання. (З польськ. Остап Ножак), №1-2.
- Міраламов Гусейнбала (Азербайджан). Історія кохання. Оповідання. (З азерб. Інна Рзаєва), №5-6.
- Модіано Патрік (Франція). Цирк нас минув. Фрагмент із роману. (З фран. Іван Рябчій), №3-44.
- Ніс-Мазюр Колет (Бельгія). Я блідну від імення Альфи. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Овсюк Олександр (Швейцарія). Лісовий закуток. Роман, №11-12.
- Пінчон Томас (США). Смерть і милість у Відні. Оповідання. (З англ. Максим Нестелеєв), №11-12.

- Продоль Гюнтер (Німеччина). Банда Ділінджера. (З нім. В'ячеслав Білик), №3-4.
- Ріштер Анн (Бельгія). Ольга і катобарян. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Роб-Гріє Ален (Франція). Проект революції в місті Нью-Йорк. Роман. (З франц. Ірина Серебрякова), №3-4.
- Сабатьє Робер (Франція). Дарунок Клементини. Фотографія. Оповідання. (З франц. Любов Євенок), №3-4.
- Стецик Ірен (Бельгія). Такий собі Микола Гоголь. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Сушинський Богдан (Україна). Шабля, освячена Римом. Історичний роман. Закінчення, № 7-8.
- Сушинський Богдан (Україна). Шабля, освячена Римом. Історичний роман. Початок, №5-6.
- Тірі Марсель (Бельгія). Проїздом у Києві. Повість. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Уельбек Мішель (Франція). Покора. Фрагмент роману. (З франц. Іван Рябчій), №5-6.
- Укс Корінн (Бельгія). Не страшно. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Утерс Жан-Люк (Бельгія). Зникнення лівської мови. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.

СКАРБНИЦЯ

- Аліг'єрі Данте (Італія). Рай. (З італ. М.Стріха), №3-4.
- Сікібу Мурасакі (Японія). Повість про Гендзі. Повість. (З япон. Іван Дзюб), №3-4.

ПИСЬМЕННИК. ЛІТЕРАТУРА. ЖИТТЯ

- 90-річчя журналу «Всесвіт». Репортаж, №1-2.
- Алекс Майя Александра. Україна: між невинуватими війнами і казками, №5-6.
- Бердетт-Молодший Пол. Івлін Во на війні. (З англ. Богдан Стасюк), №1-2.
- Бовсунівська Тетяна. Роман жіночого пастирства «Жінка у дзеркалі» Е.-Е. Шмітта, №1-2.
- Брюховецька Лариса. «Тіні забутих предків»: новаторство, філософія, актуальність. До 50-річчя фільму, № 3-4.

- Висоцька Наталія. Happy Birthday, пане Шекспір!, №1-2.
- Висоцька Наталія. Американський мультикультуралізм сьогодні: діагнози і прогнози, №5-6.
- Грицик Людмила. Поезія А. Церетелі в сучасному комунікаційному просторі, №11-12.
- Грицик Людмила. Ще одна сторінка української руставеліани, №5-6.
- Готліб Баттелла Надя. Чому треба читати Кларісу Ліспектор? №1-2.
- Дроздовський Дмитро. Зарубіжна література в Україні: у пошуках канону, № 3-4.
- Дроздовський Дмитро. Зовнішня гуманітарна політика: стратегія Мінкульту, №7-8.
- Дроздовський Дмитро. Коментар до рецензії І. Павлюка на роман «Червоний гаолян» Мо Яня, №3-4.
- Дроздовський Дмитро. Навіщо любити?, №9-10.
- Дроздовський Дмитро. Тяглість «метафізики зла»: історії Світлани Алексієвич, №5-6.
- Дроздовський Дмитро. Пан із саквожем, №11-12.
- Зорівчак Роксолана. Творчість і особистість Тараса Шевченка як символи вільної України в Сполучених Штатах Америки, частина 1, №1-2.
- Зорівчак Роксолана. Творчість і особистість Тараса Шевченка як символи вільної України в Сполучених Штатах Америки, частина 2. Закінчення, № 3-4.
- Калініченко Михайло. Генрі Дейвід Торо, людських душ ловець, №7-8.
- Клименко (Синьоок) Ганна. Юліан Тувім: цілісність, виліплена з контрастів, № 3-4.
- Клочек Григорій. Одного разу в Стамбулі, №11-12.
- Коляда Максим. Філателістична сенсація: трипільська культура та Мохенджо-Даро на спільній марці, №1-2.
- Корунець Ілько. Перші достовірні переклади в Україні, №1-2.
- Котко Кость. Стамбульські фота, №11-12.
- Кренцбах Стелла (Канада). Живу ще завдяки УПА, №5-6.
- Кримчук Григорій. Вірменський характер як сила нації, №11-12.
- Кучерявенко Світлана. Україна – це правда. А я на боці правди, №11-12.
- Лімборський Ігор. Університет початку ХХІ століття: між глобалізацією та кризою гуманітарних наук, №11-12.
- Лом'є Шарль (Франція). Історія ордену єзуїтів. (З франц. Валентина Шевченко), №11-12.
- Льйоса Марйо Варгас: «Я маю набагато більше проектів, ніж часу, щоб їх реалізувати») (спілкувався Дмитро Дроздовський). Літературні діалоги, №1-2.
- Мішель Оттен: «У нашому письменстві досі живий комплекс меншовартості» (спілкувався Дмитро Чистяк), №9-10.
- Овчаренко Наталія. Проекція «Americanite» у квебекській літературі мігрантів, №7-8.

- Павлюк Ігор. Піднебесна гуманітарна допомога Україні, № 3-4.
- Пархоменко Інна. Іран — країна краси, №7-8.
- Пасемко Іван. Спогади про зустріч із Романом Воронкою в «Іл-62» над Атлантикою, №5-6.
- По Едгар Алан. Фрагменти епістолярію. (Упорядкувала та з англ. переклала Ірина Новіцька), №5-6.
- По Едгар Алан. Фрагменти епістолярію. Закінчення. (Упорядкувала та з англ. переклала Ірина Новіцька), №7-8.
- Ралашич Йосип. Тарас Шевченко у новому хорватському виданні, №1-2.
- Савчин Валентина. Тарас Шевченко у духовному і творчому житті Миколи Лукаша, №1-2.
- Семашина Марія. Віктор Некрасов і його час, №1-2.
- Семашина Марія. Поза межами болю, №11-12.
- Сергієнко Іван. Наблизитися до Шевченка, №1-2.
- Скринченко Володимир. Vivat academia, або Похвальне слово для академії Київської. До ювілею Могилянки, № 3-4.
- Скринченко Володимир. Доля музиканта, №11-12.
- Скринченко Володимир. Український дім Ференца Ліста, №7-8.
- Соболь Валентина (Польща). Buonforno, signa mascara!, №11-12.
- Соболь Валентина (Польща). Валерій Шевчук і Польща, №1-2.
- Стріха Максим. Поет Редьярд Кіплінг: знайомство триває, №11-12.
- Тарадайко Сергій. Інша філософія. Тертуліан. Початок, №5-6.
- Тарадайко Сергій. Інша філософія. Тертуліан. Закінчення, №7-8.
- Тарадайко Сергій. По сусідству від усього, №1-2.
- Фіннін Рорі (Велика Британія). Не про Україну, №5-6.
- Царинник Марко. Клапоть скривавленої вати: Харків, субота, 13 травня 1933 року, № 3-4.
- Чистяк Дмитро. Висока і чиста зоря Дмитра Чередниченка, №11-12.
- Шалагінов Борис. Про аромат влади і аромат рабства. Роздуми до ювілею Патріка Зюскінда, №1-2.
- Шевченко Віталій. «Думки проти течії», № 3-4.
- «Що європейці думають про Україну?». Результати опитування Інституту світової політики, №7-8.

ПОВІДОМЛЕННЯ. НОВИНИ КУЛЬТУРИ

- Борис Шалагінов — Заслужений діяч науки і техніки України, №5-6.
- «Всесвіт» у Кембриджі: зустріч п'ята, №5-6.

Поетка Світлана Костюк здобула перемогу на фестивалі в Неаполі, №7-8.
Проект «Інтелектуальні дискусії» створює майданчик для вільних знань, №7-8.
Українські проекти європейської академії наук, мистецтв і літератури, №5-6.
Цивілізаційна трагедія: у Кенії терористи розстріляли 147 студентів, № 3-4.
Юрій Андрухович відзначив 55-річчя, № 3-4.

НЕКРОЛОГИ

Відійшов у вічність Нобелівський лауреат із літератури Тумас Транстрьомер, № 3-4.
Не стало Ніни Харчук, №7-8.

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

Ван Лерберг Шарль (Бельгія). Від краю сну до краю пробудження, Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Гоук Едвард (США). Зоопарк. Оповідання. (З англ. Олександр Ємець, Максим Бакалов), №7-8.
Ірвін Джон (США). Двері в підлозі. Казка. (З англ. Володимир Баняс), №5-6.
Карем Моріс (Бельгія). Хвилька й Мартин. Казка. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Периш Желимир (Хорватія). Звичайний день. Оповідання. (З хорват. Володимир Криницький), №1-2.
Селінджер Джером (США). Чудовий день для бананорібки. Новела. (З англ. Володимир Баняс), №5-6.
Сунлін Пу (Китай). Розмальована шкіра. Оповідання. (З кит. Юлія Панасюк), №11-12.
Шабах Петр (Німеччина). Неділя. Оповідання. (З нім. Микола Шатилов), № 3-4.

НА ОБКЛАДИНКАХ ЖУРНАЛУ

Обкладинка першого номера журналу «Всесвіт», 15 січня 1925 р. Художник О. Довженко; обкладинки журналу «Всесвіт» різних років, №1-2.
Українська льотчиця Надія Савченко за ґратами в Росії (фото RIA Novosti); твори сучасного популярного бельгійсько-португальського художника Йонаса Де

- Ро (Jonas De Ro) в техніці цифрового живопису – із серії «Постапокаліпсис» («Руїни Нью-Йорку» (фрагмент) та «Sanatorium»), №3-4.
- Репродукція картини І.Рєпіна „Запорожці пишуть листа турецькому султану”; прижиттєві портрети гетьмана Івана Сулими та Папи Римського Павла V Боргезе – невідомі художники ХУІІ ст., олія, полотно. (До роману Б. Сушинського „Шабля, освячена Римом”), №5-6.
- Олійне полотно «Після шторму. Чайки у призахідному сонці» сучасного художника з Багамських островів Патрика Ремінга (Patrick Rahming); площа і мечеть Імама в Ісфахані; мавзолей видатного вченого Авіценни (Ібн Сіні); могила В. Городецького на християнському цвинтарі Дулаб у Тегерані; руїни Персеполя – давньої столиці персів часів Імперії Ахеменідів 5 ст. до н. е.; мавзолей видатного поета Гафіза у Ширазі; суперсучасний проект фондової біржі у Тегерані (зараз на стадії будівництва). (Всі іранські світлини – до статті І. Пархоменко «Іран – країна краси», №7-8.
- Ганс Мемлінг. Фрагмент «Диптиха Маартена ван Ньівенхове» (1487); Рогір ван дер Вейден. «Євангеліст Лука малює портрет Діви Марії» (бл. 1440); Ян ван Ейк. «Подружжя Арнольфіні» (1434), №9-10.
- М. Чюрльоніс (Литва). Ескізи вітражів, 1908 р.; Олег Шупляк (Україна). Різдво, 2014; Ілюстрації до статті Г. Кримчука „Вірменський характер”, №11-12.

«Всесвіт» – журнал іноземної літератури № 11–12 листопад–грудень, 2015.
Засновник: ТОВ Журнал «Всесвіт».

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: КВ, № 19840–9640 ПР від 04.03.2013.

Адреса редакції журналу «Всесвіт»:

Україна, 01030, Київ, вул. Золотоворітська, 6-а, оф. 9.

Телефон/факс: (38044) 235-6341

E-mail: vsesvit.vsesvit@gmail.com – шеф-редактор;
vsesvit.journal@gmail.com – головний редактор.

www.vsesvit-journal.com

Дизайн, набір та верстка комп'ютерного центру Журналу «Всесвіт».

Підписано до друку 29.12.2015. Формат 70 x 100/16.

Наклад 1030 прим. Зам. Ціна – за каталогом МЗУ.

Друк: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф». Київ, вул. Віскозна, 8.